

CRNA GORA
AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST

**ANALIZA RELEVANTNOG TRŽIŠTA VELEPRODAJNOG
CENTRALNOG PRISTUPA KOJI SE PRUŽA NA FIKSNOJ
LOKACIJI ZA PROIZVODE ZA MASOVNO TRŽIŠTE**

Podgorica, **oktobar** 2017. godine

SADRŽAJ

REZIME	4
1. UVOD	7
1.1 Regulatorni okvir	7
1.2 Pravni osnov za sprovođenje analize tržišta usluga elektronskih komunikacija	9
1.3 Saradnja sa Upravom za zaštitu konkurencije	10
1.4 Hronološki redosljed aktivnosti Agencije u postupku analize relevantnih tržišta	11
1.5 Osvrt na trenutno važeću odluku o Analizi relevantnog tržišta širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje	11
2. DEFINISANJE RELEVANTNOG TRŽIŠTA	15
2.1 Definicija relevantnog tržišta usluga	15
2.2 Pregled maloprodajnog tržišta širokopojasnog pristupa internetu	16
2.3 Analiza stepena supstitucije	21
2.3.1. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje na maloprodajnom nivou	21
2.3.2. Zaključak o maloprodajnom tržištu širokopojasnog pristupa internetu	30
2.3.3. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – veleprodajni nivo	30
2.3.4 Analiza stepena supstitucije na strani ponude – veleprodajni nivo	39
2.4 Zaključak o relevantnom tržištu u dimenziji usluga	40
2.5 Relevantno tržište u geografskoj dimenziji	40
2.6 Stav Agencije o određivanju relevantnog tržišta	41
3. POSTUPAK ANALIZE RELEVANTNOG TRŽIŠTA	42
3.1 Tržišno učešće operatora na relevantnom tržištu	43
3.2 Kontrola infrastrukture, čiji se obim ne može lako udvostručiti	43
3.3 Povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima	45
3.4 Ekonomija obima	45
3.5 Ekonomija opsega	45
3.6 Nedostatak kompenzacione kupovne moći	46
3.7 Stepen vertikalne integracije	46
3.8 Zaključak o procjeni postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom i ocjena efikasnosti tržišne konkurencije	47
4. PREPREKE U RAZVOJU TRŽIŠNE KONKURENCIJE	48
4.1 Tržišna dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije	49
4.1.1 Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage	49
4.1.2 Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage	51
4.1.3 Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu	51
4.1.4 Završavanje (terminacija) poziva	53
4.2 Uzročno posledična dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije	53
4.3 Prepreke razvoju tržišne konkurencije na tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište	54
4.3.1 Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa	54

4.3.2	Prenošenje značajne tržišne snage na osnovama nevezanim sa cijenama	55
4.3.3	Prenošenje značajne tržišne snage na osnovama vezanim za cijene	57
5.	REGULATORNE OBAVEZE PROPISANE OPERATORU SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM	59
5.1	Regulatorne obaveze operatora sa značajnom tržišnom snagom na tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište	60
5.1.1	Obaveza objavljivanja podataka	60
5.1.2	Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti	63
5.1.3	Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija	65
5.1.4	Obaveza pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja	67
5.1.5	Obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva	72
6.	PRILOZI	75
6.1	Prilog 1: Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na predlog Odluke o relevantnim tržištima	75
6.2	Prilog 2: Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na nacrtu analiza relevantnih tržišta	76
6.3	Prilog 3: Odgovor na komentare operatora sa javne rasprave	78

REZIME

Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost¹ je, shodno članu 8 Zakona o elektronskim komunikacijama² („Sl. list Crne Gore” broj 40/13, 56/13 i 2/17) nezavisni regulatorni organ koji, u vršenju javnih ovlaštenja u sektoru elektronskih komunikacija, obavlja regulatorne i druge poslove utvrđene ZEK-om. Agencija, shodno članu 11 tačka 18 ZEK-a, između ostalog, sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

Osnovni cilj postupka analize tržišta je da se utvrdi da li postoji na određenom tržištu efikasna tržišna konkurencija ili na tom tržištu postoji operator ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize Agencija će odrediti, zadržati, izmijeniti ili ukinuti regulatorne obaveze navedene u članovima od 71. do 78. ZEK-a.

Agencija je u sprovođenju postupka analize tržišta, koji je propisan članom 64. ZEK-a, uzela u obzir preporuke, mišljenja i smjernice odgovarajućih organa i organizacija Evropske Unije, odnosno drugih relevantnih međunarodnih organa ili organizacija. S tim u vezi Agencija je polazila od Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima proizvoda i usluga u sektoru elektronskih komunikacija podložnim prethodnoj (lat. ex ante) regulaciji (2014/710/EC) i Smjernica Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage shodno zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge.

U martu 2010. godine, saglasno odredbama tada važećeg Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija je sprovedla postupak analize tržišta, odredila dimenziju usluga i geografsku dimenziju relevantnog tržišta veleprodajnog širokopojasnog pristupa. Nakon određivanja relevantnog tržišta Agencija je, na osnovu kriterijuma za procjenu operatora sa značajnom tržišnom snagom koje definiše zakon, odredila Crnogorski Telekom a.d. Podgorica (u daljem tekstu: CT) kao operatora sa značajnom tržišnom snagom i istom nametnula regulatorne obaveze na bazi utvrđenih karakteristika relevantnog tržišta. Nakon određivanja regulatornih obaveza, objavljena je Referentna ponuda CT-a sa određenim cijenama za usluge širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje. Prethodno spomenuto je detaljno obrazloženo u dokumentu iz marta 2010. pod nazivom "Analiza tržišta veleprodajnog širokopojasnog pristupa."

U periodu koji je slijedio nakon toga, Agencija je pratila kretanja na relevantnom tržištu i sprovođenje nametnutih regulatornih obaveza od strane Crnogorskog Telekom, da bi nakon isteka trogodišnjeg perioda sprovedla drugi krug analize relevantnog Tržišta širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje odnosno ponovo pristupila analizi ovog relevantnog tržišta, kako bi sagledala efekte nametnutih regulatornih obaveza i njihove eventualne izmjene, dopune ili ukidanje. Ova aktivnost je sprovedena u junu 2013. godine (za period 2010-2012. godine) saglasno odredbama tada važećeg Zakona o elektronskim komunikacijama, tj. Agencija je sprovedla ponovni postupak analize ovog tržišta, kojom je potvrdila i zadržala ranije sprovedene mjere i izvršila njihovo proširivanje na način da iste budu nezavisne od primjenjene tehnologije širokopojasnog pristupa, odnosno tako da

---

¹ u daljem tekstu Agencija

² u daljem tekstu ZEK

obuhvate kako pristup putem bakarnih parica tako i pristup putem optičkih pristupnih mreža (FTTx). Ove aktivnosti su detaljno opisane i obrazložene u dokumentu „Analiza relevantnog tržišta širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje“ iz 2013. Nakon određivanja regulatornih obaveza, objavljena je Referentna ponuda Crnogorskog Telekoma sa određenim izmjenama, koje su se odnosile na omogućavanje širokopojasnog pristupa operatorima na nivou veleprodaje, nezavisno od upotrebene tehnologije, čime je u obzir uzet razvoj optičke infrastrukture Crnogorskog Telekoma.

Agencija sprovodi analizu veleprodajnog tržišta centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, u skladu sa članom 64. ZEK-a kao i Direktivom 2009/140/EC. Utvrđivanje relevantnog tržišta predstavlja osnov za sprovođenje analize tržišta, koja se sastoji od definisanja relevantnog tržišta i procjene postojanja jednog ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu kao i određivanja regulatornih obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom.

Smisao procesa određivanja relevantnog tržišta je utvrđivanje ograničenja i prepreka na koje nailaze operatori elektronskih komunikacionih mreža. U procesu određivanja relevantnog tržišta, odnosno granica samog tržišta, Agencija je odredila dimenziju usluga i geografsku dimenziju relevantnog tržišta i na osnovu rezultata sprovedene analize odredila relevantno veleprodajno tržište centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište.

Na bazi sprovedene analize Agencija je zaključila da relevantno tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište obuhvata sledeće usluge:

- bitstream uslugu, sa podrazumijevanim sljedećim tačkama preuzimanja saobraćaja:
  - o tačka pristupa na IP nivou,
  - o tačka pristupa na Ethernet nivou,
  - o tačka pristupa na DSLAM-u/OLT-u .
- uslugu širokopojasnog pristupa koju Crnogorski Telekom pruža za sopstvene potrebe,

nezavisno o tome da li se radi o pristupnoj tehnologiji na bazi bakarne parice, optičkog vlakna ili hibridnog rješenja (koje podrazumijeva korišćenje i bakarne parice i optičkog vlakna).

Takođe, na bazi sprovedene analize Agencija je odredila da je relevantno tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, u geografskoj dimenziji, nacionalna teritorija Crne Gore.

Agencija je poslije definisanja relevantnog tržišta, na osnovu kriterijuma potrebnih za procjenu operatora sa značajnom tržišnom snagom shodno članu 64 ZEK-a, odredila Crnogorski Telekom za operatora sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište.

Nakon određivanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, na osnovu prepreka koje se mogu pojaviti na veleprodajnom tržištu centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište i na pripadajućem maloprodajnom tržištu na koje operator sa značajnom

tržišnom snagom može prenijeti svoju značajnu tržišnu snagu, Agencija je u skladu sa čl. 71-78 ZEK-a, Crnogorskom Telekomu kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom odredila sledeće regulatorne obaveze:

- Obaveza objavljivanja podataka;
- Obaveza obezbeđivanja nediskriminatornosti;
- Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija;
- Obaveza pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
- Obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva.

1. UVOD

1.1 Regulatorni okvir

Postojeći regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, koji je dopunjen i izmijenjen 2009. godine, rezultat je dugog i kontinuiranog procesa rasprava i analiza o načinima ostvarivanja najprikladnijeg okruženja za razvoj efikasne konkurencije u sektoru elektronskih komunikacija.

Regulatorni okvir EU danas predstavlja regulatorni model koji je prihvaćen kao najbolji poznati model i u mnogim zemljama koje nijesu članice Evropske unije, među kojima je i Crna Gora. Regulatorni okvir je u skladu sa tendencijom konvergencije i obuhvata sve mreže i usluge elektronskih komunikacija. Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, sadrži sljedeće direktive:

- Direktiva Evropske komisije o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge („Okvirna direktiva“)³;
- Direktiva Evropske komisije o pristupu i interkonekciju elektronskih komunikacionih mreža i pripadajućih kapaciteta („Direktiva o pristupu“)⁴;
- Direktiva Evropske komisije o odobrenju na području elektronskih komunikacionih mreža i usluga („Direktiva o odobrenju“)⁵;
- Direktiva Evropske komisije o univerzalnom servisu i pravima korisnika vezanim za elektronske komunikacione mreže i usluge („Direktiva o univerzalnom servisu“)⁶;
- Direktiva Evropske komisije o zaštiti privatnosti i povjerljivosti komunikacija u sektoru elektronskih komunikacija („Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama“)⁷.

Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, dopunjen je i izmijenjen 2009. godine, donošenjem jedne uredbe i dvije direktive. Regulatorni okvir izmijenjen je i dopunjen sljedećim dokumentima:

- Uredba 1211/2009 o uspostavljanju Tijela evropskih regulatora za elektronske komunikacije (BEREC)⁸;
- Direktiva 2009/136/EC kojom se mijenjaju Direktiva 2002/22/EC o univerzalnom servisu, Direktiva 2002/58/EC o korišćenju podataka o ličnosti i Pravilnik 2006/2004 o saradnji nacionalnih organa nadležnih za primjenu propisa o zaštiti prava potrošača – Direktiva o pravima građana⁹;

---

³ Directive 2002/21/EC Framework Directive (OJ of the EC L 108/33 from 24.04.2002).

⁴ Directive 2002/19/EC Access Directive (OJ of the EC L 108/7 from 24.04.2002).

⁵ Directive 2002/20/EC Authorisation Directive (OJ of the EC L 108/21 from 24.04.2002).

⁶ Directive 2002/22/EC Universal Service Directive (OJ of the EC L 108/51 from 24.04.2002).

⁷ Directive 2002/58/EC Directive on Privacy and electronic communications (OJ of the EC L 201/37 from 31.07.2002).

⁸ Regulation (EC) No 1211/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, establishing the Body of European Regulators for Electronic Communications (BEREC) and the Office.

⁹ Directive 2009/136/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directive 2002/22/EC on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services, Directive 2002/58/EC concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector and Regulation (EC) No 2006/2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws.

- Direktiva 2009/140/EC, kojom se mijenjaju Direktiva 2002/21/EC o zajedničkom okviru, Direktiva 2002/19/EC o pristupu i interkonekciji i Direktiva 2002/20/EC o izdavanju odobrenja za mreže i usluge – Direktiva o boljoj regulaciji¹⁰.

Evropska Komisija je 2002. godine objavila Smjernice za nacionalna regulatorna tijela o definisanju i analizi relevantnih tržišta¹¹, utvrđivanju statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom i nametanju regulatornih obaveza. Osnovna svrha Smjernica je doprinos harmonizaciji primjene regulatornih načela, i konzistentnosti regulacije. Korišćenjem iste metodologije definisanja i analize tržišta obezbjeđuje se da većina tržišta definisanih za potrebe sektorski specifične regulacije odgovaraju definicijama koje bi bile primjenjene saglasno propisima o zaštiti konkurencije.

Na osnovu člana 15 Okvirne direktive (Direktiva 2002/21/EC), Evropska komisija je usvojila sljedeće preporuke o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija:

- Preporuku (2003/311/EC)¹² o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji, a koja je zamijenjena i
- Preporuku (2007/879/EC)¹³ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 7 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji.
- Preporuku (2014/710/EU)¹⁴ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 4 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji.

Preporuka iz februara 2003. godine je sadržala 18 tržišta podložnih prethodnoj regulaciji, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su navedena tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Navedena Preporuka o relevantnim tržištima izmijenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnim tržištima iz decembra 2007. godine, postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio važeće Preporuke o relevantnim tržištima, nacionalna regulatorna tijela i

---

¹⁰ Directive 2009/140/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directives 2002/21/EC on a common regulatory framework for electronic communications networks and services, 2002/19/EC on access to, and interconnection of, electronic communications networks and associated facilities, and 2002/20/EC on the authorisation of electronic communications networks and services.

¹¹ Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (OJ of the EC C 165/6 from 11.07.2002).

¹² Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC L 114/456 from 08.05.2003).

¹³ Commission recommendation of 17 December 2007 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

¹⁴ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex_ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC 2014/710 from 9 October 2014).

dalje mogu tretirati, ali na način da prethodno dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Evropska komisija je 9. oktobra 2014. godine usvojila Preporuku (2014/710/EC) o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja podliježu *ex ante* regulaciji u skladu sa Direktivom Evropskog parlamenta i Evropskog savjeta o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge. Preporukom su definisana sljedeća tržišta usluga i to:

- 1) Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj telefonskoj mreži koji se pružaju na fiksnoj lokaciji;
- 2) Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u mobilnoj telefonskoj mreži;
- 3) a) Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji;
b) Veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište;
- 4) Veleprodajni visokokvalitetni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Tržišta obuhvaćena važećom Preporukom su relevantna tržišta koja su podložna *ex ante* regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlašćenja sama da utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta van liste od četiri gore navedena relevantna tržišta, podložna *ex ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

1.2 Pravni osnov za sprovođenje analize tržišta usluga elektronskih komunikacija

Prethodno navedene direktive implementirane su u crnogorsko zakonodavstvo kroz ZEK, kojim je u članu 11 utvrđena, između ostalih, nadležnost Agencije da sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

U cilju obezbjeđenja konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija prema ZEK-u u Poglavlju VI (članovi 63 – 78) definisan je postupak analize tržišta usluga elektronskih komunikacija, određivanja i analize relevantnih tržišta, određivanje operatora sa značajnom snagom i nalaganje obaveza, kao i skup obaveza koje se mogu naložiti operatoru sa značajnom tržišnom snagom. Osnovni cilj postupka analize tržišta je utvrđivanje efikasnosti tržišne konkurencije na tom tržištu, tj. postojanje jednog ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize ili Testa tri kriterijuma određuju se, zadržavaju, mijenjaju ili ukidaju mjere iz članova 71 do 78 ZEK-a, pri čemu Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera.

Zakonom o elektronskim komunikacijama propisano je da se prilikom određivanja relevantnih tržišta iz člana 64 uzima u obzir praksa Evropske unije, što znači da se bez dokazivanja kumulativne ispunjenosti tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), može vršiti *ex ante* regulacija samo onih relevantnih tržišta iz Preporuke od 2014.

Ostala tržišta se mogu regulisati ukoliko se utvrdi da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena sljedeća tri kriterijuma:

1. Prisustvo visokih i trajnih prepreka ulasku na tržište, koje mogu biti strukturne, pravne ili regulatorne prirode;
2. Procjena povećanja konkurentnosti određenog relevantnog tržišta u naredne dvije godine i u odsustvu regulatornih mjera;
3. Ocjena regulatora da li su važećim Zakonom o zaštiti konkurencije propisane mjere za suzbijanje radnji i akata kojim se sprječava, ograničava ili narušava konkurencija, i drugih strukturnih poremećaja na tržištu elektronskih komunikacija.

Shodno navedenom, u slučaju istovremene ispunjenosti sva tri kriterijuma, u skladu sa članom 66 ZEK-a, Agencija je u mogućnosti da vrši *ex ante* regulaciju, kako preostalih tržišta koja su bila sastavni dio stare Preporuke o relevantnim tržištima, tako i bilo kojih drugih tržišta koja su specifična za područje elektronskih komunikacionih mreža i usluga u Crnoj Gori.

U cilju određivanja relevantnog tržišta, ovim dokumentom Agencija će utvrditi relevantno tržište usluga, kao i geografsku dimenziju utvrđenog relevantnog tržišta. Ovaj postupak će se sprovesti shodno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, a u skladu sa zajedničkim regulatornim okvirom za elektronske komunikacione mreže i usluge, kao i relevantnom pravnom praksom Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Nakon određivanja prethodno navedenih dimenzija relevantnog tržišta, Agencija će, u saradnji s Upravom za zaštitu konkurencije, ocijeniti efikasnost tržišne konkurencije na tom tržištu.

Agencija će u slučaju nedostatka efikasne tržišne konkurencije, a u skladu sa ZEK-om, procijeniti postoji li na tom relevantnom tržištu jedan ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Shodno članu 69 ZEK-a, Agencija rješenjem određuje operatora, odnosno operatore sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu, pri čemu nalaže preduzimanje najmanje jedne od mjera iz članova 71 do 78 ovog zakona, uz primjenu načela racionalnosti i proporcionalnosti.

Predmetno tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište (Tržište broj 3 (b)), navedeno je u važećoj Preporuci, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na ovom tržištu zadovoljena sva tri kriterijuma, te da je podložno *ex ante* regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Iz tog razloga Agencija je u mogućnosti ovo tržište prethodno regulisati, a samim tim i utvrditi bez dokazivanja da su istovremeno zadovoljena tri kriterijuma navedena u članu 65 stav 3 ZEK-a.

1.3 Saradnja sa Upravom za zaštitu konkurencije

Imajući u vidu činjenicu da član 65 ZEK-a propisuje da Agencija u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije određuje, prati i preispituje relevantne usluge i relevantna geografska tržišta u Crnoj Gori u sektoru usluga elektronskih komunikacija, kao i da shodno članu 66 ZEK-aa Agencija sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije, dana 28.04.2009. godine Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost i Uprava za zaštitu konkurencije su potpisale Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konku-

rencije i predupređenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija.

1.4 Hronološki redosljed aktivnosti Agencije u postupku analize relevantnih tržišta

Evropski regulatorni okvir (Okvirna Direktiva Evropske komisije¹⁵) upućuje da se prilikom određivanja relevantnih tržišta usluga i relevantnih geografskih tržišta uvažavaju nacionalne okolnosti i specifičnosti.

Nakon sagledavanja više faktora koji se odnose na veličinu i strukturu tržišta Crne Gore, postojeći nivo razvoja tržišta elektronskih komunikacija, kao i ciljeve regulatorne politike, Agencija je odredila četiri relevantna tržišta, saglasno Preporuci Evropske komisije o relevantnim tržištima iz 2014.godine.

Savjet Agencije je, na sjednici održanoj 28.12.2016. godine, po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj: 01–334/2–16 od 13.12.2016. godine donio *Odluku o relevantnim tržištima usluga*.

- Savjet Agencije je, dana 28.12.2016. godine, usvojio Odluku o relevantnim tržištima usluga („Sl.list Crne Gore“, br. 2/17);
- Pripremljen je upitnik za relevantno veleprodajno tržište centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište. Upitnikom su specificirani tehnički, statistički, operativni i finansijski podaci koji se odnose na period od poslednje tri godine od 2014. do 2016. (na polugodišnjoj osnovi) neophodni za sprovođenje postupka definisanja i analize relevantnih tržišta;
- Agencija je dostavila operatorima, dana 15.03.2017. godine, Upitnik uz obavezu da se traženi podaci po Upitnicima dostave najkasnije do 31.03.2017. godine.

1.5 Osvrt na trenutno važeću odluku o Analizi relevantnog tržišta širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje

Primjenom propisa iz ZEK-a, Agencija vrši analizu relevantnih tržišta i utvrđivanje značajne tržišne snage, uzimajući u obzir preporuke, mišljenja i smjernice odgovarajućih organa i organizacija Evropske unije, odnosno drugih relevantnih međunarodnih organa ili organizacija i to najmanje jednom u tri godine. Osnovni cilj postupka analize tržišta je da se utvrdi da li na određenom tržištu postoji efikasna tržišna konkurencija ili na tom tržištu postoji operator ili više operatora koji imaju značajnu tržišnu snagu. Agencija je 2013. sprovela postupak analize tržišta i u skladu s navedenim odredila dimenziju usluga i geografsku dimenziju relevantnog tržišta širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje. Nakon što je odredila relevantno tržište, Agencija je, na osnovu kriterijuma potrebnih za procjenu operatora sa značajnom tržišnom snagom a u skladu sa ZEK-om, Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom, odredila regulatorne

---

¹⁵ Directive 2002/21/EC of 7 March 2002 on a common regulatory framework for electronic communications networks and services (Framework Directive)

obaveze na osnovu utvrđenih prepreka na tržištu. Navedeno je detaljno obrazloženo u dokumentu „Analiza relevantnog tržišta širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje“¹⁶.

Na osnovu Analize relevantnog Tržišta širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje, koji je Agencija sproveda u okviru prvog kruga 2010. godine utvrđeno je da je Crnogorski Telekom operator sa značajnom tržišnom snagom na tom relevantnom tržištu. Shodno utvrđenim nedostacima na tom relevantnom tržištu, Agencija je, u skladu sa ZEK, Crnogorskom Telekomu odredila regulatorne obaveze na osnovu utvrđenih nedostataka na ovom tržištu, koje su detaljno opisane i obrazložene u dokumentu „Analiza relevantnog tržišta širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje“ iz 2010. Nakon određivanja regulatornih obaveza, objavljena je Referentna ponuda Crnogorskog Telekoma sa određenim cijenama za usluge širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje.

Nadalje, Agencija je sproveda drugi krug analize relevantnog Tržišta širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje 2013. godine, za period 2010-2012. godine. U drugom krugu analize utvrđeno je da je Crnogorski Telekom operator sa značajnom tržišnom snagom na tom relevantnom tržištu. Shodno utvrđenim nedostacima na tom relevantnom tržištu, Agencija je, u skladu sa ZEK-om, Crnogorskom Telekomu zadržala regulatorne obaveze na osnovu ponovo utvrđenih nedostataka na ovom tržištu, koje su detaljno opisane i obrazložene u dokumentu „Analiza relevantnog tržišta širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje“ iz 2013. Nakon određivanja regulatornih obaveza, objavljena je Referentna ponuda Crnogorskog Telekoma sa određenim izmjenama, koje su se odnosile na omogućavanje širokopojasnog pristupa operatorima na nivou veleprodaje, nezavisno od upotrebene tehnologije, čime je u obzir uzet razvoj optičke infrastrukture Crnogorskog Telekoma.

Saglasno Metodologiji za sprovođenje postupka analize relevantnog tržišta, prvi korak je upućivanje Upitnika operatorima kojim su specificirani statistički, operativni, tehnički i finansijski podaci koji se odnose na period od posljednje tri godine, neophodni za sprovođenje postupka definisanja i analize relevantnih tržišta.

Agencija je 15.03.2017. godine uputila Upitnik za relevantno Tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište. Podaci traženi navedenim upitnikom odnose se na razdoblje od prvog polugodišta 2014. do kraja drugog polugodišta 2016. Upitnik je upućen sledećim operatorima:

1. Crnogorski Telekom. a.d., Moskovska 29, Podgorica
2. Telenor d.o., Rimski trg 4, Podgorica
3. M:tel do.o.o., Kralja Nikole 27a, Podgorica
4. Radio-difuzni centar d.o.o. , Bulevar Svetog Petra Cetinjskog 130/V, Podgorica
5. Telemach a.d., Bulevar revolucije 50/5, Podgorica
6. WiMAX Montenegro d.o.o., Bulevar revolucije br.34 adrsa Podgorica
7. DastoMontel d.o.o., Peka Pavlovića br.9, Cetinje
8. M-Kabl d.o.o., Mitra Bakića bb, Podgorica
9. Crnogorski elektrodistributivni sistem CEDIS, Ulica Ivana Milutinovića br. 12, Podgorica;
10. Crnogorski elektroprenosni sistemi, Bulevar Svetog Petra Cetinjskog br.18, Podgorica

---

¹⁶<http://www.ekip2.me/download/rankanalize/drugi/5Trziste%20sirokopojasnog%20%20pristupa%20%20%20veleprodajni%20nivo/Analiza%20trzista%205.pdf>

11. ORION TELEKOM d.o.o., Bulevar Svetog Petra Cetinjskog br.56, Podgorica
12. Siol d.o.o., Bulevar Svetog Petra Cetinjskog br.106, Podgorica,
13. Komunalne usluge d.o.o. - Podgorica, Zetskih vladara b.b. Podgorica
14. JP Regionalni vodovod "Crnogorsko primorje", Budva, Trg Sunca 4, 85310 Budva,
15. VICTORIA GROUP, Bracana Bracanovaća 84, Podgorica
16. CPA d.o.o., Podgorica, Džordža Vašingtona 312
17. MNNews d.o.o., Rimski trg broj 4, Podgorica
18. IP Mont d.o.o., Mitra Bakića bb, Podgorica
19. SBSNet Montenegro d.o.o., Ulica Kralja Nikole br 202, Podgorica
20. Wireless Montenegro d.o.o., 19. Decembra bb Gradski stadion - južna tribina, Podgorica
21. VoIP d.o.o., Pristan bb, Ulcinj
22. IT-desk d.o.o., Kralja Nikole 27/VI, Podgorica
23. Cogent Communications Montenegro d.o.o., Ul.Moskovska broj 89/V, Podgorica
24. ANTARES - MNE d.o.o., Poslovni centar G9 (I sprat, agencija Dada), Bar
25. "S&E Tehnica" d.o.o., Sutomore, ulica 20. jula broj 8, Bar
26. TeleEye - Montenegro d.o.o., Bulevar Revolucije bb,kula A,sprat 5, Biznis centar, Bar
27. SITEX IT - SOLUTIONS d.o.o., II Crnogorskih bataljona 2/4, Podgorica
28. Željeznička infrastruktura Crne Gore a.d.,
29. "EasyNet Montenegro" d.o.o., Bulevar Revolucije br.10-B 26/7, Bar
30. Pronto-tel Company d.o.o, Mainski put 56, Budva
31. FIBERNET TELECOM, Ul.Bratstva i Jedinstva br.9, Podgorica

Usled neblagovremenog dostavljanja popunjenih upitnika, ponovljeni zahtjev - Urgencija za dostavljanje podataka upućen je sledećim operatorima:

1. Crnogorski Telekom. a.d., Moskovska 29-Podgorica
2. Telenor d.o., Rimski trg 4, Podgorica
3. M:tel do.o.o., Kralja Nikole 27a, Podgorica
4. Telemach a.d., Bulevar revolucije 50/5, Podgorica
5. WiMAX Montenegro d.o.o., Bulevar revolucije br.34 adrsa Podgorica
6. DastoMontel d.o.o., Peka Pavlovića br.9, Cetinje
7. M-Kabl d.o.o., Mitra Bakića bb, Podgorica
8. Siol d.o.o., Bulevar Svetog Petra Cetinjskog br.106, Podgorica,
9. Komunalne usluge d.o.o. - Podgorica, Zetskih vladara b.b. Podgorica

Popunjene upitnike dostavili su sledeći operatori:

1. Crnogorski Telekom. a.d., Moskovska 29-Podgorica
2. Telenor d.o., Rimski trg 4, Podgorica
3. M:tel do.o.o., Kralja Nikole 27a, Podgorica
4. Telemach a.d., Bulevar revolucije 50/5, Podgorica
5. WiMAX Montenegro d.o.o., Bulevar revolucije br.34, Podgorica
6. M-Kabl d.o.o., Mitra Bakića bb, Podgorica
7. Siol d.o.o., Bulevar Svetog Petra Cetinjskog br.106, Podgorica,
8. Komunalne usluge d.o.o. - Podgorica, Zetskih vladara b.b. Podgorica
9. TeleEye - Montenegro d.o.o., Bulevar Revolucije bb,kula A,sprat 5, Biznis centar, Bar
10. Željeznička infrastruktura Crne Gore a.d.

11. Cogent Communications Montenegro d.o.o., Ul.Moskovska broj 89/V, Podgorica

Na osnovu prikupljenih podataka Agencija je uradila analizu u skladu sa članom 64 ZEK-a na relevantnom tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište. Iako neki od operatora nisu dostavili tražene podatke, Agencija smatra da podaci koji nedostaju nisu materijalno značajni, niti utiču na zaključke iznesene u dokumentu. Naime, podaci koje su operatori dostavili u ovom postupku su reprezentativni i pružaju dovoljan nivo informacija za donošenje zaključaka u ovom postupku.

2. DEFINISANJE RELEVANTNOG TRŽIŠTA

2.1 Definicija relevantnog tržišta usluga

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih servisa, koji su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjivi na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena.

Osnovna načela definisanja relevantnih tržišta odnose se na analizu stepena supstitucije na strani tražnje, stepena supstitucije na strani ponude i analize potencijalnih konkurentskih pritisaka. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje predstavlja utvrđivanje asortimana usluga koje krajnji korisnik može smatrati supstitutivnim uslugama na relevantnom tržištu. Takođe, vrši se procjena mogućnosti potencijalnog pružaoca telekomunikacionih usluga da brzo i uz relativno male troškove ponudi konkurentnu uslugu na relevantnom tržištu kao odgovor malom, ali značajnom, trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetskog monopoliste. Kod supstitucije na strani ponude operator odmah reaguje na povećanje cijene, dok je potencijalnim konkurentima potrebno više vremena i ulaganja nenadoknadivih troškova (*eng. sunk costs*) za pružanje istovjetne usluge na tržištu.

U svrhu definisanja tržišta, pri određivanju supstituta, može se koristiti tehnika **hipotetičkog monopolističkog testa** (*eng. SSNIP test – Small but Non Transitory Increase in Price*) koja, počevši od najuže moguće definicije tržišta koje se analizira, određuje da li hipotetički monopolista može da sprovede malo ali značajno trajno povećanje cijena, a da pritom ne izgubi dio prihoda, usled preorijentacije krajnjih korisnika ka supstitutivnim uslugama. Primjena pomenutog testa ogleda se u postavljanju pitanja i traženju odgovora šta se događa u situaciji malog ali značajnog i trajnog povećanja cijena usluge uz pretpostavku da cijene svih drugih usluga ostanu iste, pri čemu se po pravilu u obzir uzima trajni rast cijena od 5-10%.

Pri definisanju tržišta usluga određuju se usluge koje korisnik smatra zamjenskim u pogledu, namjene, funkcionalnosti i cijena na datom tržištu. Zamjenjivost se određuje pomoću dva kriterijuma:

- Zamjenjivost na strani tražnje (*eng. Demand side substitutability*), i
- Zamjenjivost na strani ponude (*eng. Supply side substitutability*).

Zamjenjivost na strani tražnje se utvrđuje na osnovu zamjenjivosti usluge posmatrano sa stanovišta korisnika pri relativnom porastu cijena. Za procjenu zamjenjivosti može se koristiti SSNIP (*eng. Small but Significant and Non-transitory Increase in Price*) test, kojim se dokazuje spremnosti korisnika usluge A da pri porastu cijena te usluge 5-10% počne da koristi uslugu B. Pri tome se uzimaju u obzir, kako cijene usluga A i B, tako i troškovi prelaska na korišćenje usluge B (dugoročni ugovori, cijena terminalne opreme isl). Ukoliko SSNIP test pokaže da su usluge A i B zamjenjive, smatra se da one pripadaju istom tržištu.

Zamjenjivost na strani ponude se utvrđuje na osnovu mogućnosti preduzeća, koja pružaju druge usluge, a koje ne pripadaju istom tržištu usluga, da, usled relativnog porasta cijena razmatrane usluge u relativno kratkom vremenu uđu na tržište i počnu da pružaju te usluge. Prilikom procjene postojanja potencijalne tržišne konkurencije potrebno je utvrditi njen nivo i uslove na relevantnom tržištu pod kojima novi tržišni ucesnici, odnosno privredni subjekti mogu ući na dato relevantno

tržište. Postojanje potencijalne tržišne konkurencije utvrđuje se na osnovu razmatranja predviđenih promjena postojećih tržišnih uslova, koje se odnose na strukturu relevantnog tržišta, ponašanja postojećih učesnika na relevantnom tržištu i uticaja na ostale stvarne i potencijalne učesnike na tržištu, ekonomske i finansijske snage učesnika na tržištu, ekonomskih, pravnih i drugih prepreka pristupa relevantnom tržištu, tržišnih trendova, i dr.

Agencija je donijela Odluku o relevantnim tržištima usluga, kojom je transponovala odredbe važeće Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima usluga.

Agencija je, pri definisanju relevantnog tržišta veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, imajući u vidu budućí razvoj tržišta, razmatrala načine pružanja širokopojasnog pristupa internetu od strane operatora i odredila supstitute.

2.2 Pregled maloprodajnog tržišta širokopojasnog pristupa internetu

Tražnja za uslugom širokopojasnog pristupa na veleprodajnom nivou proizilazi iz tražnje za uslugom širokopojasnog pristupa na maloprodajnom nivou, pa je Agencija pri utvrđivanju dimenzije usluga relevantnog tržišta širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje utvrdila supstitut (zamjensku uslugu), razmatrajući načine pružanja usluga širokopojasnog pristupa od strane operatora krajnjem korisniku, a pri tome imajući u vidu budućí razvoj tržišta.

Za pružanje usluge širokopojasnog pristupa na nivou maloprodaje, operatori ili imaju izgrađenu sopstvenu infrastrukturu ili koriste veleprodajne usluge ostalih operatora kako bi osigurali pristup do krajnjeg korisnika.

Tržište širokopojasnog pristupa na maloprodajnom nivou je suštinski povezano sa tržištem širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje, jer je tražnja na veleprodajnom tržištu izvedena iz zahtjeva za maloprodajnim uslugama, poput maloprodajnog širokopojasnog pristupa.

Ponašanje potrošača na maloprodajnom tržištu uticaće na komercijalne odluke pružalaca usluga pri razmatranju najboljeg načina pružanja maloprodajnog širokopojasnog pristupa. Iz tog razloga, zamjenjivost različitih tehnoloških platformi na veleprodajnom tržištu širokopojasnog pristupa je povezana sa ponašanjem potrošača na maloprodajnom tržištu širokopojasnog pristupa. Posmatranje trendova na maloprodajnom tržištu i ponašanje potrošača na relevantnom tržištu maloprodajnog tržišta upućuju na definiciju veleprodajnog tržišta širokopojasnog pristupa.

Evropska komisija je Preporukom iz 2014.godine, u pogledu *ex-ante* regulacije, obuhvatila, između ostalih i Tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište. Stanje na relevantnom tržištu proističe iz tražnje na maloprodajnom tržištu širokopojasnog pristupa. S obzirom da za pružanje usluge maloprodajnog širokopojasnog pristupa internetu operatori koriste sopstvenu infrastrukturu ili veleprodajne usluge ostalih operatora, analizom relevantnog tržišta veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, Agencija treba da obezbijedi mogućnost izbora i konkurentne cijene za potrošače maloprodajnog širokopojasnog pristupa.

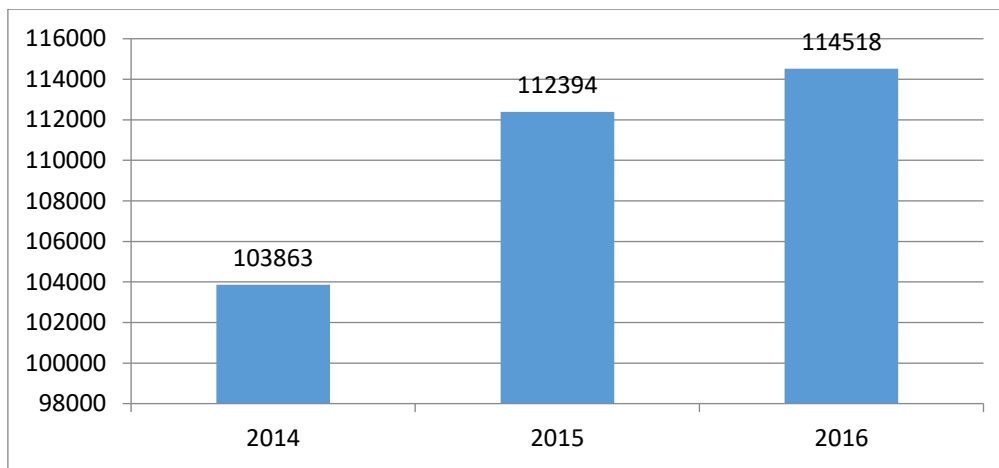
Ponašanje potrošača na maloprodajnom tržištu (spremnost potrošača da promijene tehnologiju) ima značajan uticaj na komercijalne odluke provajdera maloprodajnog širokopojasnog pristupa. Stepem zamjenjivosti na veleprodajnom nivou proizilazi iz ponašanja potrošača na maloprodajnom tržištu.

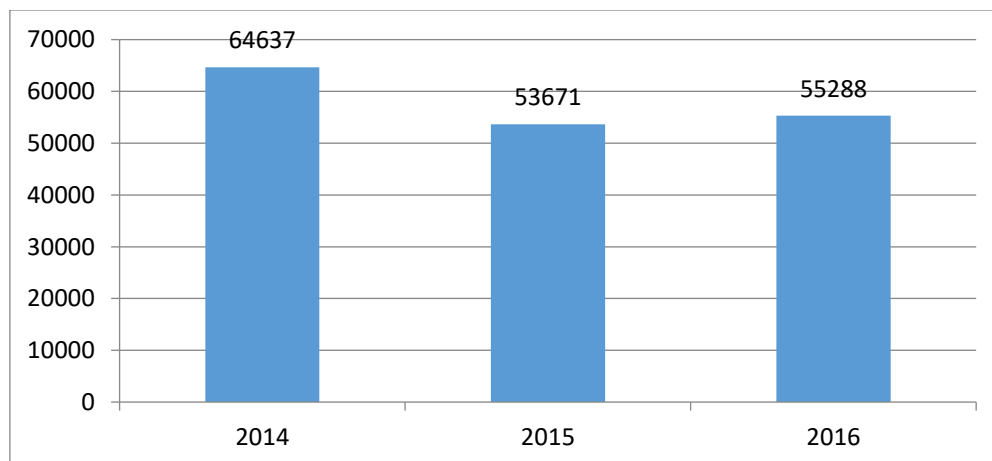
Definicija relevantnog tržišta veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište proizilazi iz zamjenjivosti različitih tehnoloških platformi na tom maloprodajnom tržištu.

Na kraju 2016. godine broj korisnika širokopojasnog pristupa internetu putem fiksne mreže u Crnoj Gori iznosio je 114.518, a penetracija u odnosu na broj domaćinstava je iznosila 58,79%. U istom trenutku broj korisnika širokopojasnog pristupa internetu putem data SIM kartica u mobilnim mrežama u Crnoj Gori iznosio je 55.288, a penetracija u odnosu na broj stanovnika je iznosila 8,92%.

Kretanje broja širokopojasnih priključaka u fiksnim i mobilnim mrežama¹⁷ na kraju 2014, 2015 i 2016. godine prikazano je na Slikama 1 i 2.

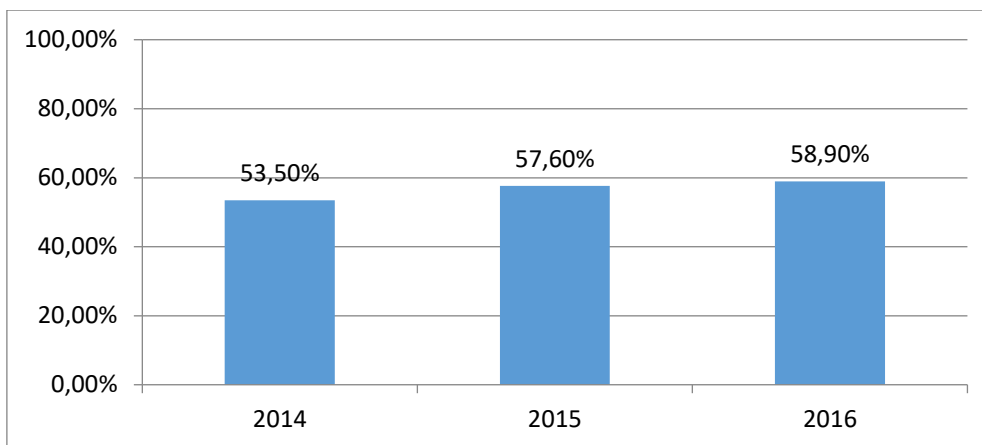
Slika 1: Broj korisnika širokopojasnog pristupa u fiksnim mrežama
(Izvor: Podaci koje su dostavili operatori)

Slika 2: Broj korisnika širokopojasnog pristupa u mobilnim mrežama
(Izvor: Podaci koje su dostavili operatori)

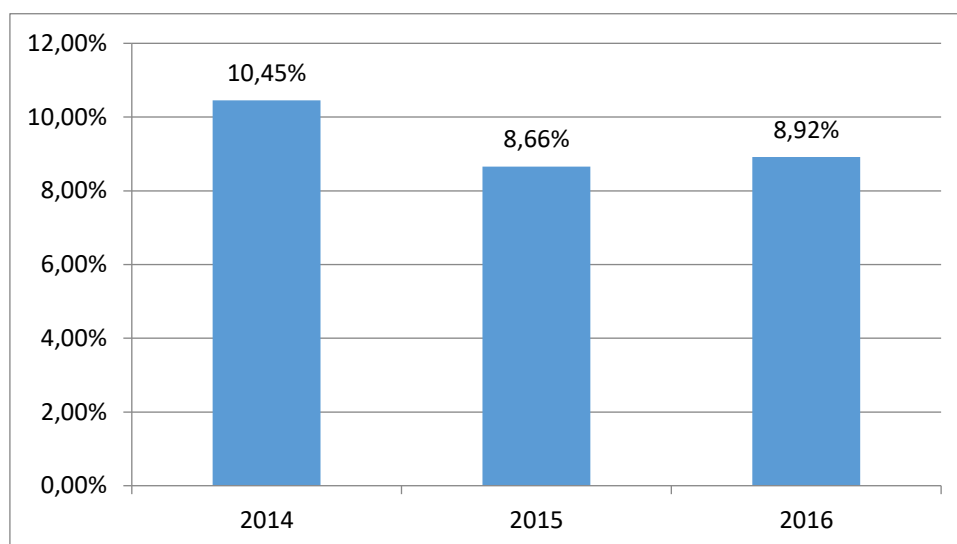
Kretanje penetracije širokopojasnih priključaka u fiksnim mrežama u odnosu na broj domaćinstava na kraju 2014, 2015 i 2016. godine prikazano je na Slici 3.

¹⁷putem data SIM kartica

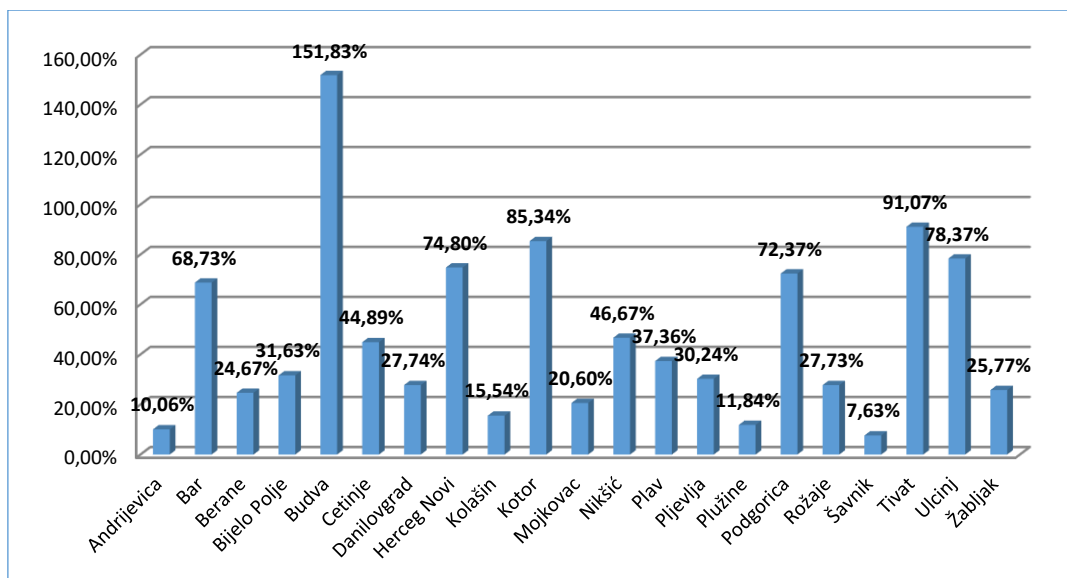
Slika 3: Penetracija širokopojasnog pristupa u fiksnim mrežama u odnosu na broj domaćinstava (Izvor: Podaci koje su dostavili operatori)

Kretanje penetracije širokopojasnih priključaka u mobilnim u odnosu na broj stanovnika na kraju 2014, 2015 i 2016. godine prikazano je na Slici 4.

Slika 4: Penetracija širokopojasnog pristupa u mobilnim mrežama u odnosu na broj stanovnika (Izvor: Podaci koje su dostavili operatori)

U Crnoj Gori je prisutna značajna razlika u penetraciji priključaka širokopojasnog pristupa internetu u fiksnoj mreži u odnosu na broj domaćinstava po opštinama, i na kraju 2016. godine kreće se od 7,63% u opštini Šavnik do 151,83% u opštini Budva, a kretanje istog je prikazano na Slici 5.

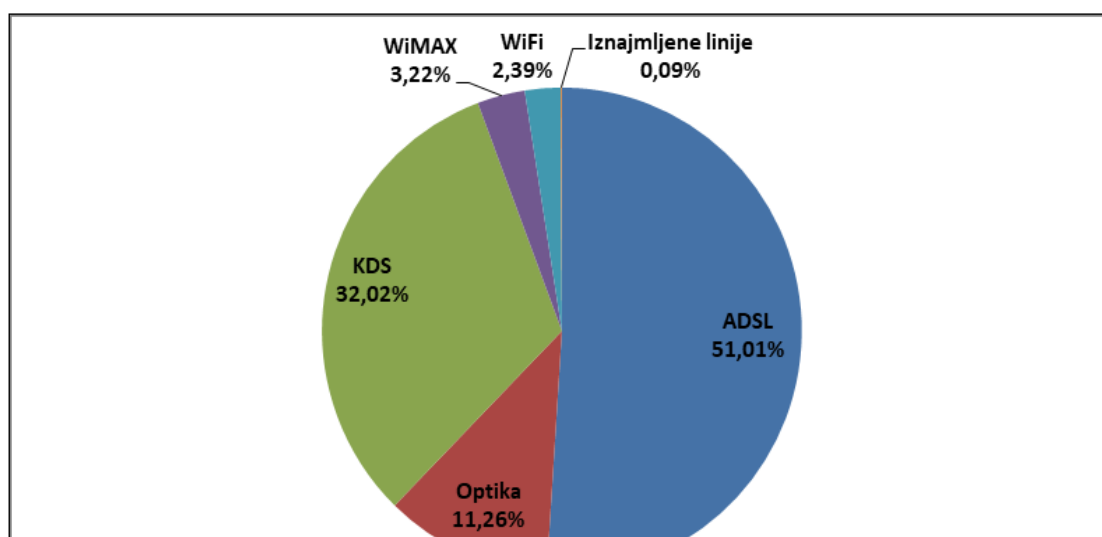

Slika 5: Penetracija širokopojasnog pristupa internetu u fiksnoj mreži u odnosu na broj domaćinstava po opštinama decembar 2016. godina (Izvor: Podaci koje su dostavili operatori)

Na osnovu podataka koje su dostavili operatori, u Crnoj Gori je na kraju relevantnog perioda (31.12.2016.godine) maloprodajna usluga širokopojasnog pristupa internetu bila dostupna putem sledećih tehnologija:

- ADSL pristup putem bakarne parice,
- pristup putem optičkih vlakana FTTx,
- fiksni bežični pristup (WIMAX, WiFi/RLAN),
- pristup putem kablovskih mreža (KDS/HFC),
- pristup putem iznajmljenih linija,
- pristup putem satelitskih veza, i
- pristup putem mobilnih mreža (EDGE, UMTS, HSPA, LTE).

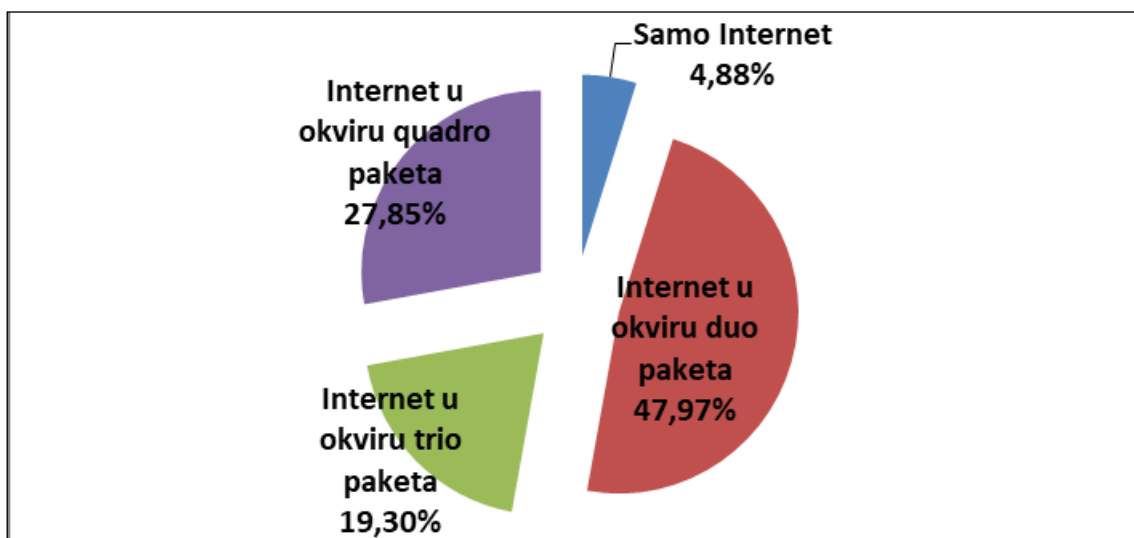
Učešće pojedinih vrsta pretplatnika usluge fiksnog širokopojasnog pristupa Internetu prema načinu pristupa prikazan je na Slici 6.

Slika 6: Učešće pojedinih tehnologija fiksnog širokopojasnog pristupa Internetu na kraju decembra 2016. godine (Izvor: Podaci koje su dostavili operatori)

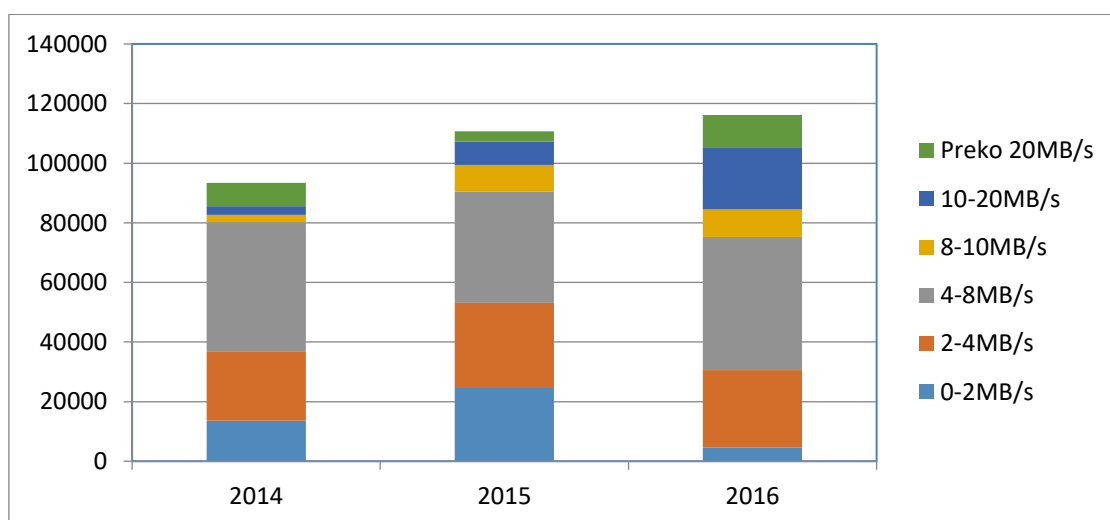
Shodno navedenim podacima, evidentno je da su korisnici širokopojasnog pristupa internetu u relevantnom periodu preferirali ADSL pristup putem bakarne parice sa tržišnim učešćem od 51,01%. Ovaj odnos se znatno promijenio od posljednjeg kruga analize (podaci sa kraja 2012.godine) na način što je udio ADSL pristupa pao sa 76,24% na 51,01% u korist KDS-a koji je sa 4,17% porastao na 32,02% i optike sa 5,44% na 11,26%, dok su ostale tehnologije zabilježile pad. S obzirom da je, na osnovu analize podataka širokopojasni pristup internetu putem ADSL-a i dalje najzastupljeniji način širokopojasnog pristupa, Agencija bi trebalo da utvrdi da li na maloprodajnom nivou postoji supstitut pristupu putem ADSL-a takav da primjenom SSNIP testa ta vrsta pristupa može biti zamjena za zadovoljenje određenih potreba korisnika.

Takođe, uočen je značajan porast broja ADSL priključaka u okviru duo, trio i quadro paketa, tako da je učešće istih u ukupnom broju ADSL priključaka na kraju 2016.godine dato na Slici 7.

Slika 7: Učešće broja korisnika pristupa Internetu kao samostalne usluge, u okviru duo, trio i quadro paketa
Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

Na slici 8 je prikazana raspodjela broja fiksnih širokopojasnih priključaka prema downstream brzinama u relevantnom periodu.

Slika 8: Broj priključaka fiksnog širokopojasnog pristupa internetu prema brzinama u relevantnom periodu (Izvor: Podaci koje su dostavili operatori)

Sa slike 8 se može zaključiti da najveći broj korisnika koristi downstream brzine pristupa Internetu od 4-8 Mb/s. U periodu od prethodne analize tržišta raste broj korisnika koji biraju veće brzine pristupa Internetu, posebno brzine pristupa veće od 10 Mb/s.

2.3 Analiza stepena supstitucije

2.3.1. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje na maloprodajnom nivou

Efekte supstitucije na strani tražnje na maloprodajnom nivou predstavljaju efekte supstitucije javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga na relevantnom tržištu zbog kojih korisnici mogu odgovoriti na povećanje cijene jedne usluge prelaskom na korišćenje druge usluge istog operatora ili iste, odnosno zamjenskih usluga drugih operatora na relevantnom tržištu. Drugim riječima, supstitucija na strani tražnje dešava se u trenutku kada korisnik određene usluge prelazi na druge, zamjenske usluge, kao odgovor na relativno povećanje cijene usluge koju koristi.

U teoriji, ako operator koji nudi uslugu poveća cijenu te usluge, korisnici imaju mogućnost da pređu na zamjenske usluge drugih operatora ili će prisiliti operatora koji je povećao cijenu svojih usluga da cijene vrati na nivo na kom su bile prije povećanja iz razloga što će u suprotnom početi da gubi korisnike, a samim tim i prihode. Primjena prethodno navedenog argumenta zavisi od snage supstitucije na strani tražnje, odnosno, što je supstitucija na strani tražnje jače izražena, ograničena je mogućnost operatora da povećavaju cijene usluga koje nude svojim korisnicima.

U ovom poglavlju Agencija određuje granice tržišta maloprodaje širokopojsnog pristupa Internetu i to na način da odredi usluge koje korisnici smatraju zamjenskim uslugama. Agencija je ocijenila da je, kao polazište u odnosu na koje se utvrđuju zamjenske usluge, potrebno uzeti uslugu koja je najzastupljenija.

Na osnovu podataka prikupljenih na kraju 2016. godine, u Crnoj Gori najzastupljeniji oblik širokopojsnog pristupa Internetu na maloprodajnom tržištu je pristup putem ADSL tehnologije zasnovan na bakarnoj parici. Ovaj način širokopojsnog pristupa zasnovan na bakarnoj parici, omogućava krajnjem korisniku pristup javnoj telefonskoj mreži kao i širokopojsni pristup internetu, IP telefoniji i IP televiziji. ADSL pristup internetu putem bakarne parice se krajnjim korisnicima nudi u kombinaciji s još jednom ili više elektronskih komunikacionih usluga (npr. javno dostupna telefonska usluga i/ili IPTV) u sklopu paketa usluga. Kako se ADSL pristup unutar paketa usluga ni po čemu ne razlikuje od onoga koji se korisnicima nudi samostalno, Agencija smatra da, prilikom utvrđivanja najzastupljenije usluge, nema uticaja činjenica da se u paketu usluga uz ADSL pristup nude i druge usluge. S tim u vezi ADSL pristup iz paketa usluga tretiran je kao samostalni ADSL pristup.

Supstitut na strani tražnje je usluga na koju bi korisnici tih usluga lako mogli preći usljed relativnog rasta cijena. S obzirom da je širokopojsni pristup putem ADSL-a zasnovan na bakarnoj parici najzastupljeniji, Agencija bi trebalo da utvrdi da li postoji na maloprodajnom nivou supstitut širokopojsnom pristupu putem ADSL-a zasnovanom na bakarnoj parici, takav da, primjenom SSNIP testa, ta vrsta pristupa može biti zamjena, koja bi na adekvatan način zadovoljila potrebe korisnika.

2.3.1.1. Pristup zasnovan na bakarnoj parici putem xDSL tehnologije

xDSL tehnologije omogućavaju da se po postojećoj infrastrukturi (bakarnim paricama) krajnjem korisniku pruži prenos podataka velikim brzinama i pristup povezanim sadržajima. Postoji više oblika tehnoloških rješenja, i to: ADSL, ADSL2+, VDSL, VDSL2, HDSL, SHDSL i dr. Prenos se ostvaruje u dva smjera - prema korisniku (eng. *downstream*) i prema pružaocu usluge (eng. *upstream*), pri čemu brzina prenosa zavisi od dužine i tipa bakarne parice, kao i primijenjene tehnologije i mogu doći brzine do preko 100 Mbit/s. Ove pristupne tehnologije se na maloprodajnom nivou koriste za pristup Internetu i multimedijalne usluge.

ADSL (engl. *ADSL-Asymmetric Digital Subscriber Line*) tehnologiju karakteriše asimetričnost u pogledu brzine prenosa podataka po bakarnoj parici pretplatnika, odnosno mogućnosti bržeg prenosa podataka iz mreže prema krajnjem korisniku (engl. *downstream*), u odnosu na prenos podataka od krajnjeg korisnika ka mreži (engl. *upstream*), pri čemu je krajnjem korisniku putem bakarne parice omogućen pristup fiksnoj telefonskoj mreži i uslugama koje ona pruža i pristup Internetu sa velikim brzinama protoka.

ADSL tehnologija dijeli raspoloživi frekvencijski opseg obične bakarne parice na tri dijela i to za govor, za prenos upstream, i za downstream. U telefonskoj centrali nalazi se DSLAM (Digital Subscriber Line Access Multiplexer) koga čine splitter i DSL modem. Uloga splitera je da saobraćaj koji stigne do njega preko pretplatničke linije razdvoji na telefonski saobraćaj, koji šalje ka telefonskoj mreži, i digitalne podatke, koji se usmjeravaju preko DSL modema na internet. Na strani pretplatnika nalazi se splitter i DSL modem. Ovim putem ADSL tehnologija preko DSLAM-a obezbeđuje rezervisanu vezu svakom priključenom korisniku, pri čemu kvalitet usluge ne zavisi od broja korisnika.

Crnogorski Telekom je nasljednik preduzeća koje je u dugom periodu imalo ekskluzivna prava u telekomunikacijama na prostoru cijele Crne Gore i jedini posjeduje mrežu zasnovanu na bakarnim paricama. Na kraju 2016. godine ova mreža je obuhvatala 119.667 instaliranih ADSL portova i 59.954 xDSL korisnika na prostoru Crne Gore, što ukazuje na faktičku prednost Crnogorskog Telekoma u odnosu na ostale pružaoce usluga. Takođe, potencijalna mogućnost korišćenja VDSL tehnologija na pojedinim lokacijama koje zadovoljavaju tehničke zahtjeve i gdje već postoje ADSL priključci Crnogorskog Telekoma, dodatno uvećava prednost Crnogorskog Telekoma u odnosu na ostale pružaoce usluga na ovom relevantnom tržištu i čini da njegova tržišna moć ima tendenciju rasta u predstojećem periodu. Ova mreža je položena u telekomunikacionu kablovsku kanalizaciju koja je takođe vlasništvo Crnogorskog Telekoma.

Na kraju relevantnog vremenskog perioda Crnogorski Telekom je pružao 45 vrsta ADSL paketa (37 vrsta za fizička i 8 vrsta za pravna lica)¹⁸. Brzine su se kretale od 512 kb/s - 20 Mb/s, a kod fizičkih lica najpopularniji su flat paketi ADSL Fl@t2 sa maksimalnom brzinom download-a od 2Mb/s, koga koristi 26% korisnika i Magenta 1 L, koja sadrži uslugu pristupa internetu sa maksimalnom brzinom download-a od 4Mb/s, koga koristi 24% korisnika. Kod biznis korisnika, 53% korisnika koristi Fl@tB4 paket sa maksimalnom brzinom download-a od 4Mb/s.

---

¹⁸Na osnovu podataka o broju korisnika na dan 31.12.2016.godine koje je dostavio Crnogorski Telekom

Dostupnost usluge ADSL-a je 99,82%, odnosno 99,82% korisnika koji imaju fiksni telefonski priključak mogu uvesti uslugu ADSL-a. U 2016. godini Crnogorski Telekom je povećao broj ADSL čvorišta sa 203 na 227.

Krajnji korisnici CT-a pretežno koriste xDSL pristup putem bakarne parice u sklopu paketa usluga koji osim xDSL pristupa uključuju i javno dostupnu telefonsku uslugu i/ili IPTV.

U Tabeli 1. je dat pregled mjesečnih naknada za saobraćaj unutar tarifnih paketa iz asortimana usluga širokopojasnog pristupa internetu putem ADSL pristupa putem bakarne parice, koje je Crnogorski Telekom nudio na kraju relevantnog perioda.

Naziv paketa	Brzina pristupa (downlink/uplink)	Cijena pretplate (sa uračunatim PDV)
ADSL Fl@T 2	do 2 Mb/s / 256 kb/s	12,74 €
ADSL Fl@T 5	do 5 Mb/s / 512 kb/s	16,74 €
ADSL Fl@T 7	do 7 Mb/s / 768 kb/s	19,58 €

Tabela 1. Cijene mjesečne pretplate za ADSL pakete prema brzinama na kraju 2016.godine¹⁹
(Izvor: Podaci koji su dostavili operatori)

Pristup putem VDSL tehnologije zasnovan na bakarnoj parici

Nove usluge, kao što su višekanalni HDTV-a (*High Definition Television*), video na zahtjev, videokonferencija i prenos govora preko IP (VoIP), zahtijevaju zamjenu bakarne parice optičkim vlaknom na rastojanju od glavnog razdjelnika do sabirne tačke i postavljanjem DSLAM-a unutar sabirne tačke. Putem VDSL tehnologije (posebno putem VDSL2 tehnologije) krajnjim korisnicima se omogućava brži prenos podataka u odnosu na ADSL tehnologije u slučajevima kad su lokalne petlje kratke (do 1000m) ili se izvodi rekonstrukcija pristupne mreže na način da se bakarna parica skraćuje i zamjenjuje optičkim kablom od glavnog razdjelnika do kabineta. VDSL2 podržava prenos višekanalnog HDTV-a (*High Definition Television*), videa na zahtjev i videokonferencija, kao i prenos govora preko IP (VoIP), tako da predstavlja osnovu za pružanje *triple play* usluge. U telekomunikacijama Triple Play predstavlja set usluga - usluge telefonije, širokopojasnog pristupa internetu i IP televizije u jedinstvenom paketu. *Triple Play* uslugu nudi jedinstveni operator preko jedne fizičke veze. Krajnjem korisniku *Triple Play* pruža jednostavniji i efikasniji pristup ovom setu usluga. Korisnik dobija jedan račun za sve usluge, posluje sa jednim umjesto sa više odvojenih operatora i dobija bolji kvalitet pruženih usluga. Operator tom prilikom koristi manje opreme za više usluga. Nadgledanje i upravljenje mrežom je centralizovano i jednostavnije.

Postojeća bakarna infrastruktura Crnogorskog Telekoma predstavlja mogućnost za realizaciju VDSL tehnologija, koja korisnicima pruža brzine pristupa i do 100Mb/s, čime se postiže maksimalno iskorišćenje iste u funkciji pružanja novih servisa. Prednost koju Crnogorski Telekom ima je činjenica da u svakom od naselja posjeduje svoje objekte, odnosno lokacije na kojima je instalirana telekomunikaciona oprema. Ti objekti se mogu iskoristiti za instalaciju agregacionih uređaja za VDSL, tako što bi se na njih mogli povezati svi aktivni VDSL uređaji koji bi se postavili u zgradama

¹⁹ Navedeni su standalone paketi Crnogorskog Telekoma

ili naseljima. S obzirom da je Crnogorski Telekom u drugom polugodištu 2016. počeo sa pružanjem usluge VDSL-a, postoji velika vjerovatnoća da će u narednom periodu nastaviti sa razvojem ove usluge i na ostalim lokacijama. U slučaju da se VDSL ne uključi u razmatranje o ovoj Analizi relevantnog tržišta, drugi operatori bi bili onemogućeni da koriste mogućnost razvezivanja potpetlje Crnogorskog Telekomu u trenutku kada Crnogorski Telekom odluči da tu uslugu pruža.

Shodno navedenom širokopojasni pristup putem VDSL tehnologije, predstavlja supstitut ADSL pristupu.

2.3.1.2. Pristup putem optičkog vlakna FTTx

Pristup na Internet putem optičkog vlakna omogućava veće prenosne brzine od xDSL tehnologija, što omogućava pružanje usluge visokog kvaliteta i podržava napredne IP aplikacije, kao što je HDTV (eng. High Definition Television).

Crnogorski Telekom je u relevantnom vremenskom periodu pružao usluge pristupa internetu putem optičkog vlakna uz downstream brzine prenosa od 20 Mbit/s, 30 Mbit/s, 40 Mbit/s i 80 Mbit/s za fizička lica i 25Mbit/s, 35Mbit/ i 45 Mbit/s za pravna lica po cijenama usluga ADSL-a koje su znatno nižih brzina. Zbog većih brzina i višeg kvaliteta usluge koje korisnici dobijaju po istim cijenama, broj pretplatnika ove usluge je u porastu i na kraju 2016. godine je dostigao učešće od 11,26% od ukupnog broja korisnika fiksnog širokopojasnog pristupa internetu. Agencija smatra da će broj krajnjih korisnika kojima će operatori pružati uslugu širokopojasnog pristupa internetu putem optičkog kabla biti u stalnom porastu.

U Tabeli 2. je dat pregled mjesečnih naknada za usluge širokopojasnog pristupa internetu putem optičkog kabla, koje je Crnogorski Telekom nudio na kraju relevantnog perioda.

Naziv paketa	Cijena u EUR (uključen PDV)
Optika 20 (brzina do 20Mbps/1Mbps, za fizička lica)	20,33
Optika 30 (brzina do 40Mbps/2Mbps, za fizička lica)	25,42
Optika 40 (brzina do 10Mbps/4Mbps, za fizička lica)	45,76
Magenta 1 M (brzina do 10Mbps/1Mbps, za fizička lica)	25,90
Magenta 1 L (brzina do 40Mbps/4Mbps, za fizička lica)	35,90
Magenta 1 XL (brzina do 80Mbps/8Mbps, za fizička lica)	49,90
Extra Duo Optika (brzina do 40Mbps/4Mbps, za fizička lica)	24,90

Tabela 2.: Cijene mjesečne pretplate za pakete pristupa putem optičkog kabla na kraju 2016.godine

Izvor: Podaci koje su dostavili operatori

Shodno navedenom, Agencija smatra da je usluga pristupa internetu putem optičkih vlakana, supstitut usluzi ADSL pristupa putem bakarne parice.

2.3.1.3. Fiksni bežični pristup

Fiksni bežični pristup je u Crnoj Gori u relevantnom periodu bio zastupljen putem WiMAX tehnologije i WiFi tehnologije.

Fiksni bežični pristup putem WiMAX tehnologije

Uslugu širokopojasnog pristupa internetu putem WiMAX tehnologije na maloprodajnom tržištu u relevantnom periodu pružali su MTEL, WIMAX Montenegro, i MNNews sa ukupnim učešćem od 3,22%. Pokrivenost populacije ovom vrstom usluge na prostoru Crne Gore je ograničena na prostoru pojedinih urbanih cjelina u okviru crnogorskih gradova. Kvalitet pristupa zavisi od fizičkih prepreka, kao i od broja krajnjih korisnika među kojima se dijele resursi, a adekvatno dimenzionisanje pristupa putem WiMAX tehnologije iziskuje znatna ulaganja, koja ovu uslugu čine nezamjenskom u odnosu na ADSL, tako da je korišćenje ove usluge od strane većeg broja krajnjih korisnika otežano. Zbog toga se ne može očekivati da će mali ali značajan porast cijena dovesti do prelaska korisnika ADSL pristupa na korišćenje ove tehnologije.

Tokom vremenskog perioda obuhvaćenog analizom broj krajnjih korisnika usluge širokopojasnog pristupa putem WiMAX tehnologije je opao u odnosu na poslednji analizirani period, usled nedovoljne pokrivenosti i nedovoljnog kvaliteta usluge.

Shodno funkcionalnim karakteristikama navedene usluge i učešću broja korisnika koji koriste uslugu fiksnog bežičnog pristupa putem WiMAX tehnologije, Agencija smatra da usluga fiksnog bežičnog pristupa putem WiMAX tehnologije nije supstitut ADSL pristupu putem bakarne parice.

Fiksni bežični pristup putem Wi-Fi tehnologije

U relevantnom vremenskom periodu ovu uslugu u Crnoj Gori su na komercijalnoj osnovi pružali Dasto Montel, MNNews, Antares, Orion Telekom, S&T tehnica, WIMAX Montenegro i Teleeye, sa ukupnim učešćem od 2,39%.

Usluga fiksnog bežičnog pristupa putem Wi-Fi tehnologije u relevantnom periodu se pružala na osnovu trajanja nezavisno od količine prenesenih podataka.

Shodno funkcionalnim karakteristikama navedene usluge i učešću broja korisnika koji koriste uslugu fiksnog bežičnog pristupa putem Wi-Fi tehnologije Agencija smatra da usluga fiksnog bežičnog pristupa putem Wi-Fi tehnologije nije supstitut ADSL pristupu putem bakarne parice i da ne treba da bude dio ovog maloprodajnog tržišta.

2.3.1.4. Pristup putem kablovskih mreža

Pristup putem kablovskih mreža predstavlja širokopojasni pristup internetu putem koaksijalnog kabla (ili hibridne optičko-koaksijalne mreže), kojim se istovremeno distribuira i signal kablovske televizije i omogućava pružanje javno dostupne telefonske usluge i prenosa podataka. Ovaj način pristupa omogućava prenos podataka brzinama približno jednakim pristupu putem ADSL-a zasnovanom na bakarnoj parici, a funkcioniše na principu podjele širine opsega.

Uslugu maloprodajnog širokopojasnog pristupa internetu putem kablovskih mreža u Crnoj Gori u relevantnom vremenskom periodu pružali su operatori:

- M-Kabl u 8 opština (Bar, Bijelo Polje, Herceg Novi, Kotor, Nikšić, Pljevlja, Podgorica i Tivat)
- Mtel u 19 opština (Andrijevića, Bar, Berane, Bijelo Polje, Budva, Cetinje, Danilovgrad, Herceg Novi, Kolašin, Kotor, Mojkovac, Nikšić, Pljevlja, Plužine, Podgorica, Rožaje, Šavnik, Tivat, Ulcinj)
- Telemach u 8 opština (Bar, Bijelo Polje, Herceg Novi, Kotor, Nikšić, Pljevlja, Podgorica i Tivat)

Širokopolasni pristup internetu putem kablovskih mreža omogućava prenos podataka brzinama kao i u slučaju xDSL pristupa putem bakarne parice. U Crnoj Gori je ova usluga na kraju 2016. godine bila dostupna po brzinama od 4 Mbit/s do 100 Mbit/s²⁰. Pristup internetu putem kablovskih mreža zasnovan je na principu podjele širine opsega. Kablovski modemi su koaksijalnim kablovima ili optičkim kablovima, u slučaju HCF mreže, povezani sa terminalnim sistemom (eng. Cable Modem Termination System – CMTS) koji predstavlja sastavni dio CATV-centrale operatora kablovske mreže. Svi korisnici koji su povezani s CMTS-om pomoću zajedničkog koaksijalnog kabla ili zajedničkog optičkog kabla i dijele ukupnu prenosnu brzinu, što znači da dijele i isti frekvencijski opseg koji za komunikaciju koristi kablovski modem, što uzrokuje nemogućnost postizanja maksimalne brzine u trenutku veće opterećenosti kablovske mreže. Navedeni problem je znatno manje izražen u hibridnoj (HFC) mreži s obzirom da je propusnost optičkog kabla znatno veća od propusnosti koaksijalnog kabla.

Širokopolasni pristup internetu putem kablovskih mreža (neograničeni protok) se na kraju 2016. godine pružao brzinama pristupa od 4 Mbit/s po cijeni 13,90 EUR, do 100 Mbit/s po cijeni od 59,90 EUR, dok se širokopolasni pristup internetu putem ADSL-a za neograničeni internet pružao brzinama pristupa od 2Mbit/s za Flat 2 po cijeni od 18,82 EUR dok je za brzinu pristupa od 7Mbit/s za Flat 7 cijeni iznosila 25,64 EUR (Tabela 3).

Operator	Paket	Cijena (eur)
M:tel	FLASH 4M	13,90
M:tel	FLASH 15M	21,90
M:tel	FLASH 50M	37,90
M:tel	FLASH 100M	59,90
Telemach	FLAT S	22,1
Telemach	FLAT M	25,5
Telemach	FLAT XL	43,5
Telemach	FLAT XXL	56,5
M-Kabl	NET 2	20,72
M-Kabl	NET 8	24,55
M-Kabl	NET 16	28,55
M-Kabl	NET 32	41,55

*Tabela 3: Mjesečna pretplata za pristup internetu za pakete sa neograničenim protokom putem kablovskih mreža
Izvor: Podaci koje su dostavili operatori*

Shodno svemu navedenom, a polazeći od smjernica Evropske komisije u pogledu neutralnosti tehnologija, Agencija smatra da se karakteristike, kao i namjena korišćenja pristupa putem ADSL tehnologije i putem kablovske, uključujući i HFC mreže, mogu smatrati približno jednakim, što

²⁰ Izvor: Internet stranice M:tel-a, M-kabl-a i Telemach-a

znači da će ih korisnici smatrati supstitutima na strani tražnje u zavisnosti od dostupnosti i troškova prelaska s jedne tehnologije na drugu. Agencija smatra da operator koji nudi širokopojasni pristup internetu putem ADSL pristupa putem bakarne parice ne može profitirati povećanjem cijena svojih usluga za 5 do 10% iz razloga što će korisnik, u slučaju dostupnosti, preći na širokopojasni pristup internetu putem kablovskih mreža. Agencija smatra da je korisnik indiferentan prema tehnologiji koja se koristi, u slučaju kada je dostupna alternativa (zamjena) pristupa u uslovima kada su uporedive cijene i funkcionalnost usluge pristupa putem kablovske mreže i ADSL tehnologije, a što je i u skladu sa smjernicama Evropske komisije. Shodno navedenom Agencija smatra da se karakteristike i cijene usluga, kao i namjena korišćenja pristupa putem ADSL tehnologije i putem kablovske mreže, mogu smatrati identičnim, što ukazuje na činjenicu da će ih korisnici smatrati zamjenskim uslugama na strani tražnje zavisno od dostupnosti i troškova prelaska s jedne tehnologije na drugu.

Shodno navedenom, pristup putem kablovskih mreža, s obzirom na cjenovne i funkcionalne karakteristike, na maloprodajnom tržištu širokopojasnog pristupa internetu predstavlja supstitut usluzi ADSL pristupa putem bakarne parice.

2.3.1.5. Pristup putem mobilnih mreža

Širokopojasni pristup internetu putem mobilnih mreža je zasnovan na EDGE, UMTS, HSPA (HSDPA, HSUPA) i LTE tehnologiji i omogućava krajnjem korisniku da putem prenosnog uređaja (telefona ili računara) pristupa internetu s bilo koje lokacije, u zavisnosti od geografske pokrivenosti EDGE, UMTS ili HSPA (HSDPA, HSUPA) odnosno LTE signalom. Krajnji korisnik navedeni pristup ostvaruje putem kartice ili modema.

EDGE tehnologija omogućava prenos podataka do 220kbit/s, a UMTS tehnologija do 384kbit/s, što je znatno niže u odnosu na brzine koje omogućava ADSL pristup putem bakrene parice, pa ove tehnologije nisu uporedive sa ADSL tehnologijom.

Brzina prenosa podataka kod HSPA tehnologije zavisi od 3GPP standarda koji se koristi i kreće se od 1,8 Mbit/s (3GPP Release 5) do 42 Mbit/s (3GPP Release 8). Međutim, HSPA tehnologija u realnim uslovima omogućava znatno niže brzine prijenosa podataka od 1,8 do 12 Mbit/s. LTE tehnologija omogućava prenos podataka do 150 Mbit/s, međutim kao i u slučaju HSPA tehnologije brzina prenosa podataka u realnim uslovima je niža i iznosi od 20 do 50 Mbit/s. Iz svega prethodno navedenog može se zaključiti da su HSPA i LTE tehnologije uporedive s pristupom internetu putem xDSL tehnologije u pogledu brzine pristupa. Međutim, brzina kojom korisnik pristupa internetu putem mobilnih mreža dodatno zavisi od kvaliteta prijema signala (nivo prijemnog signala), odnosno od blizine bazne stanice operatora mobilne mreže i broja korisnika koji u isto vrijeme ostvaruju pristup internetu, što može rezultirati nižim pristupnim brzinama i slabijim kvalitetom usluge. Pri upotrebi širokopojasnog prenosa podataka preko mobilnih tehnologija govor ima apsolutnu prednost u odnosu na ostale usluge, što znači da u slučaju opterećenja mreže govornim pozivima dolazi do neminovnog pada prenosnih brzina. Takođe, ograničavajući faktor širokopojasnog pristupa internetu putem mobilnih mreža je i pokrivenost populacije HSPA odnosno LTE signalom, pa je nemoguće na cijelom području Crne Gore ostvariti pristup putem mobilnih mreža pristupnim brzinama koje omogućuje HSPA odnosno LTE tehnologija, a koje su uporedive s pristupnim brzinama koje omogućava ADSL tehnologija.

Operatori su na kraju 2016. godine nudili pakete za širokopojasni pristup Internetu putem mobilnih mreža ali nijedan od njih u svojoj ponudi nije imao paket koji uključuje neograničeni saobraćaj pri željenoj brzini korisnika.

Paket sa najvećom količinom uključenog saobraćaja bio je Surf 50 koji je pružao Telenor po cijeni po cijeni od 34,99 EUR.

Cijene tarifnih paketa, zavisno od količine uključenog saobraćaja kretale su se od 5,08 EUR za Surf 1 koji je pružao Mtel do 34,99 EUR za SURF 50 koji je nudio Telenor.

Pregled cijena paketa za širokopojasni pristup internetu sa ograničenom količinom uključenog saobraćaja putem mobilnih mreža dat je u Tabeli 4:

Operator	Naziv paketa sa uključenom količinom saobraćaja	Cijena u EUR (uključen PDV)
Crnogorski Telekom	Libero S (1GB)	6,05
	Libero M (3GB)	10,12
	Libero L (10GB)	19,33
	Libero XL (25GB)	29,50
Telenor	SURF 2 (2GB)	6,49
	SURF 5 (5GB)	10,99
	SURF 15 (15GB)	14,99
	SURF 30 (30GB)	24,99
	SURF 50 (30)	34,99
M:Tel	Surf 1 (1GB)	5,08
	Surf 2 (2GB)	8,14
	Surf 3 (4GB)	15,26
	Surf 5 (7GB)	25,43
	Surf 10 (10GB)	30,51

*Tabela 4. Cijene paketa širokopojasnog pristupa internetu putem mobilnih mreža
(Izvor: Podaci koje su dostavili operatori)*

Uzimajući u obzir maloprodajne cijene usluge širokopojasnog pristupa internetu putem mobilnih mreža i usluge pristupa internetu putem ADSL-a, povećanje maloprodajnih cijena tarifnih paketa koji su zasnovani na ADSL pristupu putem bakarne parice od 5-10% ne bi uticalo na odluku krajnjih korisnika da zamijene navedenu uslugu uslugom širokopojasnog pristupa internetu putem mobilnih mreža. Sprovedenjem testa hipotetskog monopola dolazi se do zaključka da širokopojasni pristup internetu putem mobilnih mreža, po cjenovnim karakteristikama, nije supstitut ADSL pristupu putem bakarne parice.

S obzirom da korisnik širokopojasnog pristupa internetu putem mobilnih mreža nema mogućnost izbora paketa s neograničenim internet saobraćajem, i da većina korisnika danas koristi pakete s neograničenim saobraćajem, Agencija smatra da usluga širokopojasnog pristupa internetu putem mobilnih mreža nije supstitut usluzi ADSL pristupu putem bakarne parice. Imajući u vidu brz tehnološki razvoj u ovoj oblasti, Agencija će kontinuirano pratiti razvoj i ulogu ove usluge i njen uticaj na maloprodajnom tržištu širokopojasnog pristupa internetu.

Shodno postojećem nivou primijenjenih tehnologija i funkcionalnim karakteristikama, koje ukazuju na ograničenu pokrivenost odgovorajućim signalom, a u određenoj mjeri i uzimajući u obzir cjenovne karakteristike, usluga pristupa internetu putem mobilnih mreža ne predstavlja supstitut usluzi ADSL pristupa putem bakarne parice, već prije komplementarnu uslugu koju će korisnici koristiti u situacijama kada imaju potrebu za pogodnostima koju im navedena usluga nudi u pogledu mobilnosti.

2.3.1.6. Pristup putem iznajmljenih linija

Pristup putem iznajmljenih linija karakteriše velika brzina, sigurnost, maksimalna pouzdanost, istovremeni pristup internetu za veći broj korisnika, kao i mogućnost stalnog priključenja računarskog sistema na internet, što uslovljava i značajne funkcionalne i cjenovne razlike u odnosu na uslugu širokopolasnog pristupa putem ADSL-a. Stoga je pristupa putem iznajmljenih linija namijenjen poslovnim subjektima i velikim preduzećima, čija je poslovna komunikacija zasnovana na potrebi stalne prisutnosti na internetu, kao i prenosa podataka velikim brzinama.

S obzirom na namjenu i cjenovne karakteristike, primjenjujući SSNIP test, Agencija zaključuje da ova usluga pristupa putem iznajmljenih linija nije supstitut ADSL pristupu putem bakarne parice.

2.3.1.7. Pristup putem satelitskih veza

Pristup putem satelitskih veza se koristi u slučajevima kada je potrebno uspostaviti vezu na mjestima gdje ne postoji zemaljska infrastruktura. Velike udaljenosti koje mora preći signal, uzrokuju kašnjenja u komunikaciji i korisnici na raspolaganju mogu imati jedino ograničen skup usluga malih zahtjeva za propusnošću i koje se ne odvijaju u stvarnom vremenu, pri čemu su aplikacije poput video konferencija neprimjenjive, pa se ne koristi za povezivanje u slučaju bilo kog alternativnog rješenja.

Osim prethodno navedenog, širokopolasni pristup internetu putem satelitskih veza u odnosu na ADSL pristup putem bakarne parice ima još nekoliko ograničenja koja onemogućavaju njihovu uporedivost. Naime, za razliku od tarifnih paketa putem ADSL pristupa putem bakarne parice, korisnik širokopolasnog pristupa internetu putem satelitskih veza nema mogućnost odabira paketa s neograničenim saobraćajem. S obzirom da većina korisnika danas koristi pakete s neograničenim saobraćajem), Agencija smatra da usluga širokopolasnog pristupa internetu putem satelitskih veza nije supstitut usluzi ADSL pristupu putem bakarne parice.

Shodno navedenom, Agencija će zbog specifičnosti ove usluge pratiti njen razvoj u predstojećem periodu, ali shodno navedenim cjenovnim i funkcionalnim razlikama smatra da ista nije supstitut usluzi ADSL pristupu putem bakarne parice.

2.3.2. Zaključak o maloprodajnom tržištu širokopojasnog pristupa internetu

Shodno prethodno izloženom, Agencija je zaključila da tražnja za uslugu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište proizilazi iz tražnje za uslugama širokopojasnog pristupa internetu koje se pružaju na maloprodajnom nivou, i koje su zasnovane na:

- xDSL pristupu putem bakarne parice
- pristupu putem optičkog vlakna (FTTx)
- pristupu putem kablovskih mreža

nezavisno od toga da li se određeni pristup nudi samostalno ili kao sastavni dio paketa elektronskih komunikacionih usluga.

2.3.3. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje – veleprodajni nivo

Pri definisanju veleprodajnog tržišta i određivanja supstituta polazi se od veleprodajnog tržišta, koje je definisano u preporuci Evropske komisije i za koje je potrebno procijeniti da li se može proširiti uključivanjem sličnih usluga. Evropska komisija je definisala tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište kao relevantno tržište podložno ex-ante regulaciji.

U analizi tržišta iz 2013. godine, Agencija je u relevantno tržište širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje uključila sledeće usluge, nezavisno od tehnologije koja se upotrebljava:

- bitstream ADSL uslugu, sa podrazumijevanim sljedećim tačkama preuzimanja saobraćaja između operatora koji pruža uslugu i operatora koji koristi uslugu:
  - o tačka pristupa na IP nivou,
  - o tačka pristupa na Ethernet nivou,
  - o tačka pristupa na DSLAM-u/OLT-u ili odgovarajućoj tački.
- uslugu ADSL pristupa koju Crnogorski Telekom pruža za sopstvene potrebe.

Nezavisnost od upotrebljene tehnologije znači da pružanje navedenih usluga može biti na bazi bakarne parice, optičkog vlakna ili hibridnog rješenja (koje podrazumjeva korišćenje i bakarne parice i optičkog vlakna) i bez uticaja je na određenje navedenih usluga kao sastavnog dijela dimenzije relevantnog tržišta.

Određivanje supstitucije na strani tražnje na veleprodajnom nivou potrebno je utvrditi zamjenske usluge bitstream usluzi, na način da korisnici te usluge, u slučaju da bivši monopolista poveća njenu cijenu, izgrade sopstvenu pristupnu infrastrukturu ili počnu koristiti neku drugu veleprodajnu uslugu, koju će smatrati istovjetnom ili zamjenskom uslugom.

Preduslov korišćenja usluge širokopojasnog pristupa internetu i prenosa podataka od strane krajnjeg korisnika je postojanje određenog prenosnog kanala do lokacije krajnjeg korisnika, koji

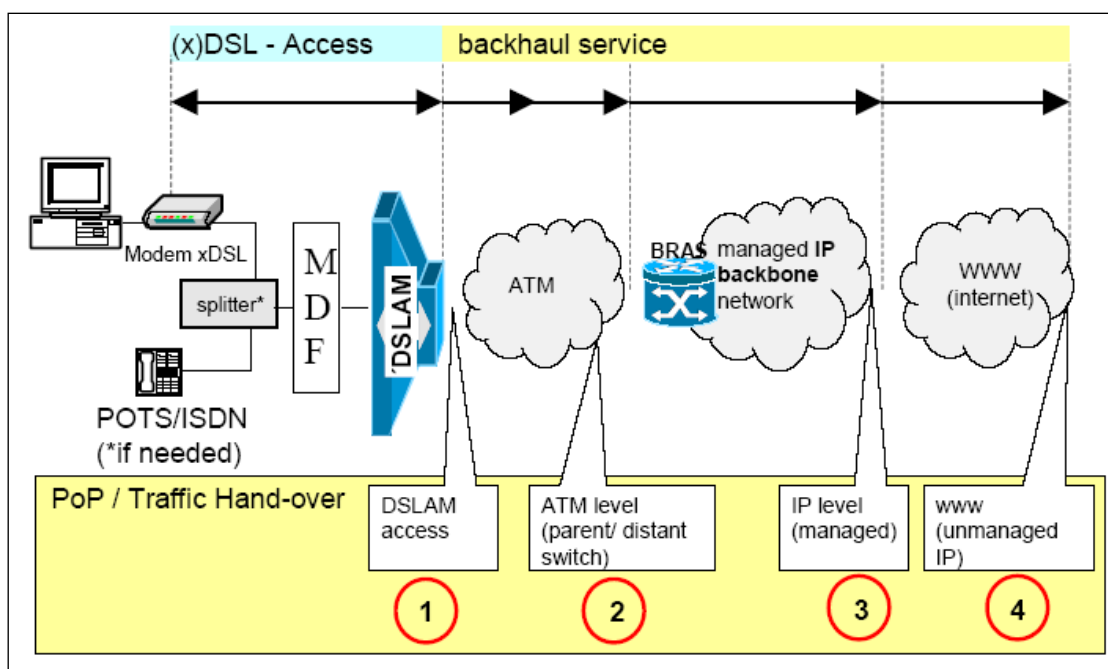
omogućava prenos podataka u oba smjera brzinama prenosa koje omogućavaju pružanje navedene usluge.

U svrhu pružanja usluge širokopojsnog pristupa internetu na maloprodajnom nivou, operatori mogu do krajnjeg korisnika izgraditi svoju infrastrukturu. U tom slučaju radi se o usluzi širokopojsnog pristupa internetu za vlastite potrebe.

Operator koji želi da pruži krajnjem korisniku uslugu širokopojsnog pristupa internetu, a nema izgrađenu sopstvenu pristupnu infrastrukturu, može koristiti uslugu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište. U skladu s važećom preporukom Europske komisije o tržištima koja su podložna prethodnoj regulaciji, tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, obuhvaća bitstream pristup na fiksnoj lokaciji.

2.3.3.1. Usluga bitstream pristupa internetu, u skladu sa stavom ERG

Prema dokumentu ERG vezano za bitstream pristup²¹, postoje različite tačke preuzimanja DSL saobraćaja između operatora koji pruža uslugu i operatora koji koristi navedenu uslugu. Tačka pristupa, odnosno preuzimanja saobraćaja, određuje mogućnost kontrole tehničkih parametara koji utiču na samu xDSL uslugu pruženu krajnjem korisniku, te mogućnost korišćenja sopstvene mreže umjesto mreže bivšeg monopoliste. Sljedeća slika prikazuje tačke preuzimanja DSL saobraćaja:

Slika 9. Tačke preuzimanja DSL saobraćaja

Prikazane tačke pristupa, tj. preuzimanja saobraćaja, daju operatoru različite mogućnosti prilikom kreiranja sopstvenih usluga, odnosno određuju nivo do kojeg operator može dodati vrijednost usluzi koju koristi od bivšeg monopoliste. Što je tačka pristupa dalje od MDF-a, operator ima manje

²¹ Dokument ERG Common position on wholesale bitstream access, ERG (03) 33 rev 2

mogućnosti da napravi razliku između vlastite usluge i usluge koju nudi bivši monopolista. U nastavku su opisane mogućnosti koje nudi pojedina tačka preuzimanja saobraćaja.

Tačka 1 predstavlja tehničko rješenje kod kojeg bivši monopolista pruža DSL pristupni vod i predaje saobraćaj operatoru korisniku usluge neposredno iza DSLAM-a. U ovom slučaju operator korisnik je fizički prisutan na DSLAM-u (najčešće tako što je povezan na parent switch DSLAM-a²²), pri čemu sam obezbjeđuje sopstvenu backhaul mrežu²³, a što mu omogućava da sam u potpunosti određuje parametre kvaliteta usluge kroz sopstvenu mrežu jezgra (**eng. Core network**), baziranu na ATM i/ili IP, kao npr. niži faktor zagušenja, IP QoS²⁴, itd. Drugim riječima, operatori imaju mogućnost izbora jednog ili više profila na instaliranim DSLAM-ovima (koje će bivši monopolista konfigurirati, prema zahtjevima operatora i u skladu sa tehničkim mogućnostima), a u skladu s tim mogu krajnjem korisniku pružiti DSL uslugu sa različitim tehničkim karakteristikama. Ova opcija traži veliko početno ulaganje od strane operatora kako bi mogao biti prisutan na DSLAM-u.

Tačka 2 predstavlja tehničko rješenje kod kojeg bivši monopolista pruža DSL pristupni vod, uključujući i backhaul uslugu, odnosno vrši predaju saobraćaja operatoru korisniku na ATM/MPLS/IP nivou²⁵. Operator korisnik ima mogućnost da podijeli virtuelne puteve u virtuelne kanale, i da na taj način kontroliše kvalitet usluge do krajnjeg korisnika²⁶. Nadalje, u ovom slučaju operator upravlja sopstvenim BRAS-om (**eng. Broadband Access Server**), a time ima mogućnost mijenjanja IP QoS parametara saobraćaja svojih korisnika. Stoga operator korisnik može ponuditi uslugu različitih tehničkih karakteristika od one koju pruža bivši monopolista, jer može mijenjati parametre kvaliteta usluge, kao što su različiti faktori zagušenja od onih koje obezbjeđuje bivši monopolista.

Tačka 3 predstavlja tehničko rješenje kod kojeg bivši monopolista pruža DSL pristupni vod uključujući i backhaul uslugu, te vrši predaju saobraćaja operatoru korisniku na IP nivou. S obzirom da je saobraćaj tuneliran kroz upravljivu IP mrežu (privatna IP mreža), kvalitet usluge može biti garantovan. Operator korisnik koristi BRAS bivšeg monopoliste, kao i sopstveni BRAS, a može dobiti garantovane parametre kvaliteta tuneliranja. U slučaju korišćenja sopstvenog BRAS, operator mora uzeti u obzir zahtjeve bivšeg monopoliste, kako bi se usluga implementirala u skladu sa važećim sigurnosnim normama, pri čemu ti zahtjevi moraju biti nediskriminatorni i takvi da ne spriječavaju ili bez opravdanih razloga ne otežavaju pristup mreži bivšeg monopoliste. Diferencijacija usluge je moguća do tog nivoa da operator može, u slučaju da je ponuđeno, pregovarati različite faktore zagušenja s bivšim monopolistom ili ima druge mogućnosti da utiče na vezu do krajnjeg korisnika, s obzirom da on završava dolaznu vezu prema krajnjem korisniku, na način da ima mogućnost mijenjanja IP QoS parametara saobraćaja svojih korisnika. Međutim, kontrola kvaliteta usluge je u ovom slučaju ograničena, i manja je nego u prethodnoj varijanti.

Tačka 4 predstavlja tehničko rješenje kod kojeg bivši monopolista pruža DSL pristupni vod i prenos saobraćaja, uključujući i direktnu vezu na javnu IP mrežu (internet). Na ovom nivou usluga koju bivši monopolist nudi operatoru je tehnički ista kao i usluga koju bivši monopolist nudi svojim

---

²² Ovdje se mora uzeti u obzir da DSLAM oprema najčešće nije pravljena za istovremeno korišćenje od strane više operatora, tj. za povezivanje više nezavisnih provajdera usluga. Zbog ugraničenja broja interfejsa za uplink na potrebni minimum, operator korisnik može biti povezan i preko parent switcha od DSLAM-a

²³ ATM, MPLS ili IP backbone.

²⁴ Kvalitet usluge (*Quality of Service*)

²⁵ ATM širokopojasno pristupno čvorište (*ATM node*) ili odgovarajući tehnološki nivo

²⁶ Moguće samo u dogovoru s operatorom, jer se kontrola privatnih virtuelnih kanala podešava na DSLAM-u

krajnjim korisnicima. Naime, u ovom slučaju operator korisnik ne treba da posjeduje sopstvenu infrastrukturu, već samo pod svojim imenom distribuira i naplaćuje uslugu. S obzirom da operator nema mogućnost da ponudi uslugu različitih tehničkih karakteristika od one koju nudi bivši monopolista, ovdje se radi o preprodaji usluga. S obzirom da prve tri tačke pristupa daju operatoru mogućnost da pravi razliku između proizvoda koje nudi bivši monopolist, što nije moguće na četvrtoj tački pristupa, preprodaja se ne smatra bitstream pristupom.

2.3.3.2. Usluga bitstream pristupa na drugim tačkama pristupa kao supstitut usluzi bitstream pristupa na IP nivou

Kao što je već navedeno, različite tačke pristupa daju operatoru različite mogućnosti pri pružanju usluge različite od one koju nudi bivši monopolist na maloprodajnoj nivou. Pružanje usluge bitstream pristupa na pojedinoj tački pristupa zavisi od arhitekture mreže bivšeg monopoliste. Stoga je u ovom dijelu razmatrana mogućnost jesu li usluga bitstream pristupa na ATM nivou i usluga bitstream pristupa na DSLAM-u zamjenske usluge usluzi bitstream pristupa na IP nivou, pri čemu se posmatrana usluga bitstream pristupa zasniva na ADSL tehnologiji putem bakarne parice.

Usluga bitstream pristupa na ATM/Ethernet nivou

Većina pristupnih mreža ranije generacije bila je orijentisana na korišćenje tehnologije ATM, koja pokazuje dobra svojstva u pogledu kvaliteta usluge koju pruža višim protokolarnim slojevima. Međutim, nedovoljna efikasnost ATM-a u situacijama kada se na mrežnom sloju koristi IP protokol, kao i složeni mehanizmi slanja ćelija na veći broj krajnjih odredišta doveli su do orijentacije dizajnera pristupnih mreža na Ethernet protokol, koji se jednostavno integriše sa IP-om. Ethernet mreža koristi se za usluge u širokopojasnom pristupu internetu, video i govorne usluge, a podržava višestruke strateške usluge uključujući ADSL, IP/VPN i VoIP. Ta je mrežna tehnologija bolja od ATM-a, može podržavati izgradnju VDSL2, lagano se može proširiti da bi zadovoljila veći porast saobraćaja, a može se veoma dobro prilagoditi za multimedijalne usluge. Isto tako može poslužiti i kao NGN jezgro za zamjenu PSTN-a.

Uzevši u obzir realnu pretpostavku da će se mreže novih operatora uglavnom zasnivati na IP tehnologiji, Agencija smatra da se usluga bitstream pristupa na ATM nivou ne može smatrati supstitutom usluge bitstream pristupa na IP nivou. Međutim, saglasno stavu ERG o regulatornim principima u vezi pristupa mrežama sljedeće generacije i činjenicu da Ethernet protokol doprinosi razvoju inovativnih usluga, te činjenici da bi Ethernet mogao u perspektivi u potpunosti zamijeniti ATM, potrebno je u dimenziju usluga relevantnog tržišta uključiti i uslugu bitstream pristupa na Ethernet nivou.

Usluga bitstream pristupa na DSLAM-u

Na bazi usluge bitstream pristupa na DSLAM-u operator je u mogućnosti da ponudi na maloprodajnom nivou uslugu ekvivalentnu onoj koju pruža na bazi usluge bitstream pristupa na IP nivou. Štaviše, s obzirom da na bazi bitstream pristupa na DSLAM-u novi operator ima veću kontrolu pružanja usluge širokopojasnog pristupa na maloprodajnom nivou, a time i veće mogućnosti da diferencira uslugu koju nudi svojim krajnjim korisnicima od one koju nudi bivši monopolista, Agencija smatra da bi operator korisnik usluge bitstream pristupa na IP nivou, u slučaju hipotetičkog povećanja cijene navedene usluge, bio spreman zamijeniti istu sa uslugom bitstream pristupa na DSLAM-u.

Stoga, Agencija smatra uslugu bitstream pristupa na DSLAM-u zamjenskom uslugom usluzi bitstream pristupa na IP nivou.

2.3.3.3. Usluga bitstream pristupa koja se bazira na naprednim tehničkim rješenjima u pristupnoj mreži (NGN) kao supstitut usluzi bitstream pristupa zasnovanom na ADSL tehnologiji putem bakarne parice

Ulaganjima u pristupnu mrežu, operatori polažu optičke kablove bliže krajnjem korisniku ili do krajnjeg korisnika, odnosno postojeću bakarnu paricu zamjenjuju djelimično ili u potpunosti optičkim kablom, u cilju da krajnjim korisnicima ponude kvalitetnije usluge po većim pristupnim brzinama, uz manje operativne troškove.

Pristupne mreže nove generacije obuhvataju sljedeća moguća tehnička rješenja, odnosno mrežne arhitekture:

- koncept optičkog vlakna do uličnog kabineta (*FttCab, Fiber to the Cabinet*), kod kojeg se od krajnjeg korisnika do uličnog kabineta koristi bakarna parica, a od uličnog kabineta do glavnog razdjelnika optički kabal;
- koncept optičkog vlakna do zgrade (*FttB, Fiber to the Building*), kod kojeg se od krajnjeg korisnika do distribucione tačke (instalacioni ormarić) unutar zgrade koristi bakarna parica, a od zgrade do glavnog razdjelnika optički kabal;
- koncept optičkog vlakna do stana (*FttH, Fiber to the Home*), kod kojeg se postojeća bakarna parica u potpunosti zamjenjuje optičkim kablom od glavnog razdjelnika operatora do krajnjeg korisnika.

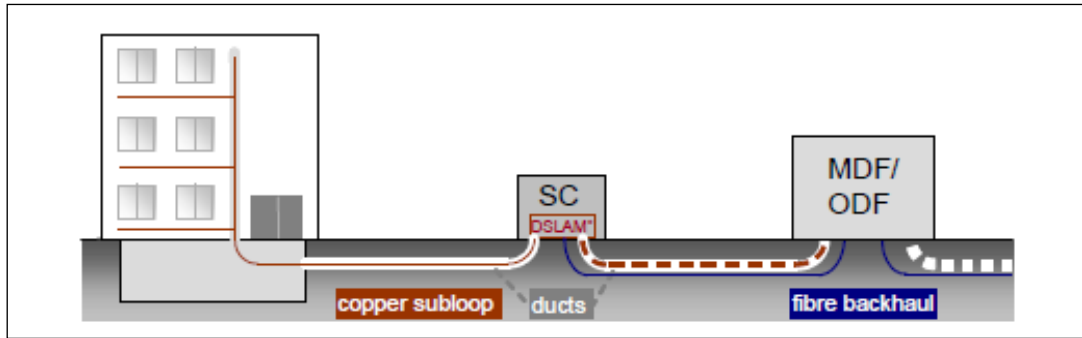
Ulaganjima u pristupnu infrastrukturu operatori mogu skraćivati bakarnu paricu na način da se ista zamjenjuje optičkim kablom od glavnog razdjelnika do uličnog kabineta (FttCab - Fiber to the Cabinet) ili druge sabirne tačke u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži (slika 10). Unutar uličnog kabineta ili neke druge sabirne tačke pristupni operator postavlja DSLAM i putem VDSL tehnologije omogućava krajnjim korisnicima brži prenos podataka u odnosu na prenos podataka putem ADSL tehnologije.

S obzirom na ograničenja postojećih bakarnih parica, nemoguće je svim paricama u nekom kablom dodijeliti neku xDSL tehnologiju. Naime, u takvom scenariju međusobni štetni uticaj (tzv. *preslušavanje*) između parica dolaze do izražaja i dodatno bi ograničavaju domet i kvalitet prenosa. Takođe, svi korisnici nemaju isti kvalitet usluge širokopojsnog pristupa internetu i IP televizije, a česta je pojava da pojedine bakarne parice unutar kabla uopšte ne podržavaju navedene usluge. Imajući ovo u vidu za očekivati je da će operatori u nekom narednom periodu ulagati u pristupnu infrastrukturu, kako bi zadovoljili potrebe korisnika, odnosno kako bi ponudili široki opseg naprednih usluga (prenos višekanalnog HDTV signala, VoD, video-konferencijske usluge, VoIP ...).

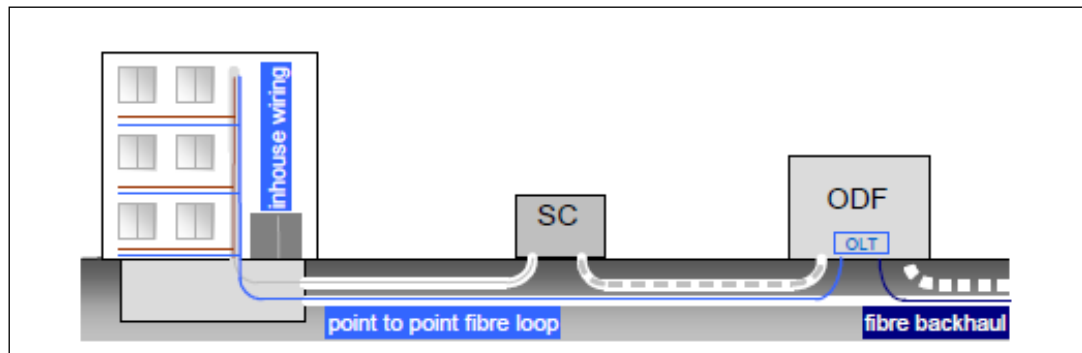
Moguća tehnička rješenja data su na narednim slikama²⁷:

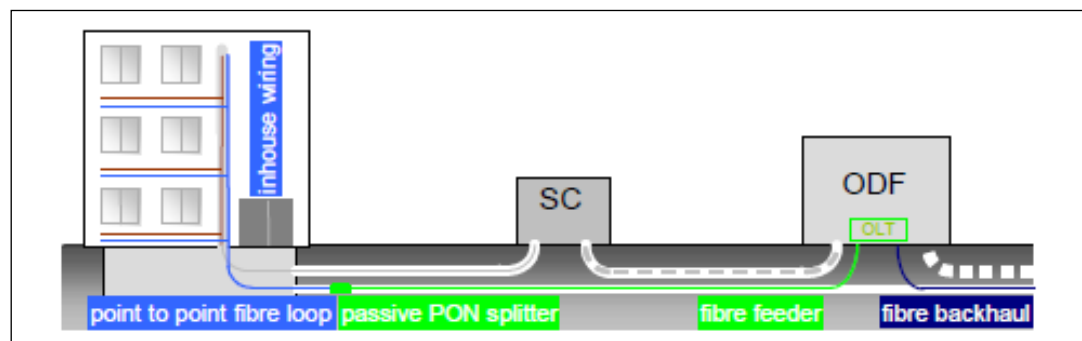
²⁷ Izvor podataka: ERG Opinion on regulatory principles of NGA ERG (07) 16 rev.2

Slika 10: FttCab rješenje

Slika 11: FttH rješenje (point-to-point)

Slika 12: PON arhitektura (point-to-multipoint)

Sem ulaganja u pristupnu infrastrukturu putem zamjene bakarne parice optičkim kablom od glavnog razdjelnika do uličnog kabineta ili druge sabirne tačke u fiksnoj elektronskoj komunikacionoj mreži, operatori mogu u potpunosti zamjeniti bakarnu paricu od lokalne centrale do lokacije korisnika optičkim kablom (FttH – Fibre to the Home).

Pristupnu mrežu baziranu na FttH rješenju moguće je realizovati na sljedeće načine:

- povezivanje od tačke do tačke (point-to-point), sa direktnom vezom centrale i krajnjeg korisnika (slika 11),
- pasivna optička mreža (PON), strukturirana na način da signal bude razdijeljen na više vlakana, kao i obrnuto, da se više optičkih signala kombinuje u jedno vlakno (slika 12). Za dvosmjernu komunikaciju može se koristiti jedno ili dva vlakna, pri čemu ako se prenos realizuje po jednom vlaknu onda se dolazni i odlazni signali se razlikuju u talasnim dužinama.

U FttH rješenje ulazi i FttB rješenje, kod kojeg se optički kabal polaže vrlo blizu krajnjem korisniku, odnosno do same zgrade u kojoj se korisnik nalazi, dok se odatle pa do krajnjeg korisnika koristi postojeća bakarna parica. I u ovom slučaju moguće je koristiti rješenja kao u FttH slučaju (slike 11. i 12.), s tom razlikom što se unutar zgrade koriste postojeće parice.

S obzirom da je u relevantnom periodu za koji se radi ova analiza primjećen trend brzog povećanja tržišnog učešća korisnika, a imajući u vidu očekivani rast tražnje korisnika za sve većim kapacitetima i prenosnim brzinama širokopojasnog pristupa internetu, Agencija smatra da se usluga bitstream pristupa koja se zasniva na FttCab, FttH i FttB rješenjima može posmatrati kao supstitut usluge bitstream pristupa na IP nivou, zasnovanoj na ADSL tehnologiji putem bakarne parice.

Kako raste ponuda sadržaja za koji je potreban širokopojasni pristup internetu kao i uz sve veću potražnju za uslugom IP televizije, raste potražnja korisnika za većim kapacitetima, odnosno za širokopojasnim pristupom internetu. Evropska iskustva pokazuju da u takvim situacijama ADSL putem bakarne parice nije dovoljno efikasan, naročito kada je potreban istovremeni prenos govorne telefonije, interaktivnog videa i prenos podataka između krajnjih korisnika i lokalne centrale.

Saglasno tome, u narednom periodu moglo bi se očekivati da će operatori u Crnoj Gori ulagati u pristupnu infrastrukturu, u cilju zadovoljavanja narastajućih potreba korisnika, odnosno kako bi bili u mogućnosti da ponude širok spektar usluga za koje je neophodno postavljanje optičkih kablova (prenos višekanalnog HDTV signala, videokonferencijski pozivi, VoD, VoIP...). U takvom slučaju operatori će se suočiti sa značajnim ulaganjima, koja prvenstveno zavise od stanja mreže operatora, ali i o konkurencije na maloprodajnom nivou. Troškovi modernizacije/gradnje pristupnih mreža do krajnjih korisnika su veliki, ali dugoročno gledano ulaganje u pristup nove generacije (FttH) pruža mogućnost za velike i dugoročne uštede vezane za operativne troškove (OPEX) i što je još važnije platformu, odnosno osnovu za pružanje kvalitetnijih, inovativnih i potencijalno profitabilnijih usluga krajnjim korisnicima.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, shodno praksi operatora iz Evropske Unije, u narednom vremenskom periodu mogao staviti u prvi plan navedene tehnologije (FttCab, FttB i FttH rješenja), prateći očekivani porast tražnje korisnika za ovim vidom pristupa, koji je kako u funkcionalnom tako i u tehnološkom smislu daleko naprednije rješenje od trenutno u Crnoj Gori preovlađujuće ADSL tehnologije, tako da će i u narednom periodu kontinuirano pratiti razvoj i ulogu ove usluge i uticaj koji ona ima na tržište široko-pojasnog pristupa na veleprodajnom nivou, u smislu izrade budućih analiza ovog relevantnog tržišta.

2.3.3.4. Usluga razvezanog pristupa lokalnoj petlji kao kao supstitut bitstream usluzi

Usluga razvezanog pristupa lokalnoj petlji obuhvata uslugu potpuno razvezanog pristupa lokalnoj petlji ili uslugu dijeljenog pristupa lokalnoj petlji, kod koje ne dolazi do promjene vlasništva nad lokalnom petljom, a pruža se isključivo uz uslugu kolokacije.

Putem usluge potpuno razvezanog pristupa lokalnoj petlji novom operatoru je omogućena upotreba čitavog frekvencijskog spektra lokalne petlje (bakarne parice). Nasuprot tome, kod usluge dijeljenog pristupa lokalnoj petlji novom operatoru omogućava samo upotrebu dijela frekvencijskog spektra koji se nalazi iznad govornog opsega frekventnog spektra izdvojene lokalne petlje (bakarne parice),

dok govorni opseg frekvencijskog spektra razvezanelokalne petlje i dalje upotrebljava incumbent operator za pružanje svojih javno dostupnih telefonskih usluga.

Prema Eksplanatornom memorandumu²⁸, veleprodajna usluga centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, i veleprodajna usluga veleprodajnog lokalnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, čine dva različita relevantna tržišta podložna prethodnoj (ex-ante) regulaciji. Navedena dva veleprodajna tržišta primarno se razlikuju po svojim tehničkim karakteristikama, različitim nivoima fleksibilnosti koju daju pri pružanju usluge krajnjem korisniku kao i lokacijama na kojima je omogućen pristup. Operator koji koristi veleprodajnu bitstream uslugu uglavnom neće smatrati uslugu razvezanog pristupa lokalnoj petlji supstitutom, iako putem nje može pružati istovjetnu uslugu na maloprodajnom nivou kao i putem usluge širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje. Naime, operator koji koristi veleprodajnu uslugu širokopojasnog pristupa da bi pružao uslugu širokopojasnog pristupa na maloprodajnom nivou, bez znatnih troškova ne može preći na veleprodajnu uslugu razvezanog pristupa lokalnoj petlji.

Usluga razvezanog pristupa lokalnoj petlji daje operatoru veću fleksibilnost i kontrolu pri pružanju usluge krajnjem korisniku, s obzirom da operator upravlja DSLAM-om, i na taj način nudi krajnjem korisniku kompletnu uslugu, određujući tehničke i kvalitativne karakteristike usluge i pristupnu brzinu nezavisno od maloprodajne ponude incumbenta. Takođe, plan pridobijanja krajnjih korisnika putem usluge razvezanog pristupa lokalnoj petlji zavisi od poslovnih planova novog operatora i geografskim područjima u kojima želi da omogući pružanje ADSL pristupa postavljanjem DSLAM-ova, za razliku od usluge bitstream pristupa gdje incumbent određuje plan razvoja svoje mreže i novi operator se mora njemu prilagođavati.

Naime, operator koji koristi mrežu bivšeg monopoliste putem različitih oblika bitstream pristupa ne može u potpunosti uticati na tehničke i kvalitativne karakteristike usluge koju pruža krajnjem korisniku, kao u slučaju razvezivanja lokalne petlje. Što je operator bliži krajnjem korisniku, od tačke gdje se odvija preprodaja do tačke pristupa na DSLAM-u, može sve više uticati na kvalitet sopstvene usluge. Novi operatori mogu s manjim ulaganjima pridobiti krajnje korisnike, ali putem navedene usluge ne mogu u potpunosti diferencirati usluge koje im pružaju. Naime, operator putem bitstream usluge može nuditi samo brzine jednake ili niže od pristupnih brzina koje bivši monopolista nudi na maloprodajnom nivou, a osim toga ne može ni uticati na mogućnost pristupa krajnjem korisniku, jer plan razvoja mreže zavisi od bivšeg monopoliste.

Prema tome, obzirom na pomenute funkcionalne karakteristike veleprodajne usluge razvezanog pristupa lokalnoj petlji, kao i na činjenicu da za nove operatore predstavlja isuviše veliku investiciju, Agencija smatra da usluga razvezanog pristupa lokalnoj petlji na nivou veleprodaje ne predstavlja supstitut usluzi bitstream pristupa, pa je stoga i ne treba uključivati u relevantno tržište.

2.3.3.5. Izgradnja sopstvene infrastrukture kao supstituta bitstream usluzi

U ovom dijelu razmatrana je mogućnost da operator radi hipotetičkog povećanja cijena usluge bitstream pristupa počne graditi sopstvenu pristupnu infrastrukturu.

---

²⁸ Dokumentat koji je objavljen uz Preporuku o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna ex-ante regulaciji

Gradnja sopstvene pristupne mreže do krajnjeg korisnika zahtjeva dug period i velika ulaganja, od kojih je većina nenadoknadiva. Glavni pokretač novih ulaganja u sopstvenu pristupnu mrežu je dovoljan broj i gustina korisnika. Saglasno tome, jedino u situaciji postojanja dovoljnog broja i dovoljne gustine korisnika, izgradnja sopstvene infrastrukture bila bi odgovarajuća supstitucija usluzi bitstream pristupa koju nudi bivši monopolista.

Osim toga, saglasno smjernicama Evropske komisije, u situaciji kada je korisnik usluge suočen sa znatnim troškovima prelaska kako bi zamijenio uslugu A uslugom B, te dvije usluge ne bi trebalo uključiti u isto tržište.

Saglasno navedenom, Agencija smatra da hipotetičko povećanja cijena usluge bitstream pristupa na nivou veleprodaje neće biti dovoljan podsticaj izgradnji sopstvene pristupne infrastrukture, odnosno da izgradnja sopstvene pristupne mreže ne predstavlja supstitut usluzi bitstream pristupa.

2.3.3.6. Usluga širokopojasnog pristupa internetu za sopstvene potrebe kao supstituta pristupa razvezanoj lokalnoj petlji

S obzirom da se na maloprodajnom nivou usluge širokopojasnog pristupa internetu koje se zasnivaju na xDSL pristupu putem bakarne parice, pristupu putem kablovskih mreža i pristupu putem optičkog kabla smatraju zamjenskim uslugama, potrebno je utvrditi postoji li na maloprodajnom nivou dovoljan konkurentski pritisak od strane operatora koji navedenu uslugu pružaju putem sopstvene pristupne infrastrukture, odnosno za sopstvene potrebe (eng. *self supply*), na način da mogu uticati na određivanje cijene usluge bitstream pristupa . U slučaju značajnog konkurentskog pritiska na maloprodajnom nivou potrebno je u dimenziju usluga relevantnog tržišta, uključiti i uslugu širokopojasnog pristupa internetu koju operatori pružaju za sopstvene potrebe.

Naime, ukoliko bivši monopolista koji pruža veleprodajnu uslugu bitstream pristupa poveća cijenu iste, maloprodajna cijena usluge operatora koji pruža uslugu širokopojasnog pristupa internetu krajnjim korisnicima putem navedene veleprodajne usluge bi se, takođe, trebala povećati iz razloga što će operatori, na neki način morati prebaciti povećanje veleprodajnih troškova na krajnje korisnike. Krajnji korisnici će se suočiti s povećanjem cijene maloprodajne usluge zasnovane na usluzi bitstream pristupa i počće da koriste one usluge koje se pružaju putem sopstvene pristupne infrastrukture, koje su na maloprodajnom nivou zamjenske usluge, s obzirom da će cijene istih biti povoljnije.

Međutim, Agencija smatra da operatori koji pružaju uslugu širokopojasnog pristupa internetu za sopstvene potrebe ne mogu konkurentskim pritiskom na maloprodajnom nivou uticati na određivanje cijene usluge bitstream pristupa . Naime, ne postoji takav konkurentski pritisak koji bi onemogućio bivšeg monopolistu u namjeri da, u odsustvu regulacije usluge bitstream pristupa , poveća cijenu navedene usluge pristupa od 5 do 10 posto, s obzirom da operatori nemaju mogućnosti da pređu na uslugu nekog drugog operatora i najvjerojatnije, u cilju da zadrže krajnje korisnike, neće prevaliti višu cijenu veleprodajne usluge na cijenu usluge za krajnjeg korisnika.

Takođe, Agencija smatra da u slučaju da operator i prebaci navedeni porast cijene na krajnjeg korisnika, krajnji korisnici operatora koji koristi uslugu bitstream pristupa, većinom će zamijeniti uslugu tog operatora onom koju nudi Crnogorski Telekom, zbog šire rasprostranjenosti navedene usluge od one koje nude ostali operatori putem sopstvene pristupne infrastrukture. Međutim, i na područjima na kojima operatori pružaju uslugu širokopojasnog pristupa internetu za sopstvene potrebe, ne postoji značajan konkurentski pritisak na maloprodajnom nivou, shodno činjenici da Crnogorski Telekom na tim područjima nije primoran da pruža uslugu po nižim cijenama nego u drugim područjima.

Shodno navedenom, Agencija smatra da u relevantnom periodu usluga širokopojasnog pristupa internetu koju drugi operatori, bez obzira na pristupnu infrastrukturu, pružaju za sopstvene potrebe ne ulazi u dimenziju usluga relevantnog tržišta.

Međutim, zbog rasprostranjenosti mreže Crnogorskog Telekoma, potrebno je razmotriti uticaj usluge pristupa mrežnoj infrastrukturi koju Crnogorski Telekom pruža za sopstvene potrebe. S obzirom da svim krajnjim korisnicima operatora koji koristi uslugu bitstream pristupa može, bez znatnih dodatnih troškova, uslugu širokopojasnog pristupa internetu pružiti i Crnogorski Telekom, Agencija smatra da, u slučaju da operator koji koristi uslugu bitstream pristupa prebaci hipotetički porast cijene predmetne usluge na krajnjeg korisnika, njegovi krajnji korisnici će većinom zamijeniti uslugu onom koju nudi Crnogorski Telekom, nezavisno od toga na kom se konceptu zasniva pristupna mreža.

Saglasno navedenom, Agencija smatra da je u dimenziju usluga relevantnog tržišta potrebno uključiti uslugu pristupa mrežnoj infrastrukturi koju Crnogorski Telekom pruža za sopstvene potrebe (self supply) nezavisno da li se radi o pristupnoj tehnologiji na osnovu bakarne parice, na osnovu hibridnog rješenja koje podrazumijeva i bakarnu paricu i optičko vlakno ili na osnovu optičkog vlakna.

2.3.4 Analiza stepena supstitucije na strani ponude – veleprodajni nivo

Zamjenjivost na strani ponude se ogleda u mogućnosti da drugi operatori, u vremenskom periodu na koji se odnosi ova analiza, kao posledica hipotetičkog povećanja cijena važeće veleprodajne usluge bitstream pristupa, ponude istovjetnu uslugu toj veleprodajnoj usluzi, ne izlažući se znatnijim dodatnim troškovima.

Agencija smatra da u slučaju hipotetičkog povećanja cijene usluge bitstream pristupa na nivou veleprodaje ni jedan operator neće biti u mogućnosti, u vremenskom periodu na koji se odnosi ova analiza da replicira mrežnu infrastrukturu Crnogorskog Telekoma kako bi pružao uslugu bitstream pristupa, prvenstveno radi visokih troškova izgradnje vlastite pristupne infrastrukture od kojih je većina nenadoknadiva.

Takođe, Agencija je razmatrala mogućnost da operator putem kablovske pristupne mreže počne nuditi uslugu ekvivalentnu usluzi bitstream pristupa. Agencija smatra da bitstream pristup odnosno ekvivalentna usluga putem neke od postojećih kablovskih mreža u Crnoj Gori trenutno nije tehnički moguć niti ekonomski isplativ za vlasnike tih mreža. Takođe, geografska pokrivenost mreža kablovskih operatora je ograničena, pa veleprodajni pristup tim mrežama ne predstavlja supstitut usluzi širokopojasnog pristupa na veleprodajnom nivou.

Stoga Agencija smatra da širokopojasni pristup na nivou veleprodaje putem kablovskih mreža, u vremenskom periodu na koji se odnosi ova analiza, ne ulazi u dimenziju usluga relevantnog tržišta, ali će s obzirom na mogućnost pružanja veleprodajne usluge bitstream pristupa putem kablovske infrastrukture nastaviti pratiti stanje na tržištu.

Shodno svemu navedenom, Agencija smatra da u Crnoj Gori na strani ponude ne postoji supstitut usluzi bitstream pristupa na nivou veleprodaje.

2.4 Zaključak o relevantnom tržištu u dimenziji usluga

Na bazi sprovedene analize Agencija je zaključila da relevantno tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište obuhvata sledeće usluge:

- bitstream uslugu, sa podrazumijevanim sljedećim tačkama preuzimanja saobraćaja:
  - o tačka pristupa na IP nivou,
  - o tačka pristupa na Ethernet nivou,
  - o tačka pristupa na DSLAM-u/OLT-u .
- uslugu širokopojasnog pristupa koju Crnogorski Telekom pruža za sopstvene potrebe,

nezavisno o tome da li se radi o pristupnoj tehnologiji na bazi bakarne parice, optičkog vlakna ili hibridnog rješenja (koje podrazumjeva korišćenje i bakarne parice i optičkog vlakna).

2.5 Relevantno tržište u geografskoj dimenziji

Relevantno tržište u geografskoj dimenziji obuhvata sva područja u kojima određeni operatori pružaju usluge pod istim uslovima, odnosno u kojima postoje jednaki uslovi tržišne konkurencije. U skladu sa smjernicama i preporukama Evropske komisije, geografska dimenzija relevantnog tržišta je većinom određena na osnovu pokrivenosti mrežom i postojanja jednakog pravnog i regulatornog okvira na određenom geografskom području.

Cijene veleprodajnog pristupa kao i cijene na povezanom tržištu maloprodajnog širokopojasnog pristupa su ujednačene na cijele teritoriji Crne Gore. S obzirom da operatori, uglavnom, imaju marketinške i prodajne strategije na nacionalnom nivou, kao i da su pravni i regulatorni okvir i cjenovna politika jednaki na čitavoj teritoriji Crne Gore, Agencija smatra da nacionalna strategija određivanja cijena na maloprodajnom nivou ukazuje na postojanje nacionalnog tržišta na veleprodajnom nivou. Takođe, u skladu sa smjernicama i preporukama Evropske komisije geografska dimenzija relevantnog tržišta je većinom određena na osnovu pokrivenosti mrežom i postojanja jednakog pravnog i regulatornog okvira na određenom geografskom području.

Shodno navedenom, a na osnovu sprovedene analize, Agencija smatra da je relevantno tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište u geografskoj dimenziji po opsegu nacionalno, što znači da relevantno tržište u geografskoj dimenziji čini cijela teritorija Crne Gore. Navedeni zaključak je zasnovan na činjenici da Crnogorski Telekom nudi važeću uslugu koja je dio relevantnog tržišta na cijeloj teritoriji Crne Gore, samo za sopstvene potrebe. Takođe, pravni i regulatorni okvir relevantan za predmetnu uslugu, odnosno

pravni i regulatorni okvir vezan uz područje elektronskih komunikacija, je isti na cijeloj teritoriji Crne Gore.

2.6 Stav Agencije o određivanju relevantnog tržišta

Na bazi sprovedene analize Agencija je zaključila da relevantno tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište obuhvata sledeće usluge :

- bitstream uslugu, sa podrazumijevanim sljedećim tačkama preuzimanja saobraćaja:
  - o tačka pristupa na IP nivou,
  - o tačka pristupa na Ethernet nivou,
  - o tačka pristupa na DSLAM-u/OLT-u .
- uslugu širokopojasnog pristupa koju Crnogorski Telekom pruža za sopstvene potrebe,

nezavisno o tome da li se radi o pristupnoj tehnologiji na bazi bakarne parice, optičkog vlakna ili hibridnog rješenja (koje podrazumjeva korišćenje i bakarne parice i optičkog vlakna).

Takođe, Agencija određuje da je relevantno tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište u geografskoj dimenziji čitava teritorija države Crne Gore.

3. POSTUPAK ANALIZE RELEVANTNOG TRŽIŠTA

Analiza relevantnog tržišta je ocjena efikasnosti konkurencije i utvrđivanje prisustva i potencijalnih aktivnosti zloupotreba značajne tržišne snage operatora na definisanom relevantnom tržištu, koje upućuje na prisustvo operatora sa značajnom tržišnom snagom, odnosno prisustvo dva ili više operatora koji imaju značajnu tržišnu snagu.

Po definiciji, operator ima značajnu tržišnu snagu ako samostalno ili zajedno sa ostalim operatorima na određenom relevantnom tržištu ima ekonomski uticaj koji mu omogućava značajan stepen nezavisnosti u odnosu na njegove konkurente i korisnike. Takođe, za operatora koji ima značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu se može smatrati da ima značajnu tržišnu snagu i na drugom povezanom tržištu, ako veza između ovih tržišta omogućava da se tržišna moć sa jednog tržišta prenese na drugo, pri čemu jača tržišna snaga operatora.

Agencija će analizom relevantnog tržišta procijeniti da li postoji operator na navedenom tržištu sa značajnom tržišnom snagom koji ima dominantan položaj, koji mu omogućava da se u značajnoj mjeri ponaša nezavisno od konkurencije i korisnika usluga. Saglasno odredbama člana 68 stav 1 ZEK-a, takva analiza će uvažavati sljedeće kriterijume:

- tržišni udio operatora na relevantnom tržištu i izmjene u strukturi u dužem vremenskom periodu;
- barijere za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu;
- uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć);
- odsustvo potencijalne konkurencije;
- ekonomija obima i ekonomija opsega;
- tehnološka prednost i superiornost;
- nivo razvijenosti prodajne i distributivne mreže;
- stepen vertikalne integracije;
- stepen diverzifikacije usluga;
- povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima;
- ograničenje povećanja kapaciteta;
- povezanost usluga koje pruža

Agencija će takođe imati u vidu i uticaj ostalih faktora, koji su definisani Metodologijom za sprovođenje postupka analize relevantnog tržišta.

Shodno rezultatima analize, uzimajući pri tom u obzir mišljenje Uprave za zaštitu tržišne konkurencije, Agencija će u skladu sa članom 69 ZEK-a donijeti odgovarajuće Rješenje.

Za potrebe procjene postojanja značajne tržišne snage operatora, Agencija će utvrditi tržišni udio operatora na relevantnom tržištu i tumačiti ga saglasno smjernicama Evropske komisije o relevantnim tržištima i relevantnim pravnim okvirom Evropske Unije iz oblasti tržišne konkurencije, a takođe i iskustima Evropske Unije u ovoj oblasti.

Agencija ocjenjuje da je za analizu ovog relevantnog tržišta od najveće važnosti analiza sljedećih kriterijuma:

- Tržišno učešće operatora na relevantnom tržištu
- Kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti
- Povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima
- Ekonomija obima
- Ekonomija opsega
- Nedostatak kompenzacione kupovne moći
- Stepent vertikalne integracije

3.1 Tržišno učešće operatora na relevantnom tržištu

Tržišno učešće operatora je pokazatelj relativne veličine određenog operatora na tržištu, a izražava se kao procentualno učešće u ukupnom obimu pruženih usluga i/ili prihoda ostvarenih na relevantnom tržištu u određenom vremenskom periodu.

U svrhu procjene značajne tržišne snage operatora, Agencija će izračunati tržišno učešće na određenom relevantnom tržištu i tumačiti ga u skladu sa smjernicama Evropske komisije, te relevantnim pravnim okvirom Evropske Unije iz oblasti tržišne konkurencije.

Iako prema smjernicama Evropske Unije, značajno tržišno učešće nije dovoljan kriterijum za određivanje operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, malo je vjerovatno da će operator koji nema značajno tržišno učešće na određenom tržištu imati dominantan položaj. Osim toga, operator čije tržišno učešće nije veće od 25%, vjerovatno neće imati dominantan položaj na odgovarajućem relevantnom tržištu. Shodno praksi donošenja odluka od strane Evropske komisije, u situaciji u kojoj operator ima tržišno učešće iznad 40%, sumnja se na postojanje pojedinačne značajne tržišne snage, iako Evropska komisija sumnja na postojanje dominantnog položaja i kod nižih tržišnih učešća. Uz to, shodno utvrđenoj sudskoj praksi, značajno tržišno učešće koje prelazi 50%, je samo po sebi dovoljan dokaz postojanja dominantnog položaja.

Pretpostavlja se da operator koji ima značajno tržišno učešće ima značajnu tržišnu snagu, ukoliko je njegovo tržišno učešće stabilno u određenom vremenskom periodu. Činjenica da se tržišno učešće operatora sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu smanjuje, ukazuje da tržište postaje konkurentnije, što ne isključuje postojanje značajne tržišne snage na tom relevantnom tržištu.

U skladu sa prethodno utvrđenom dimenzijom usluga i geografskom dimenzijom relevantnog tržišta veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, a obzirom na to da samo Crnogorski Telekom nudi uslugu veleprodajnog centralnog pristupa na osnovu bakarne parice (i to samo za sopstvene potrebe), Agencija zaključuje da Crnogorski Telekom ima 100% tržišno učešće na relevantnom tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, a u cilju daljeg pružanja usluga širokopojasnog pristupa (na nivou maloprodaje).

3.2 Kontrola infrastrukture, čiji se obim ne može lako udvostručiti

Kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti je, saglasno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i procjeni značajne tržišne snage, važan kriterijum za procjenu postojanja značajne tržišne snage na jednom relevantnom tržištu. Navedeno je posebno vidljivo u slučaju kada

se pomenuta infrastruktura isključivo ili pretežno nalazi u vlasništvu određenog privrednog subjekta (operatora), najčešće bivšeg monopoliste, i kada istovremeno postoje visoke i nepremostive prepreke povezane s izgradnjom iste takve infrastrukture, a pristup potrebnoj infrastrukturi je neophodan za pružanje određenog proizvoda ili usluge.

Vlasništvo nad infrastrukturom može bivšem monopolisti donijeti troškovnu prednost dok vrijeme i trošak povezan s izgradnjom takve infrastrukture predstavlja za druge operatore značajnu prepreku za ulazak na tržište. Dodatno, vlasnik takve infrastrukture je u mogućnosti da proširi svoju tržišnu snagu na horizontalno ili vertikalno povezana tržišta. Istovremeno, drugi operatori koji žele da konkurišu bivšem monopolisti u pružanju određene usluge morali bi da izgrade infrastrukturu sa odgovarajućim kapacitetom, pri čemu je potrebno da imaju motiv da to učine.

Investiranje izgradnje i stavljanje u funkciju pristupne mrežne infrastrukture predstavljaju veoma ozbiljne poslovne odluke, odnosno kapitalna ulaganja, koja su uslovljena detaljno razrađenim poslovnim planovima i definisanjem razumnog vremenskog roka povraćaja uložених sredstava. Ulazak na tržište zahtijeva od novih operatora značajna ulaganja i to većinom u obliku nenadoknadivih troškova (eng. *sunk cost*), koje operatori u slučaju neuspjeha i izlaska sa tržišta neće moći nadoknaditi.

Agencija je razmatrala mogućnost investiranja operatora u sopstvenu infrastrukturu u cilju pružanja uslugu pristupa za sopstvene potrebe, odnosno kako bi investiranje takve vrste uticalo na ponašanje Crnogorskog Telekoma na relevantnom tržištu, i smatra da je takvo investiranje ograničenog opsega, odnosno da infrastruktura dobijena na taj način čini relativno mali dio ukupne pristupne mreže.

Kako bi izgradio pristupnu mrežu na bazi bakarne parice ili optičkog kabla do krajnjih korisnika, novi operator mora ili sam graditi pristupnu infrastrukturu do krajnjih korisnika ili koristiti pristupnu infrastrukturu drugog operatora. Izgradnja sopstvene pristupne infrastrukture je otežana ne samo zbog visokih i nenadoknadivih troškova koje se odnose na građevinske radove (kopanje kanala, postavljanje cijevi, provlačenje kablova, zatrpavanje iskopanih kanala) već i usled visoke cijene dobijanja potrebnih dozvola (a u nekim slučajevima i nemogućnosti dobijanja istih).

Imajući u vidu geografsku zastupljenost pristupne mrežne infrastrukture Crnogorskog Telekoma na teritoriji Crne Gore, te činjenice da je rađena tokom dugog vremenskog perioda, odnosno tokom perioda kada je Crnogorski Telekom poslovao kao javno preduzeće u državnom vlasništvu, zaključuje se da njeno udvostručavanje (replikacija) ne bi bilo ekonomski opravdano, odnosno isplativo.

Takođe, shodno tehnološkom razvoju i orijentaciji ka mrežama nove generacije, odnosno mogućnosti da uz relativno male investicije poboljša kvalitet svoje pristupne mreže, Crnogorski Telekom će vrlo vjerovatno investirati u tom pravcu, provlačeći optičke kablove kroz postojeću (sopstvenu) telekomunikacionu kablovsku kanalizaciju. Imajući u vidu da troškovi kopanja učestvuju sa oko 50-80% u ukupnim troškovima izgradnje pristupne mreže, Agencija smatra da će takvom orijentacijom Crnogorski Telekom dodatno učvrstiti svoj tržišni položaj u dijelu pristupa telekomunikacionoj mreži, a u cilju daljeg pružanja usluga širokopojasnog pristupa na maloprodajnom nivou.

Shodno navedenom, Agencija smatra da u relevantnom periodu nijedan operator nije bio u mogućnosti da udvostruči (replicira) mrežnu infrastrukturu Crnogorskog Telekoma u onoj mjeri

koja bi mogla omogućiti da ugrozi njegov tržišni položaj. Dodatno, po osnovu kontrole ovakve svoje infrastrukture tokom trajanja relevantnog perioda, Crnogorski Telekom je kroz izvršena ulaganja u optičku pristupnu mrežu dodatno ojačao svoj tržišni položaj, a očekuje se da će u narednom periodu nastaviti sa ovakvim trendom.

3.3 Povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima

Povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima predstavlja značajnu pogodnost prilikom ulaska na tržište novim operatorima, dok nedovoljno prepoznatljivi brend potencijalnog operatora ne garantuje lako pridobijanje novih korisnika i vjerovatnoću za uspješno poslovanje i ostvarivanje profita u dogledno vrijeme. Shodno navedenom, izostanak pristupa tržištima kapitala ili finansijskim resursima pod povoljnijim uslovima predstavlja značajnu prepreku za ulazak na tržište.

S tim u vezi, Crnogorski Telekom, koji se trenutno nalazi u vlasništvu Hrvatskog Telekomu i pripada Deutsche Telekom grupaciji, zbog svoje vlasničke strukture i prepoznatljivog brenda ostvaruje ili ima mogućnost da ostvaruje jednostavan i povlašćen pristup tržištima kapitala i finansijskim resursima na međunarodnom nivou, što mu daje značajnu prednost u odnosu na ostale operatore u pogledu mogućnosti za ulaganja u sopstvenu mrežu pod povoljnijim uslovima, a kako bi zadržao ili povećao svoj udio na povezanom maloprodajnom tržištu.

3.4 Ekonomija obima

Ekonomija obima (eng. *economy of scale*) znači za neko preduzeće da ono ima velike proizvodne mogućnosti, pomoću kojih se snižavaju troškovi proizvodnje po jedinici proizvoda. Da bi neko preduzeće postiglo ekonomiju obima, mora da ima adekvatno tržište koje će biti dovoljno veliko da prihvati date proizvode. Fiksni troškovi jednog preduzeća su iz perioda u period isti, pa se uvijek teži da se proizvede što više, da bi ovi troškovi po jedinici proizvoda bili što niži (tzv. degresija fiksnih troškova). Za preduzeće koje uspijeva da ove troškove drži na niskom nivou po jedinici proizvoda, kaže se da povećava ekonomiju obima.

Niski troškovi koji uslovljavaju niže cijene predstavljaju konkurentsku prednost, posebno na tržištima koja karakteriše prevashodno konkurencija cijenama.

Poštujući princip ekonomije obima, zaključuje se da Crnogorski Telekom ima značajnu prednost nad drugim operatorima u dijelu pristupa telekomunikacionoj mreži u cilju daljeg pružanja usluga širokopojasnog pristupa, s obzirom da svoje usluge može nuditi pri znatno nižim troškovima od eventualnog operatora koji bi se opredijelio da gradi sopstvenu mrežnu infrastrukturu. Shodno navedeno, potencijalni operator koji bi želio ući na tržište i koji tek treba da izgradi sopstvenu mrežnu infrastrukturu (ili nadogradi postojeću), ne bi bio u mogućnosti da nudi niže cijene od Crnogorskog Telekomu i obezbijedi sebi konkurentnu prednost.

3.5 Ekonomija opsega

Ekonomija opsega (eng. *economy of scope*) je fenomen smanjenja prosječnih proizvodnih troškova, tako što preduzeće proizvodi određeni broj usko povezanih proizvoda. Ona se javlja ako su ukupni troškovi proizvodnje dva ili više proizvoda manji nego proizvodnja istih proizvoda u odvojenim

pogonima ili preduzećima. Predstavlja ekonomiju uštede na troškovima, do kojih dolazi objedinjenim izvođenjem velikog broja različitih aktivnosti unutar istog preduzeća, korišćenjem zajedničkih inputa ili zajedničkim unapređivanjem proizvoda, ili njihovom zajedničkom distribucijom.

Ekonomija opsega obuhvata i mogućnost efikasne proizvodnje širokog spektra različitih proizvoda umjesto velike količine referentnih proizvoda. Proizvodna diferencijacija dopušta da se menadžerska umjeća, prodajna mreža i tzv. reputacioni kapital efikasnije koristi. Prednosti od ekonomije širine moguće je ostvariti u slučaju kada postoji višak raspoloživih kapaciteta.

Ekonomija opsega odnosi se na potencijalne prednosti operatora koji nude pakete koji uključuju više usluga istovremeno. Primjer za to su Crnogorski Telekom i M:Tel na prostoru Crne Gore, koji shodno rasprostranjenosti sopstvenih pristupnih mreža nude pristup internetu i TV uslugu. Ukoliko bi drugi operator pokušao da konkuriše Crnogorskom Telekomu u pristupu telekomunikacionoj mreži u cilju daljeg pružanja usluga širokopojasnog pristupa internetu, pokušavajući da postigne ekonomiju opsega, trebalo bi da bude spreman na velike troškove koji su neizostavni pri ulasku na veliki broj tržišta, i koje bi bilo nemoguće vratiti u slučaju napuštanja tih tržišta. Ovo znači da ekonomija opsega predstavlja potencijalnu prepreku za ulazak novih operatora na ovo tržište.

Saglasno prethodno navedenom, Agencija zaključuje da svojom prisutnošću na većem broju relevantnih tržišta Crnogorski Telekom koristi prednosti ekonomije širine.

3.6 Nedostatak kompenzacione kupovne moći

Kompenzaciona kupovna moć postoji kada operator korisnik određene veleprodajne usluge posjeduje takvu ekonomsku snagu koja mu daje mogućnost da u razumnom roku odgovori na povećanje cijena ili na prijetnju povećanja cijena te veleprodajne usluge, i to na način da tu uslugu počne kupovati od nekog drugog operatora. Što je veće učešće prihoda koje operator ostvaruje od pojedinog operatora korisnika veleprodajne usluge u ukupnim prihodima od te veleprodajne usluge, veća je pregovaračka moć i sposobnost nametanja sopstvenih interesa operatora korisnika veleprodajne usluge kao i mogućnost ugrožavanja tržišnog položaja operatora koji nudi veleprodajnu uslugu.

Kao što je već navedeno, Crnogorski Telekom je jedini operator koji na području čitave Crne Gore nudi veleprodajnu uslugu bitstream pristupa. Stoga, operatori koji koriste postojeću veleprodajnu uslugu, nemaju odgovarajuću komenzacionu kupovnu moć pomoću koje bi bili u mogućnosti da poboljšaju svoju pregovaračku poziciju, i ozbiljnije kontrolišu cijene ili neke druge uslove poslovanja čime bi narušili tržišni položaj Crnogorskog Telekoma na ovom relevantnom tržištu.

3.7 Step en vertikalne integracije

Vertikalna integracija (eng. *vertical integration*) nekog preduzeća javlja se kada je preduzeće prisutno na više različitih, vertikalno povezanih veleprodajnih i maloprodajnih tržišta. Evropska komisija, saglasno Smjernicama o relevantnim tržištima, tretira vertikalnu integraciju kao zauzimanje tržišne moći, koje ima za cilj pokušaj istiskivanja konkurencije sa potencijalno konkurentskog tržišta ili samo ometanje pri ulasku na tržište.

Crnogorski Telekom predstavlja vertikalno integrisanog operatora, koji djeluje kako na tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, tako i na povezanom maloprodajnom tržištu širokopojasnog pristupa internetu, nudeći krajnjim korisnicima uslugu širokopojasnog pristupa i pristup fiksnoj mreži, čime postiže potpuno upravljanje infrastrukturom na teritoriji Crne Gore. Ovakav uticaj na maloprodajnom tržištu mu omogućava ključnu prednost u odnosu na druge operatore. Zastupljenost ovakve vertikalne integracije, koja omogućava potpunu kontrolu nad infrastrukturom, predstavlja barijeru za nove operatore koji bi željeli da pružaju konkurentne maloprodajne usluge. Na taj način, u odsustvu ex-ante regulacije, Crnogorski Telekom bio bi u mogućnosti da koristi diskriminaciju cijenama i tzv. cjenovno stezanje profitne marže (eng. *price squeeze*) drugih operatora i na taj način čini nove operatore zavisnim od njegovih cijena.

Na osnovu navedenog, Agencija donosi zaključak da vertikalna integracija Crnogorskog Telekoma u značajnoj mjeri štiti njegovu tržišnu poziciju.

3.8 Zaključak o procjeni postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom i ocjena efikasnosti tržišne konkurencije

Na bazi prethodno sprovedene analize, Agencija je utvrdila da na navedenom relevantnom tržištu ne postoji efikasna konkurencija. Takođe, Agencija je utvrdila da Crnogorski Telekom ima značajnu tržišnu snagu i vladajući položaj na ovom tržištu, čime mu je omogućeno da se ponaša nezavisno od konkurencije i korisnika usluga (potrošača).

U procjenjivanju pojedinačne značajne tržišne snage operatora na relevantnom tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, Agencija je primijenila sledeće kriterijume:

- Tržišno učešće operatora na relevantnom tržištu
- Kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti
- Povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima
- Ekonomija obima
- Ekonomija opsega
- Nedostatak kompenzacione kupovne moći
- Step en vertikalne integracije

Agencija smatra da analiza drugih kriterijuma nije potrebna, odnosno da bi analiza drugih kriterijuma, pored onih koji su obrađeni, takođe dovela do zaključka da Crnogorski Telekom ima značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište.

4. PREPREKE U RAZVOJU TRŽIŠNE KONKURENCIJE

Agencija je sagledala sve potencijalne prepreke razvoju tržišne konkurencije, koje bi, u odsustvu *ex-ante* regulacije, mogle negativno da utiču na interese krajnjih korisnika. Na taj način je omogućeno određivanje regulatornih obaveza koje će, saglasno članu 69 stav 3, najefikasnije ukloniti uočene prepreke i zaštititi interese krajnjih korisnika.

Agencija smatra preprekom razvoju tržišne konkurencije svako ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom koje je usmjereno na izbacivanje postojećih konkurenata s tržišta, sprečavanje ulaska na tržište novim konkurentima ili svako postupanje suprotno interesima krajnjih korisnika²⁹.

S obzirom da postupak određivanja regulatornih obaveza, definisan novim regulatornim okvirom Evropske Unije i Zakonom o elektronskim komunikacijama, ne podrazumijeva da se zloupotreba statusa značajne tržišne snage stvarno desila, to će Agencija svaku prepreku *smatrati za moguću pod određenim okolnostima*. Takođe, Agencija smatra da određivanje regulatornih obaveza treba da ima preventivno dejstvo i da, iako u skladu sa evropskom praksom, treba da je primjereno nacionalnim specifičnostima.

Shodno dokumentu ERG (06) 33, regulatorna praksa prepoznaje 27 uobičajenih prepreka razvoju tržišne konkurencije, zasnovanih na iskustvima regulatornih tijela, pri čemu regulatorna tijela imaju slobodu da prepoznaju moguće prepreke specifične za određenu državu koje su van tog okvira. Ovih 27 uobičajenih prepreka imaju svoju tržišnu i uzročno posledičnu dimenziju, a ogledaju se kroz:

1. Prenošnje značajne tržišne snage operatora sa značajnom tržišnom snagom sa tržišta na kojem ima značajnu tržišnu snagu na susjedno vertikalno ili horizontalno tržište;
2. Različita postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, koja isti koriste kao sredstvo za zadržavanje statusa značajne tržišne snage (jačanje prepreka ulasku na određeno tržište);
3. Postupanja koja se mogu svesti pod pojam "tipičnog monopolskog ponašanja" (eng. *textbook monopoly behaviour*).

Prepoznavanje mogućih prepreka razvoju tržišne konkurencije je bitno zbog mogućnosti preventivnog djelovanja na svako postupanje koje je nije u skladu sa efikasnom tržišnom konkurencijom i interesima krajnjih korisnika. Preventivno djelovanje se realizuje putem izbora adekvatnih regulatornih obaveza, koje će najbolje riješiti prepoznate prepreke razvoju tržišnog natjecanja na relevantnom tržištu.

Naime, prema mišljenju Agencije, uzrok značajne tržišne snage operatora ukazuje na postojanje prepreka tržišne konkurencije u odsustvu regulacije, pa bi blagovremeno nametanje regulatornih obaveza spriječilo prenošenje značajne tržišne snage na susjedna tržišta i povećanje prepreka ulasku na tržište. Time bi se pospešio ulazak na tržište i razvoj konkurencije. Ukoliko na tržištu postoji mala vjerovatnoća ulaska novih operatora zbog prednosti prvog operatora, regulatorno tijelo je u obavezi da zaštiti interese krajnjih korisnika i pospeši efikasnost operatora sa značajnom tržišnom snagom.

---

²⁹ Mišljenje zauzeto na osnovu dokumenta *Revised ERG Common Position on the approach to appropriate remedies in the ECNS regulatory framework*, Final Version May 2006, ERG (06)33

S tim u vezi Agencija će, u cilju sagledavanja ukupnog ambijenta na tržištu i utvrđivanja uzroka značajne tržišne snage operatora, definisati moguće strukturane i regulatorne prepreke, kako bi bila u mogućnosti da nametne adekvatne regulatorne obaveze operatoru sa značajnom tržišnom snagom.

Pravovremenom reakcijom i dobro odmjerenim regulatornim obavezama, Agencija može uticati na spriječavanje prenošenja značajne tržišne snage na susjedna tržišta i podizanje prepreka ulasku na tržište, čime će direktno pomoći kako ulasku na tržište tako i razvoju konkurencije na tržištu. Takođe, na tržištima gdje je ulazak na tržište novih operatora malo vjerovatan i gdje tržišna snaga ostaje nepromjenjiva zbog prednosti prvog ulaska (eng. *first mover advantage*), Agencija mora zaštititi korisnike od postupanja suprotno njihovim interesima i neefikasnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom.

4.1 Tržišna dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije

U regulatornoj praksi su, u pogledu tržišne dimenzije, prepoznata četiri slučaja, i to:

1. Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage (*vertical leveraging*),
2. Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage (*horizontal leveraging*),
3. Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu (*single market dominance*),
4. Završavanje (terminacija) poziva (*termination*).

4.1.1 Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage

Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage, koje se odnosi na operatora koji je prisutan na veleprodajnom i srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu³⁰. Drugim riječima, slučaj pretpostavlja da operator na određenom veleprodajnom tržištu nudi određene veleprodajne usluge, koje su neophodne za pružanje usluge na srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. Ukoliko se radi o operatoru koji ima utvrđenu značajnu tržišnu snagu, on može pokušati da tu tržišnu snagu prebaci sa veleprodajnog na maloprodajno tržište, čime bi sebi obezbijedio povoljan status na oba tržišta, u slučaju da takvo prebacivanje uspije.

Prema dokumentu ERG (06) 33 postoje tri strategije vertikalnog prenošenja značajne tržišne snage:

- odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa (eng. *refusal to deal / denial of access*)
- prenošenje značajne tržišne snage na necjenovnoj osnovi (eng. *non-price issues*)
- prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi (eng. *pricing issues*)

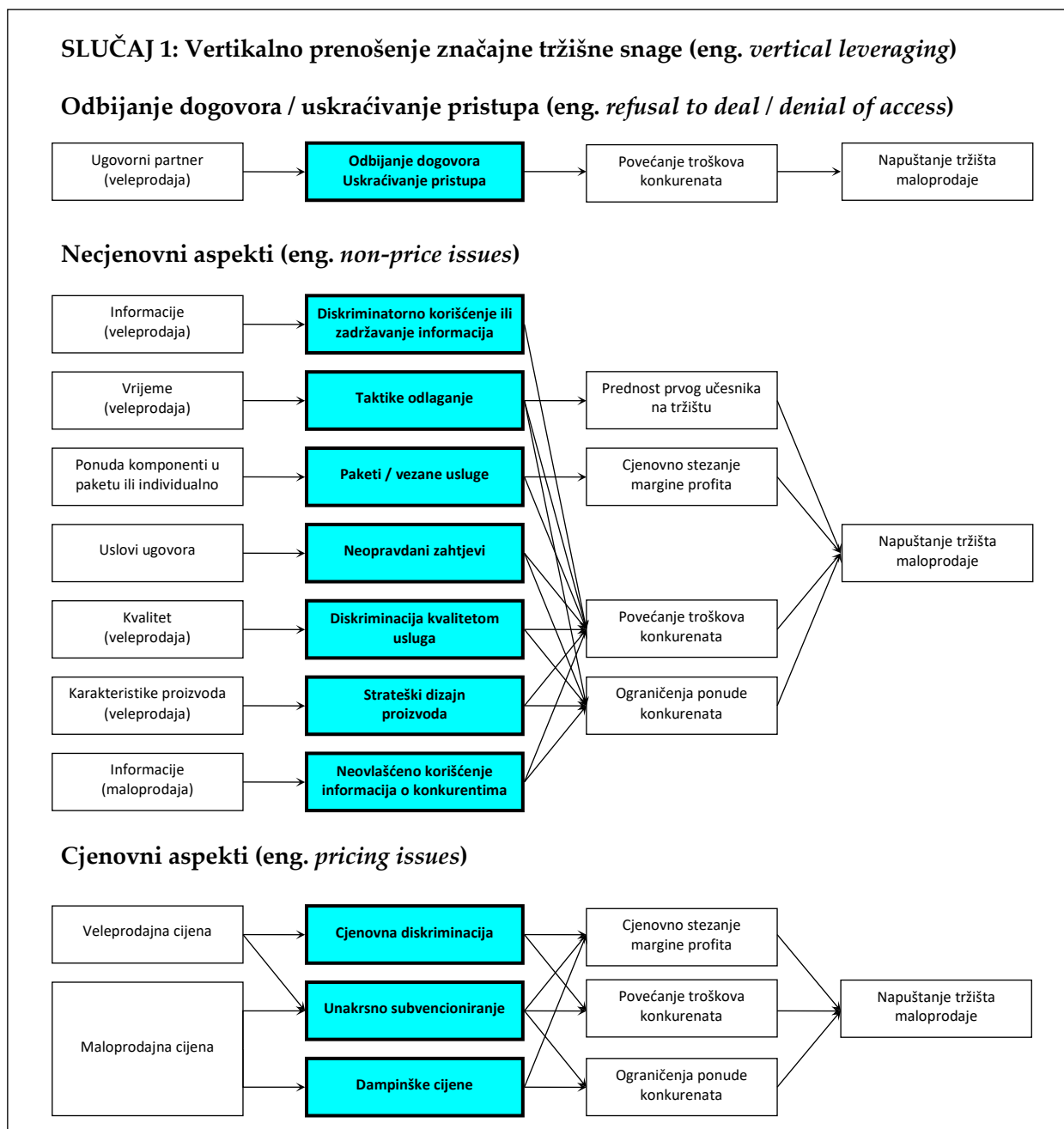
Regulatorna praksa u zemljama Evropske Unije prepoznaje 11 tipičnih postupanja koji se mogu podvesti pod vertikalno prenošenje značajne tržišne snage operatora (slika 13):

- Odbijanje odgovora/uskraćivanje pristupa
- Diskriminatorno korišćenje ili zadržavanje informacija
- Taktike odgađanja

---

³⁰ Operator sa značajnom tržišnom snagom može biti istovremeno prisutan i na dva vertikalno povezana veleprodajna tržišta

- Grupisanje/vezivanje usluga
- Nerazumni/neopravdani zahtjevi
- Diskriminacija kvalitetom usluga
- Strateški dizajn proizvoda
- Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi
- Unakrsno subvencioniranje
- Dampinške cijene

Slika 13: Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage

Agencija je, shodno navedenom, analizirala sve prepreke, za koje smatra da su moguće u odsustvu regulacije na veleprodajnom tržištu lokalnog pristupa koje se pruža na fiksnoj lokaciji i, u skladu sa istim, odredila regulatorne obaveze. Regulatorne obaveze Agencija je odredila na osnovu prepreka

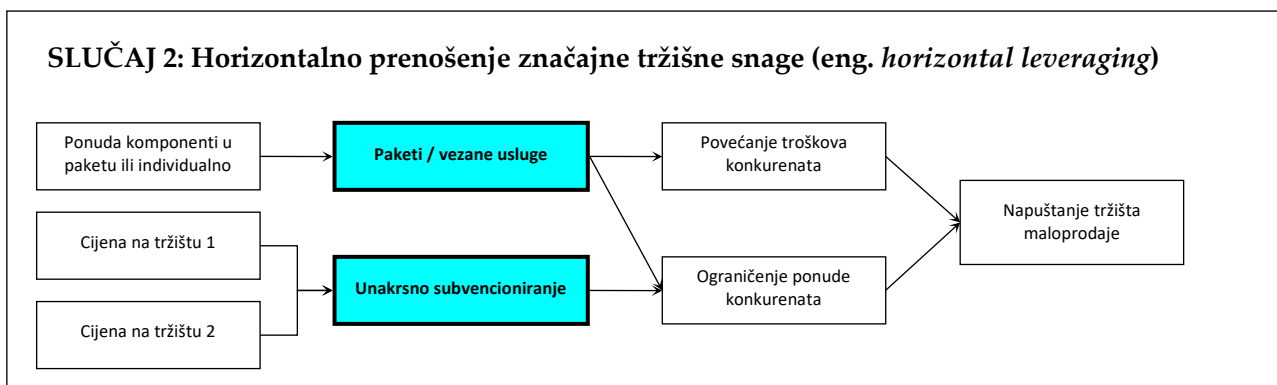
koje su postojale u praksi kao i na osnovu prepreka za koje je predviđela da se mogu pojavljivati na tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, u budućnosti.

4.1.2 Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage

Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage, koje se odnosi na operatora koji posluje na različitim tržištima koja nisu vertikalno povezana i ima status značajne tržišne snage na jednom od njih. Pod određenim okolnostima, operator može pokušati da prenese značajnu tržišnu snagu s jednog tržišta na kojem ima status značajne tržišne snage, na drugo, potencijalno konkurentno tržište. Horizontalno prenošenje se može realizovati između maloprodajnih, veleprodajnih ili između maloprodajnog i veleprodajnog tržišta, koji nisu vertikalno povezani.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske Unije prepoznaje dva tipična postupanja koji se mogu podvesti pod horizontalno prenošenje značajne tržišne snage operatora (slika 14):

- Grupisanje/vezivanje usluga
- Unakrsno subvencioniranje

Slika 14: Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage

4.1.3 Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu

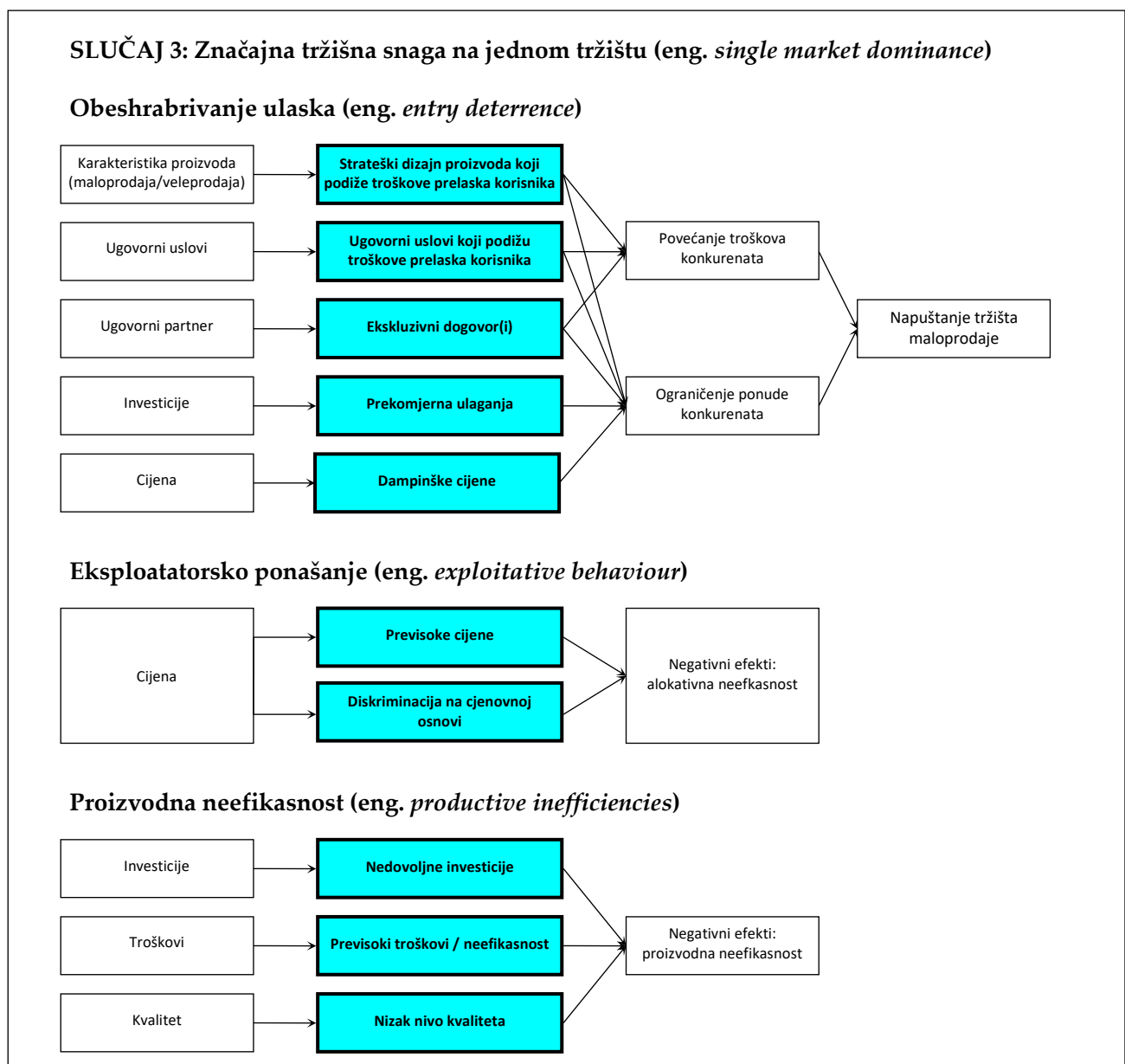
Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu se odnosi kako na veleprodajno, tako i na maloprodajno tržište, pri čemu operator sa značajnom tržišnom snagom može tipičnim monopolskim ponašanjem i raznim postupcima pojačati prepreke ulasku na navedeno tržište u cilju obezbjeđivanja pozicije i značajne tržišne snage. Svi navedeni postupci u krajnjem utiču na interese krajnjih korisnika.

Prema dokumentu ERG (06) 33 postoje tri strategije zloupotrebe značajne tržišne snage na pojedinom (jednom) tržištu:

- obeshrabrivanje ulaska (eng. entry deterrence)
- zloupotreba značajne tržišne snage (eng. exploitative behaviour)
- proizvodna neefikasnost (eng. productive inefficiencies)

Regulatorna praksa u zemljama Evropske Unije prepoznaje deset tipičnih postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom na pojedinom tržištu (slika 15):

- Strateški dizajn proizvoda
- Ugovorni uslovi koji uvećavaju troškove prelaska korisnika
- Ekskluzivni dogovor(i)
- Prekomjerna ulaganja
- Predatorske cijene
- Previsoke cijene
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi
- Nedovoljna ulaganja
- Previsoki troškovi/neefikasnost
- Nizak kvalitet usluge

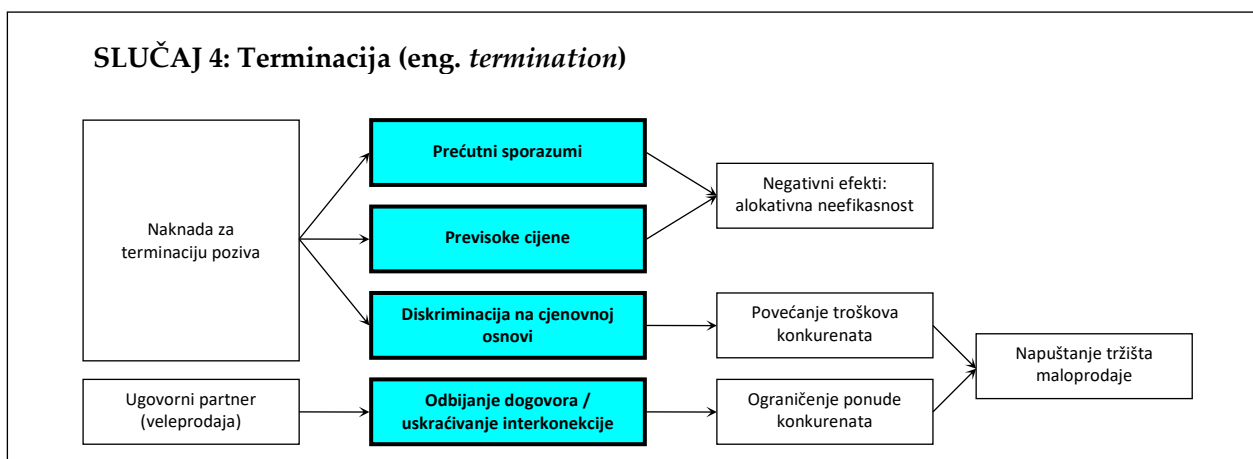
Slika 15: Značajna tržišna snaga na jednom tržištu

4.1.4 Završavanje (terminacija) poziva

Završavanje (terminacija) poziva odnosi se na situaciju dvostranog pristupa (tzv. *two-way access*), pri kome dvije ili više mreža pružaju istu uslugu, pa da bi krajnji korisnici različitih mreža imali međusobnu komunikaciju, potrebno je izvršiti povezivanje mreža. U cilju međusobnog povezivanja operatori pojedinih mreža dogovore veleprodajne uslove, pa se nakon toga postavljaju cijene na maloprodajnom nivou, na kojem ove mreže mogu ali i ne moraju biti konkurenti.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske Unije prepoznaje četiri tipična postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom:

- Prećutni sporazum(i),
- Previsoke cijene,
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi,
- Odbijanje dogovora/uskraćivanje povezivanja mreža (interkonekcije).

Slika 16: Terminacija

4.2 Uzročno posledična dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije

Prepreka razvoju tržišne konkurencije, koja se ogledaju u određenom ponašanju operatora sa značajnom tržišnom snagom, ima uvijek određeni cilj koji se ogleda u posledicama na tržištu.

Uzročno posledična dimenzija pomaže pri dinamičkom sagledavanju tržišne konkurencije i postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom. Regulatorna praksa prepoznaje uzročno posledičnu dimenziju kroz elemente raspoređene u tri grupe:

- Strateške promjenljive: cijena, kvalitet, vrijeme, informacije,...
- Postupanje: cjenovna diskriminacija, diskriminacija kvalitetom, taktike odgađanja, skrivanje/uskraćivanje informacija,...
- Posledice: povećanje troškova konkurenata, smanjivanje prodaje konkurenata, istiskivanje cijene, sprečavanje ulaska/izlaska s tržišta (foreclosure)

Uzročno posledična dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije ogleda se u antikonkurentskim aktivnostima koje se odnose na postupanja, koja je evropska regulatorna praksa, shodno dokumentu ERG (06) 33 prepoznajta kroz ukupno 27 uobičajenih prepreka razvoju konkurencije.

Da bi regulatorno tijelo bilo u mogućnosti da izabere regulatorne obaveze koje na adekvatan način mogu riješiti prepoznate prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu, neophodno je utvrditi uzrok odnosno izvor značajne tržišne snage operatora.

4.3 Prepreke razvoju tržišne konkurencije na tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište

Agencija je uzela u obzir sve prepreke već prepoznate u praksi Evropske Unije (njih 27), koje su na relevantnom tržištu moguće, detaljno će ih obrazložiti i na osnovu njih odrediti regulatorne obaveze, koje će shodno principima *ex-ante* regulacije, a u skladu sa čl. 71, 72, 73, 74, 75 i 76, najbolje riješiti navedene probleme na tržištu.

Agencija smatra, shodno procjeni efikasnosti tržišta i određivanju operatora sa značajnom tržišnom snagom, da je moguće postojanje prepreka razvoju tržišne konkurencije koje se odnose na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage na relevantnom tržištu.

Agencija je razmatrala aktuelne i moguće prepreke u odsustvu regulacije, s obzirom na tri različite strategije vertikalnog prenošenja značajne tržišne snage (navedena u dokumentu ERG (06) 33):

- Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa
- Prenošnje značajne tržišne snage na osnovama nevezanim sa cijenama
- Prenošnje značajne tržišne snage na osnovama vezanim za cijene.

Prilikom određivanja regulatornih obaveza Agencija smatra da nije bitno da li su prepreke aktuelne ili moguće. Drugim riječima, za određivanje regulatornih obaveza nije bitno je li se određena prepreka dogodila u praksi ili je Agencija predvidjela njeno pojavljivanje u bližoj ili daljoj budućnosti.

4.3.1 Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa

Saglasno dokumentu ERG (06) 33, odbijanje dogovora se, izuzev potpunog odbijanja pružanja veleprodajne usluge od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom, odnosi i na slučaj kada operator sa značajnom tržišnom snagom nudi uslugu ali pod nerazumnim tj. neopravdanim uslovima, koje obuhvataju neopravdani zahtjevi, previsoke cijene itd.

Agencija smatra da bi, u odsustvu regulacije, operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, u cilju prenošenja snage na maloprodajni nivo, mogao imati snažan motiv da uskrati pristup svojoj mreži i odbije pregovore sa postojećim ili potencijalnim konkurentima, ili bi mogao da pruža usluge pod nerazumnim/neopravdanim uslovima ostalim operatorima koji bi ovu veleprodajnu uslugu koristili u cilju pružanja usluga na povezanom maloprodajnom tržištu.

S obzirom na prethodno navedeno, operator sa značajnom tržišnom snagom u Crnoj Gori na ovom tržištu je Crnogorski Telekom. Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom u odsustvu *ex-ante* regulacije mogao imati interes da uskrati uslugu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na

fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište pod razumnim uslovima, ili čak imati interes da uopšte ne ponudi pomenutu uslugu. U tom slučaju, značajna tržišna snaga bila bi prenesena na povezano maloprodajno tržište, čime bi tržišna pozicija Crnogorskog Telekom bila dodatno ojačana, a konkurencija narušena.

Agencija smatra da potencijalni konkurenti ne bi imali dovoljnu pregovaračku moć koja bi natjerala Crnogorski Telekom da pruža pristup pod razumnim komercijalnim uslovima usluzi veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, pa čak i da uopšte pruža ovu uslugu. Time je uslovljena nemogućnost efikasne konkurencije s maloprodajnim dijelom Crnogorskog Telekom, to jest dolazi do prenošenja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekom na maloprodajno tržište. Ovo ima za posledicu nemogućnost izbora krajnjeg korisnika u pogledu cijene, kvaliteta i asortimana usluga koje mu se nude.

4.3.2 *Prenošenje značajne tržišne snage na osnovama nevezanim sa cijenama*

Prenošenje značajne tržišne snage na osnovama koje nisu u vezi sa cijenama obuhvataju:

- Diskriminatorno korišćenje informacija ili uskraćivanje informacija,
- Taktike odgađanja,
- Neopravdani zahtjevi,
- Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima,
- Diskriminacija kvalitetom usluge usluge,

U pogledu *diskriminatorno korišćenja informacija ili uskraćivanja informacija*, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, i kao vertikalno integrisani operator, u odsustvu *ex-ante* regulacije, operatorima koji imaju namjeru da koriste uslugu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, mogao uskraćivati važne informacije, koje bi istovremeno pružali svom maloprodajnom dijelu. Time bi efikasna tržišna konkurencija bila ugrožena jer bi na startu potencijalno zainteresovani operator i maloprodajni dio Crnogorskog Telekom bili u neravnopravnom položaju. Takođe, ulaganjima u mreže nove generacije, Crnogorski Telekom bi u odsustvu *ex-ante* regulacije, svojim potencijalnim konkurentima mogao uskratiti potrebne informacije, i time prenijeti svoju značajnu tržišnu snagu na povezanom maloprodajnom tržištu. Neraspolaganje podacima o ulaganjima u mreže nove generacije, kao i o planiranom otvaranju novih pristupnih tačaka mreže, moglo bi negativno da utiče na poslovne planove i ulaganja drugih operatora, s obzirom da ne bi mogli blagovremeno procijeniti uticaj takvih promjena i razmotriti različite mogućnosti ulaganja u sopstvene mreže, i ponuditi svoje maloprodajne usluge. S tim u vezi, Crnogorski Telekom bi mogao iskoristiti prednosti tzv. prvog ulaska i dovesti sopstveni maloprodajni dio u povoljniji položaj na povezanom maloprodajnom tržištu od postojećih i potencijalnih konkurenata, čime bi prenio svoju značajnu tržišnu snagu na povezano maloprodajno tržište, a što za posledicu ima ugrožavanje efikasne tržišne konkurencije i neravnopravni položaj potencijalno zainteresovanih operatora i maloprodajnog dijela Crnogorskog Telekom. To bi uticalo na jačanje tržišnog položaja Crnogorskog Telekom i neefikasnu tržišnu konkurenciju, odnosno narušavanje iste.

U pogledu primjene *taktika odgađanja*, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom i vertikalno integrisani operator na tržištu veleprodajnog centralnog

pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, mogao imati interes od prolongiranja procedura za pružanje usluga prema drugim operatorima, što bi, u odsustvu *ex-ante* regulacije omogućilo Crnogorskom Telekomu da što duže održava svoje značajno tržišno učešće na povezanom maloprodajnom tržištu, odnosno u pružanju usluga širokopojasnog pristupa internetu i pristupa fiksnoj mreži.

Isto bi se moglo desiti i u slučaju razvoja mreža nove generacije, čime bi se drugi operatori stavili u neravnopravan položaj sa maloprodajnim dijelom Crnogorskog Telekoma. Naime, razvojem mreža nove generacije i novih tehnoloških rješenja, Crnogorski Telekom bi mogao, u odsustvu regulacije, primjenjivati taktike odgađanja na način da blagovremeno ne pruži odgovarajuću veleprodajnu uslugu dok istovremeno na maloprodajnom nivou nudi usluge bazirane na mrežama nove generacije. Na taj način, Crnogorski Telekom bi bio u mogućnosti na maloprodajnom nivou, do uvođenja odgovarajućih veleprodajnih usluga, koristiti prednosti prvog ulaska s obzirom da bi jedini bio u mogućnosti širem broju korisnika da nudi naprednije usluge boljeg kvaliteta. Na taj način Crnogorski Telekom bi mogao prenijeti značajnu tržišnu snagu sa relevantnog veleprodajnog tržišta na povezano maloprodajno tržište i jačati svoju tržišnu poziciju na povezanom maloprodajnom tržištu, a što bi moglo da dovede i do uspostavljanja monopola. Ovo bi imalo za posledicu jačanje tržišne snage Crnogorskog Telekoma i podsticanje neefikasne konkurencije, odnosno jačanja monopola.

U pogledu *neopravdanih zahtjeva*, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište i vertikalno integrirani operator, u odsustvu regulacije, operatorima koji koriste ili namjeravaju koristiti relevantnu uslugu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji Crnogorskog Telekoma za pružanje usluga na maloprodajnom nivou, gdje predstavlja konkurenciju maloprodajnom dijelu Crnogorskog Telekoma, mogao nametnuti razne oblike neopravdanih instrumenata osiguranja plaćanja, s obzirom na rokove, uslove i iznos, te bi tako mogao neopravdano forsirati korišćenje skupljih tehnologija za pružanje veleprodajne usluge, a sve u svrhu povećanja troškova postojećih i potencijalnih konkurenata.

Isto tako, Crnogorski Telekom bi mogao tražiti informacije potrebne za pružanje veleprodajne usluge, kao što su npr. informacije o ciljanim krajnjim korisnicima, iznad nivoa koja je potreban, odnosno ekonomski i tehnički opravdan pri pružanju veleprodajne usluge. Takve informacije o krajnjim korisnicima, Crnogorski Telekom bi mogao iskoristiti kako bi za tog istog krajnjeg korisnika mogao kreirati uslugu koja bi odgovarala tom krajnjem korisniku s ciljem da pridobije istog, a što bi opet dovelo do prenošenja značajne tržišne snage i jačanja njegovog tržišnog položaja na povezanoj maloprodajnom nivou.

Oboje navedeno imalo bi za posledicu prenošenje značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma na povezano maloprodajno tržište i podsticanje neefikasne konkurencije, odnosno jačanja monopola.

U pogledu *neopravdanog korišćenja informacija o konkurentima*, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom mogao zloupotrijebiti informacije od potencijalnih konkurenata na način što bi ih koristio u cilju stvaranja nepovoljne slike o drugom operatoru i njegovim uslugama, odnosno što bi iste plasirao u cilju motivisanja krajnjih korisnika da, u krajnjem, odustanu da koriste usluge drugog operatora. Na osnovu takvih informacija, Crnogorski Telekom bi mogao ponuditi posebne uslove za pojedine krajnje korisnike kako bi ih motivisao da ne promijene operatora, što bi moglo dovesti do smanjenja maloprodajnih prihoda konkurenata na način da krajnji korisnici odustanu od

prelaska ili do povećanja troškova konkurenata (npr. dodatni marketinški troškovi za privlačenje korisnika).

Time bi Crnogorski Telekom imao mogućnost da ostvari tržišnu prednost korišćenjem svoje tržišne snage na veleprodajnom tržištu, koju bi prenio na vezano maloprodajno tržište i uzrokovao povećanje troškova ostalih operatora, probleme u njihovom poslovanju, i u krajnjem, povlačenje sa tržišta.

U pogledu *diskriminacije kvalitetom usluga*, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, kao operator sa značajnom tržišnom snagom i vertikalno integrisani operator mogao da nudi drugim potencijalnim operatorima veleprodajnu uslugu nižeg kvaliteta od nivoa koji bi nudio svom maloprodajnom dijelu. Time bi se vršio direktan uticaj na percepciju i povjerenje krajnjih korisnika, što bi uzrokovalo prestanak korišćenja usluge drugih operatora od strane krajnjih korisnika.

Time bi se značajna tržišna snaga Crnogorskog Telekoma prenijela sa veleprodajnog na maloprodajni nivo i dodatno ojačala tržišna snaga Crnogorskog Telekoma, što bi u krajnjem dovelo do neefikasne konkurencije i nemogućnosti izbora krajnjih korisnika.

4.3.3 Prenošnje značajne tržišne snage na osnovama vezanim za cijene

Prenošenje značajne tržišne snage na osnovama koje su vezane sa cijenama obuhvataju:

- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi,
- Unakrsno subvencioniranje.

Diskriminacija na cjenovnoj osnovi odnosi se na slučaj u kome operator sa značajnom tržišnom snagom nudi veleprodajnu uslugu, koja je neophodna za pružanje određene maloprodajne usluge, po različitim cijenama drugim operatorima i svom maloprodajnom dijelu.

Agencija smatra, u pogledu diskriminacije na cjenovnoj osnovi, da bi Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište i vertikalno integrisani operator, u odsustvu *ex-ante* regulacije, mogao nuditi veleprodajnu uslugu svom maloprodajnom dijelu po nižim cijenama u odnosu na druge operatore, čime bi direktno uticao na maloprodajne cijene, prenoseći svoju značajnu tržišnu snagu na vezano maloprodajno tržište. Pri tom bi nivo maloprodajnih cijena s kojima bi ostali operatori bili primorani da konkurišu u odnosu na postavljene veleprodajne cijene doveo do istiskivanja cijena (eng. *price squeeze*), odnosno, dugoročno, do neefikasne tržišne konkurencije i izlaska drugih operatora s tržišta. To bi vodilo ka nekonkurentnom položaju drugih operatora, čime bi efikasna tržišna konkurencija bila ugrožena a samim tim i interesi krajnjih korisnika.

Unakrsno subvencioniranje se odnosi na operatore sa značajnom tržišnom snagom koji, u odsustvu *ex-ante* regulacije, na veleprodajnom nivou naplaćuje uslugu po cijeni iznad troška, kako bi uslugu na maloprodajnom vezanom tržištu ponudio po cijeni ispod troška. To bi dovelo do tzv. cjenovnog stezanja profitne marže (eng. *price squeeze*) drugih operatora i prenošenja značajne tržišne snage sa veleprodajnog na maloprodajno vezano tržište.

Agencija smatra, u pogledu unakrsnog subvencioniranja, da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, mogao nuditi uslugu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji iznad troškova, kako bi direktno uvećao troškove potencijalnih operatora i time njihove maloprodajne cijene učinio manje konkurentnim, u odnosu na maloprodajne cijene sopstvenih usluga. To bi dovelo do istiskivanja cijena, i prenošenje značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma sa veleprodajnog na maloprodajno vezano tržište, čime bi efikasna konkurencija bila narušena i ojačan tržišni položaj Crnogorskog Telekoma. Ova prepreka iziskuje potrebu uvođenja cjenovne regulacije, u početku putem benchmark modela, a u narednom periodu putem uvođenja troškovnog modela.

5. REGULATORNE OBAVEZE PROPISANE OPERATORU SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM

Agencija je, nakon izvršene procjene tržišne snage operatora na relevantnom tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, saglasno odredbama člana 69. Zakona o elektronskim komunikacijama, stvorila preduslove za određivanje onih regulatornih obaveza koje će najefikasnije ukloniti uočene prepreke i zaštititi interese krajnjih korisnika.

Agencija smatra da regulatorne obaveze treba da imaju preventivno dejstvo i da bi trebalo da budu u skladu sa evropskom praksom i nacionalnim specifičnostima.

Agencija smatra da će nametanje regulatornih obaveza spriječiti prenošenje značajne tržišne snage na susjedna tržišta, kao i povećanje prepreka ulasku na relevantno tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište. Tako će se stimulisati ulazak na tržište i razvoj konkurencije radi zaštite interesa krajnjih korisnika usluga širokopojasnog pristupa, ali i podstaći veća efikasnost operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Smjernice Evropske komisije definišu da prilikom određivanja regulatornih obaveza za operatore sa značajnom tržišnom snagom regulatori imaju u vidu sljedeće ciljeve:

- Promovisanje konkurentnosti,
- Doprinosa razvoju evropskog internog tržišta,
- Promovisanje interesa krajnjih korisnika.

Identifikacija operatora sa značajnom tržišnom pozicijom podrazumijeva propisivanje i nametanje *ex-ante* obaveza, koje treba da budu proporcionalne i adekvatne utvrđenom problemu, odnosno odstupanju od efikasne konkurencije.

Agencija usvaja smatra da se princip proporcionalnosti može zadovoljiti ako se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede one regulatorne obaveze koje će najbolje riješiti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije.

Saglasno Zakonu o elektronskim komunikacijama, Agencija donosi Rješenje kojim će se određenom operatoru sa značajnom tržišnom snagom narediti preduzimanje bar jedne od mjera navedenih u članovima 71-78 Zakona. a koje su date kako slijedi:

- Obaveza objavljivanja podataka;
- Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti;
- Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija;
- Obaveza pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
- Obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva;
- Regulacija cijena maloprodajnih usluga.

5.1 Regulatorne obaveze operatora sa značajnom tržišnom snagom na tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište

Nakon što je odredila Crnogorski Telekom kao operatora sa značajnom tržišnom snagom, na osnovu prethodno sprovedene analize relevantnog tržišta, Agencija predlaže da mu se kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede sljedeće regulatorne obaveze:

- Obaveza objavljivanja podataka;
- Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti;
- Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija;
- Obaveza pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
- Obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva.

5.1.1 Obaveza objavljivanja podataka

Agencija može, u skladu s odredbama člana 71. Zakona o elektronskim komunikacijama, odrediti operatorima obavezu objavljivanja podataka u vezi s interkonekcijom i/ili pristupom, na način da učine javno dostupnima određene podatke, kao što su:

- računovodstvene informacije,
- tehničke specifikacije,
- karakteristike mreže,
- uslovi korišćenja, i
- cijene usluga.

Isto tako, saglasno odredbama člana 71. Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija može zatražiti od operatora sa značajnom tržišnom snagom objavljivanje Referentne ponude na bazi koje drugi operatori neće biti obavezni plaćati dodatne troškove, koji nisu nužni za pružanje relevantne usluge. Referentna ponuda mora biti dovoljno raščlanjena u skladu s potrebama tržišta i uz spisak raščlanjenih usluga mora sadržati i pripadajuće uslove, uključujući i cijene i popuste ili principe njihovog određivanja.

Uzevši u obzir prepreke razvoju tržišne konkurencije koje su detaljno objašnjene u poglavljima 4.3.2. i 4.3.3. ovog dokumenta, Agencija predlaže da se Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, uvede obaveza objavljivanja podataka u vezi sa pristupom.

Shodno navedenom, Agencija predlaže da se Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu koje je predmet ovog dokumenta, odredi regulatorna obaveza transparentnosti, i to kako slijedi:

- Crnogorski Telekom mora objaviti Referentnu ponudu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište za sve usluge obuhvaćene

- definicijom tržišta iz poglavlja 2.6. ovog dokumenta, na osnovu koje drugi operatori neće biti obavezni da plaćaju dodatne troškove, koji nisu nužni za pružanje relevantne usluge;
- Referentna ponuda veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište mora biti detaljno raščlanjena u skladu s potrebama tržišta i mora sadržati pripadajuće rokove, uslove i cijene usluga;
  - Crnogorski Telekom mora Agenciji, kvartalno ili na zahtjev Agencije, po potrebi, dostavljati detaljne izvještaje, koji će sadržati sve relevantne pokazatelje efikasnosti (eng. *Key performance indicators*);
  - Crnogorski Telekom mora Agenciji i drugim operatorima omogućiti pristup sistemu/bazi podataka koji se koristi za računanje i smještaj glavnih pokazatelja efikasnosti, tzv. KPI (eng. *Key Performance Indicators*).

Svrha navedene obaveze je da svi operatori na relevantnom tržištu imaju mogućnost uvida u uslove za korišćenje usluge bitstream pristupa. Obaveza transparentnosti je komplementarna obavezi nediskriminacije i neophodna je iz razloga što je usluga bitstream pristupa tehnički zahtjevna usluga.

Nadalje, Agencija smatra da, s obzirom na tehničku složenost usluge bitstream pristupa, pristup potrebnim informacijama sam po sebi ne bi bio dovoljan, pa je potrebno Crnogorskom Telekomu odrediti obavezu objave Referentne ponude na osnovu koje drugi operatori neće biti obavezni da plaćaju dodatne troškove, koji nisu nužni za pružanje relevantne usluge. U Referentnoj ponudi moraju biti opisane usluge koje Crnogorski Telekom nudi u vezi s uslugom bitstream pristupa, te ista mora biti detaljno raščlanjena u skladu s tržišnim potrebama, tako da drugi operatori, koji žele određenu uslugu, ne moraju vezano plaćati mogućnosti koje nijesu potrebne za pružanje zahtijevane usluge. Ponuda mora sadržati spisak usluga koje su raščlanjene u skladu sa potrebama ostalih operatora i sa njima povezane uslove, uključujući i cijene i popuste ili principe njihovog određivanja, sve u skladu sa odredbama člana 71. stav 5. Zakona o elektronskim komunikacijama.

Referentna ponuda veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište mora naročito sadržati cijene, razumne rokove i naknade za nepoštovanje rokova izvođenja, kako bi se osiguralo pošteno, razumno i pravovremeno ispunjavanje obaveza. Objava Referentne ponude omogućava brže sklapanje ugovora, spriječava diskriminaciju i eventualne sporove koji bi mogli proizaći u slučaju nepostojanja Referentne ponude.

Osnovni sadržaj Referentne ponude, nivo detaljnosti podataka dat je u narednom tekstu:

- (1) Opšte odredbe (predmet opseg i ograničenja referentne ponude, izmjene referentne ponude, postupak izmjene ugovora o korišćenju usluge i/ili pristupa mreži u slučaju izmjene referentne ponude, načini usklađivanja ugovora proizašlih iz referentne ponude, primjena referentne ponude, vrijeme stupanja na snagu referentne ponude, važenje referentne ponude, zahtjev za započinjanje pregovora o sklapanju ugovora, koji naročito mora sadržati vrijeme odgovora na zahtjeve za korišćenje usluge veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište).
- (2) Opis usluga koje su određene opsegom referentne ponude.
- (3) Tehnički uslovi - arhitektura usluge veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište u mjeri u kojoj je ista relevantna za realizaciju ove usluge (tačke pristupa za sve vrste usluga definisane Referentnom

ponudom, vrste i opis raspoloživih interfejsa i pripadajućih protokola, vrste pristupnih vodova, referentni nivo usluge u pogledu uspostavljanja pristupa i prenosa podataka, autentifikacije i prenosa podataka, tehnički uslovi i način spajanja operatora korisnika referentne ponude na mrežnu platformu operatora za pristup mreži, izmjene tehničkih parametara i sl.).

- (4) Detaljni uslovi za postupak sklapanja ugovora o korišćenju usluge veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište (postupci podnošenja zahtjeva i pružanja usluge veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište kao i ograničenja pri njihovoj upotrebi, uslovi za aktivaciju i pružanje usluge, razlozi za odbijanje zahtjeva i/ili trajno/privremeno obustavljanje pružanja usluge).
- (5) Cijene usluge veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište (cijene usluge i postupci obračunavanja naknada za svaki odgovarajući sastavni dio Referentne ponude).
- (6) Obračun, naplata i instrumenti osiguranja plaćanja.
- (7) Kvalitet usluga (uslovi pružanja usluge veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište (vrijeme odgovora na zahtjeve za pružanje usluge veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, Ugovori o nivou usluge (Service level agreement), referentni uslovi ugovora o korišćenju usluge veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, uključujući nadoknade zbog neizvršenja ugovornih obveza u vremenu odgovora, rad i održavanje, utvrđivanje i otklanjanje smetnji, privremena obustava pružanja usluge i trajna obustava pružanja usluge).
- (8) Upravljanje, rad i održavanje usluge (uslovi pristupa sistemima operativne podrške, informacionim sistemima i bazama podataka operatora za pristup mreži za potrebe podnošenja prethodnih zahtjeva, zahtjeva za pružanje usluge, uklanjanje kvarova i naplatu).
- (9) Odgovornost i naknada štete.
- (10) Povjerljivost informacija i poslovna tajna.
- (11) Postupak migracije operatora korisnika referentne ponude između usluga.
- (12) Rješavanje sporova.
- (13) Dodaci referentne ponude (Popis regionalnih pristupnih tačaka, Zahtjevi za uslugu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, Sporazum o povjerljivosti, Tekst instrumenta osiguranja plaćanja, Obrazac za prijavu kvarova /smetnji, Obrasci za postupak migracije operatora korisnika referentne ponude na druge tehnologije preko kojih se može pružati usluga).

Agencija smatra potrebnim da odredi rokove vezano uz objavu referentne ponude i to prema vrstama usluga koje čine relevantno tržište:

a) Usluga bitstream pristupa na IP nivou, nezavisno od upotrijebljene tehnologije

Agencija smatra za potrebno da odredi Crnogorskom Telekomu obavezu da, u roku od 90 (devedeset) dana od dana prijema Rješenja iz člana 69. stav 1. Zakona o elektronskim komunikacijama, mora izvršiti i objaviti izmjene već postojeće Referentne ponude veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište. Agencija smatra da je rok od 90 dana dovoljan da se ugrade sve izmjene i da se tekst i sadržaj referentne ponude uskladi s regulatornim obavezama predloženim ovim dokumentom. U slučaju da Agencija

utvrdi da objavljena referentna ponuda nije saglasna naloženim obavezama ili da nije u skladu s odredbama Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija može zatražiti izmjenu iste.

b) Usluga bitstream pristupa na Ethernet i DSLAM nivou, nezavisno od upotrijebljene tehnologije

Agencija smatra za potrebno da odredi Crnogorskom Telekomu obavezu da, u roku od 90 (devedeset) dana od dana primanja razumnog zahtjeva za uslugu bitstream pristupa na Ethernet ili DSLAM/OLT nivou, nezavisno od upotrijebljene tehnologije, mora unutar referentne ponude veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište bliže odrediti uslove, rokove i cijene usluge bitstream pristupa na Ethernet i DSLAM/OLT nivou, nezavisno od upotrijebljene tehnologije

Agencija smatra da se objavom referentne ponude uklanjanju prepreke ulasku na tržište definisane poglavljima 4.3.2. i 4.3.3. ove analize i da se podstiče ulazak novih operatora, a što istovremeno povećava konkurenciju i tržišnu konkurenciju na maloprodajnom nivou. Stoga, Agencija je mišljenja da je predložena obaveza primjerena, s obzirom da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, mogao netransparentnim uslovima i cijenama drugim operatorima nuditi različite uslove i cijene od onih koje pruža svom maloprodajnom dijelu i svojim povezanim društvima. Dakle, objava referentne ponude je neophodna obaveza jer omogućuje transparentno djelovanje Crnogorskog Telekoma, a istovremeno dopunjuje obavezu nediskriminacije.

Nadalje, u okviru obaveze transparentnosti, Agencija smatra potrebnim da Crnogorskom Telekomu odredi obavezu da Agenciji dostavlja detaljne izvještaje sa svim relevantnim pokazateljima efikasnosti pružanja relevantne usluge (eng. *Key performance indicators*) i to na tromjesečnom nivou ili po potrebi na zahtjev Agencije.

Agencija smatra da izvještaj o KPI vrijednostima mora sadržati sljedeće:

- broj primljenih zahtjeva po operatoru i po prenosnim brzinama,
- broj primljenih zahtjeva od operatora po tačkama spajanja (POP),
- broj odbijenih zahtjeva po razlozima odbijanja,
- broj realizovanih zahtjeva unutar određenog roka,
- prosječno vrijeme uspostavljanja usluge po operatoru,
- broj aktivnih DSL linkova po lokalnim centralama (MDF),
- broj prijavljenih kvarova (smetnji) po tipu pristupa,
- prosječno vrijeme otklanjanja kvara po operatorima po usluzi,
- broj otklonjenih kvarova unutar definisanog vremena (basic SLA),
- broj otklonjenih kvarova izvan definisanog vremena (basic SLA),
- QoS za VOIP,
- QoS za IPTV,
- QoS za VoD.

Određivanjem ovih obaveza, nadopunjuje se obaveza nediskriminacije, te se uklanjaju sve potencijalne prepreke definisane u poglavljima 4.3.2. i 4.3.3. ovog dokumenta i slične koje nisu direktno definisane.

5.1.2 Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti

Agencija može, u skladu s odredbama člana 73. Zakona o elektronskim komunikacijama, odrediti operatorima obavezu nediskriminacije u vezi sa interkonekcijom i operatorskim pristupom. Pošto je predmet ovog dokumenta tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, Agencija predlaže određivanje navedene obaveze Crnogorskom Telekomu u vezi sa operatorskim pristupom.

Operator, kojem je određena obaveza nediskriminacije, prema članu 73. stav 2. Zakona o elektronskim komunikacijama, mora osigurati suštinski jednake uslove i jednaki kvalitet pri pružanju usluge interkonekcije ili operatorskog pristupa, svim operatorima koji pružaju suštinski jednake usluge, uključujući i one operatore koji su djelovi njegovog privrednog društva ili sa njime povezanog društva.

Prema navedenom, Agencija predlaže određivanje regulatorne obaveze nediskriminacije Crnogorskom Telekomu. U skladu sa navedenom regulatornom obavezom Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu koje je predmet ovog dokumenta, mora:

- osigurati suštinski jednake uslove za druge operatore koji pružaju suštinski jednake usluge,
- pružati usluge i podatke drugim operatorima uz jednake uslove i jednaki kvalitet usluge koju osigurava za svoje sopstvene potrebe ili za potrebe svojih povezanih društava, i
- dostaviti Agenciji ugovore sklopljene na osnovu referentne ponude veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište u roku od 15 (petnaest) dana od dana sklapanja istih.

Agencija smatra da određivanje obaveze pristupa i korišćenje posebnih dijelova mreže i pripadajuće infrastrukture i opreme samo po sebi nije dovoljna mjera, s obzirom da Crnogorski Telekom može, uprkos takvoj obavezi, određenim ponašanjem opisanim u poglavljima 4.3.2. i 4.3.3. ovog dokumenta, sebi i svojim povezanim društvima omogućiti bolje uslove poslovanja, čime ugrožava tržišnu konkurenciju na maloprodajnom nivou. Shodno navedenom, regulatorna obaveza nediskriminacije je prateća obaveza obavezi pristupa kako bi se onemogućilo Crnogorskom Telekomu da pruža pristup pod diskriminirajućim uslovima, a s ciljem onemogućavanja efikasne tržišne konkurencije.

Određivanjem regulatorne obaveze nediskriminacije Crnogorskom Telekomu - operatoru sa značajnom tržišnom snagom na tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, Agencija smatra da će se riješiti sve prepreke razvoju tržišne konkurencije definisane u poglavljima 4.3.2. i 4.3.3. ovog dokumenta, i sve prepreke koje nisu direktno definisane, a mogle bi na isti način dovesti do istih posljedica na tržištu. Navedenom regulatornom obavezom rješavaju se prepreke razvoju tržišne konkurencije koje se tiču diskriminacije na cjenovnoj osnovi i diskriminacije koja nije na cjenovnoj osnovi, a koje će dodatno biti riješena i određivanjem regulatorne obaveze transparentnosti.

Saglasno članu 73. stav 2. Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija ne može operatorima sa značajnom tržišnom snagom nametnuti regulatornu obavezu da objave referentne ponude ako tim operatorima uz obavezu transparentnosti nije ujedno odredila i obavezu nediskriminacije. Na bazi odredbi ovog člana, a imajući u vidu neophodnost objave Referentne ponude veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, Agencija predlaže da se Crnogorskom Telekomu odrediti i obavezu nediskriminacije.

Obavezom nediskriminacije će se osigurati da operatori imaju pravo na jednake uslove u pogledu usluge bitstream pristupa, jednake cijene i informacije istog kvaliteta kao što ih Crnogorski Telekom omogućava svom maloprodajnom dijelu i povezanim društvima.

Na taj način moguće je osigurati da usluge i informacije moraju biti pružene drugim operatorima unutar definisanih rokova i u skladu sa standardima kvaliteta, koji su jednaki onim uslovima koje Crnogorski Telekom pruža svom maloprodajnom dijelu i povezanim društvima. Stoga prilikom pružanja veleprodajne usluge bitstream pristupa, ne bi smjelo doći do nerazumnih kašnjenja, neopravdanog vezivanja usluga ili sadržaja (osim ako postoje opravdani tehnički razlozi) te neopravdanih ugovornih uslova i rokova.

Isto tako, Agencija smatra potrebnim obavezati Crnogorski Telekom da pruža informacije o planiranim promjenama u mreži, kako bi operatori korisnici usluge bitstream pristupa bili u mogućnosti da pravovremeno reaguju i prilagode se nastalim promjenama, a time i pravovremeno reaguju na maloprodajnom nivou. Stoga, Agencija smatra da je potrebno obavezati Crnogorski Telekom da obavještava operatore o planiranim promjenama u mreži najmanje godinu dana unaprijed od početka sprovođenja navedenih promjena.

Agencija smatra da je regulatorna obaveza nediskriminacije neophodna kako bi se na tržištu spriječila moguća diskriminatorna ponašanja operatora sa značajnom tržišnom snagom koja su opisana u poglavljima 4.3.2. i 4.3.3. ovog dokumenta, a koja bi, u slučaju da se dogode, najviše štete nanijela krajnjim korisnicima. Sprečavanjem svih mogućih diskriminatornih ponašanja stvaraju se uslovi u kojima je olakšan ulazak na tržište svim novim operatorima, a što je u cilju povećanja konkurencije na maloprodajnom tržištu. Ova regulatorna obaveza omogućuje svakom operatoru na tržištu jednake informacije, rokove, uslove, informacije, kvalitet i cijenu usluge kao što ih imaju i povezana društva i maloprodajni dio operatora sa značajnom tržišnom snagom koji nudi predmetnu uslugu.

U cilju ispunjenja obaveze nediskriminacije, Agencija smatra da je s njom potrebno odrediti i primjenu obaveze transparentnosti, a takođe i ukazuje na neophodnost donošenja obaveza vođenja računovodstvenih evidencija čime se može pratiti implementacija i efikasnost same obaveze nediskriminacije.

5.1.3 Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija

Agencija može, shodno Članu 74. Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, narediti preduzimanje mjera u cilju odvojenog računovodstvenog praćenja poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga interkonekcije i pristupa.

Nametanjem obaveze odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija regulator obavezuje vertikalno integrisane operatore sa značajnom tržišnom snagom da učine transparentnim svoje veleprodajne cijene i interne transferne cijene, kako bi se moglo osigurati načelo nediskriminacije ali i spriječilo međusobno subvencioniranje između različitih aktivnosti, koje dovodi do neregularnih uslova tržišne konkurencije. Agencija može propisati metodologiju vođenja odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija i pravo potpunog pristupa svim relevantnim finansijskim podacima, što uključuje i podatke o prihodima ostvarenim naplatom od trećih strana. Takođe, Agencija može

objavljivati ove podatke s ciljem unapređivanja transparentnosti tržišta, vodeći, pri tom računa o stepenu poverljivosti.

Prethodnom analizom tržišta širokopojasnog pristupa na nivou veleprodaje iz 2013. godine Agencija je utvrdila obavezu Crnogorskom Telekomu da pripremi i dostavi Agenciji odvojene računovodstvene evidencije na način i u rokovima koji će biti specificirani posebnom Metodologijom vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija i troškovnog računovodstva, a koju je Agencija propisala nakon sprovedenog konsultativnog postupka. Takva metodologija odvojenih računovodstvenih evidencija treba da bude u saglasnosti sa domaćim računovodstvenim propisima, međunarodnim računovodstvenim standardima i Preporukom Evropske komisije 2005/698/31 o odvojenom računovodstvu i modelima troškovnog računovodstva prema regulatornom okviru za elektronske komunikacije. U skladu sa tom Preporukom, svrha uvođenja obaveze računovodstvenog odvajanja je da pruži detaljne informacije o poslovnim rashodima i finansijskim rezultatima za relevantna tržišta i usluge. Prilikom pripremanja regulatornih računovodstvenih izvještaja operatori sa značajnom tržišnom snagom treba da se rukovode sledećim principima: troškovne uzročnosti, objektivnosti i nediskriminatornosti, konzistentnosti primjene i transparentnosti. U skladu sa Preporukom Evropske komisije, operator sa značajnom tržišnom snagom treba da izradi račun dobiti, račun gubitka i izvještaj o angažovanom kapitalu za svaki segment obuhvaćen regulacijom, kao i izvještaje o usklađenosti regulatornih izvještaja sa zakonskim finansijskim izvještajima.

Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu, dužan je da sprovede odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija koje se odnose na uslugu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište od ostalih veleprodajnih usluga i usluga maloprodajnih tržišta. Ovo će omogućiti Agenciji provjeru poštovanja principa nediskriminatornosti u vezi sa cijenama veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji Crnogorskog Telekom-a, kao i principa preglednosti svih veleprodajnih cijena po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža ostalim operatorima, kao i internih transfernih naknada po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža svome maloprodajnom dijelu i povezanim društvima.

Za efikasniju primjenu obaveza nametnutih Crnogorskom Telekomu na objavljivanju podataka i obezbjeđivanja nediskriminatornosti Agencija ocjenjuje neophodnim da ovom operatoru, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu, nametne obavezu nastavka implementacije računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva, na način i u rokovima propisanim dokumentom Agencije "Metodologija računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva". Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija je neophodna u smislu identifikacije antikonkurentskih aktivnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, kao što su praksa unakrsnog subvencionisanja i primjena cjenovnog stezanja profitne marže (*price squeeze*) drugih operatora.

Agencija ističe da je odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija optimalna metoda za regulaciju usluga ove vrste i ujedno opšte prihvaćen pristup kojim se postiže kreiranje regulatornog ambijenta, kojim će se sa jedne strane promovisati ulaganja od strane bilo novih bilo postojećih alternativnih

---

³¹ 7 Commission Recommendation 2005/698/EC of 19 September 2005 on accounting separation and cost accounting systems under the regulatory framework for electronic communications

operatora, a sa druge izbjeći mogućnost pojave tzv. negativne marže između veleprodajne cijene centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji i njenog maloprodajnog ekvivalenta (tj. maloprodajne cijene široko-pojasnog pristupa internetu).

Agencija koristi priliku da istakne da odobrena "Metodologija računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva" koju primjenjuje Crnogorski Telekom u potpunosti omogućava sprovođenje obaveze odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija i provjeru troškovne orijentacije cijena, radi predupređivanja pojave unakrsnog subvencioniranja, previsokih cijena ili neefikasnog ponašanja od strane Crnogorskog Telekoma, kao proglašenog operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu.

Usvojeni model troškovnog računodstva predstavlja kvalitetan alat i podršku Agenciji za planiranje i donošenje regulatornih odluka, tako da je Agencija na stanovištu da je ovu obavezu potrebno i dalje nametati, odnosno da Crnogorski Telekom treba da nastavi sa implementacijom projekta na način i u rokovima kako je određeno dokumentom Agencije "Metodologija računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva". Polazeći od već nametnutih obaveza nediskriminatornosti i transparentnosti, Agencija ocjenjuje nametnutu obavezu odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija adekvatnom i proporcionalnom.

5.1.4 Obaveza pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja

Agencija može, u skladu sa odredbama člana 75. Zakona o elektronskim komunikacijama, narediti preduzimanje mjera u cilju ispunjavanja svih razumnih zahtjeva za pristup i korišćenje mogućnosti određenih elemenata elektronskih komunikacionih mreža i pripadajuće infrastrukture, uključujući i pristupnu mrežu.

Agencija smatra, a kao što je opisano u poglavlju 4.3.1. ovog dokumenta, da bi uskraćivanje pristupa ili koje drugo neprihvatljivo uslovljavanje ili ograničenje sličnog učinka spriječilo održivu tržišnu utakmicu na maloprodajnom nivou, što bi bilo u suprotnosti sa interesima krajnjih korisnika usluga. Stoga je Agencija ocijenila za potrebno da utvrdi regulatornu obavezu pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, kako bi se spriječilo narušavanje ili ograničavanje tržišne utakmice, odnosno onemogućilo potencijalno uslovljavanje ili uskraćivanje pristupa mreži kroz postavljanje neopravdanih zahtjeva.

Određivanjem navedene obaveze sprečava se prenošenje značajne tržišne snage na maloprodajno tržište (tržište usluga širokopojasnog pristupa internetu kao i konvergentnih usluga kao npr. IP televizija i IP telefonija) i na taj način omogućava kvalitetnija ponuda usluga krajnjim korisnicima. Time će se steći preduslov da i drugi operatori steknu dovoljan broj korisnika i razvojem vlastitih mreža pružaju krajnjim korisnicima usluge na jednak način kao što to pruža Crnogorski Telekom. Na taj način će se dugoročno zaštititi tržišna konkurencija.

Stoga, Agencija smatra da je u cilju eliminisanja prepreka razvoju definisanih u poglavljima 4.3.1. i 4.3.2. ovog dokumenta, odnosno sve slične prepreke koje nisu direktno definisane, kako je Crnogorskom Telekomu potrebno odrediti obavezu udovoljavanja razumnim zahtjevima pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja kao i pripadajuće infrastrukture. U okviru navedene obaveze, saglasno članu 75. stav 3. Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija predlaže da se Crnogorskom Telekomu odredi sljedeće:

- da trećoj strani pruži uslugu *bitstream* pristupa obuhvaćenu definicijom tržišta iz poglavlja 2.6. ovog dokumenta;
- da pregovara u dobroj namjeri s drugim operatorima koji traže pristup i, u okviru ove obaveze, obavezu odgovora na svaki razuman zahtjev;
- da ne ukida već odobreni pristup mreži;
- da odobri otvoreni pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim ključnim tehnologijama koje su nezamjenljivo potrebne za interoperabilnost usluga³² pri čemu troškovi realizacije interoperabilnosti opreme padaju na teret one strane koja traži takav pristup;
- da osigura zajedničko korišćenje mogućnosti infrastrukture i povezane opreme;
- da omogući pristup sistemima za podršku ili sličnim sistemima koji su potrebni za obezbjeđivanje pravične konkurencije u pružanju usluga;
- da omogući u okviru usluge bitstream pristupa (putem zakupljivanja logičkih kanala) tehničke uslove za pružanje usluga IP telefonije (*VoIP*) i IP televizije (*IPTV*), uključujući i uslugu videa na zahtjev (*Video on demand*) na maloprodajnom tržištu.

U cilju rješavanja problema opisanih u poglavlju 4.3.1. ovog dokumenta, a u skladu s članom 75. stavom 3. tačkom 5. Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija smatra potrebnim da Crnogorskom Telekomu nametne obavezu pružanja drugim operatorima usluge *bitstream* pristupa, koja je obuhvaćena definicijom tržišta iz poglavlja 2.5. ovog dokumenta. S obzirom da Crnogorski Telekom posjeduje elektronsku komunikacionu mrežu, koju nije lako, u vremenskom periodu na koje se odnosi analiza, replicirati, navedena obaveza je potrebna kako bi se onemogućio Crnogorskom Telekomu prenošenje svoje značajne tržišne snage na povezano maloprodajno tržište.

Crnogorski Telekom trenutno ne pruža uslugu bitstream pristupa na bazi bakarne parice niti na bazi optičkog vlakna ni na jednoj tački preuzimanja saobraćaja. Međutim, Agencija smatra da se drugim operatorima, u slučaju razumnog zahtjeva, mora omogućiti usluga bitstream pristupa na svim pristupnim tačkama u mreži Crnogorskog Telekoma, kao i da Crnogorski Telekom treba da specificira tehničke parametre za svaku tačku preuzimanja saobraćaja usluge bitstream pristupa. Drugim riječima, Agencija smatra kako Crnogorskom Telekomu treba odrediti obavezu da, *na razuman zahtjev operatora*, mora pružiti i usluge bitstream pristupa na bazi bakarne parice i optičkog vlakna, s tačkom preuzimanja saobraćaja na:

- IP nivou,
- Ethernet nivou i
- DSLAM/OLT nivou.

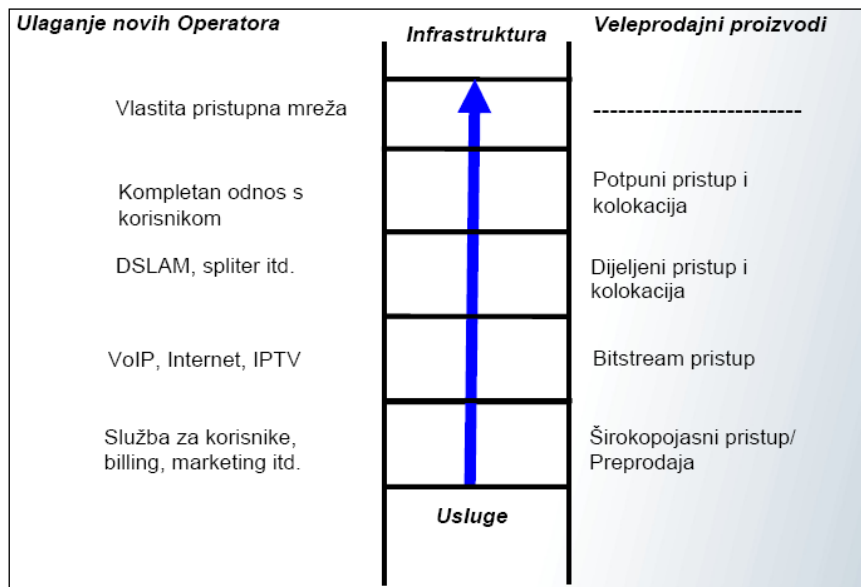
Crnogorski Telekom će postupak ocjenjivanja razumnosti zahtjeva sprovoditi u skladu s predloženom obavezom nediskriminacije i tehničkim mogućnostima sopstvene mreže.

Otvaranjem različitih tačaka za preuzimanje saobraćaja drugim operatorima se omogućava postupno penjanje po skali ulaganja (*ladder of investments*), odnosno migracija sa jedne tačke preuzimanja saobraćaja na drugu. Ovim je operatoru omogućeno da postupno, ali konstantno ulaže u sopstvenu infrastrukturu, te se na taj način podstiče razvoj tržišne konkurencije. Kao što je već

---

³² Prilikom nametanja ove obaveze Agencija je vodila računa da Crnogorskom Telekomu ne nametne neopravdane troškove, stoga je propisala kao uslov pružanja ove obaveze obaveznu interoperabilnost opreme onog operatora koji zahtjeva pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim ključnim tehnologijama sa opremom Crnogorskog Telekoma, pri čemu troškovi obezbjeđenja takve interoperabilnosti ne mogu biti na teret Crnogorskog Telekoma.

navedeno u tački 2.2.3.1. različite tačke pristupa određuju različite mogućnosti kontrole tehničkih parametara, koji utiču na samu širokopoljansnu uslugu pruženu krajnjem korisniku, odnosno na mogućnost korišćenja sopstvene mreže umjesto mreže bivšeg monopoliste. Što je tačka pristupa bliže krajnjem korisniku, operator ima veću kontrolu pri pružanju usluge, tj. veće mogućnosti za diferencijaciju sopstvene usluge i usluge koju nudi bivši monopolista.

Slika 17. Skala ulaganja (eng. Ladder of investments)

Takođe, omogućavanje pristupa na DSLAM-u ili drugoj odgovarajućoj tački omogućava napredovanje na skali ulaganja operatorima koji imaju izgrađen veći dio svoje mreže, međutim nisu još spremni (radi nedovoljne izgrađenosti mreže ili visokih početnih ulaganja u prostore za kolokaciju, odnosno u samu uslugu pristupa izdvojenoj lokalnoj petlji) da krenu u smještanje opreme u prostorije za kolokaciju i započinjanje samog postupka izdvajanja lokalne petlje. Iz navedenog je vidljiva opravdanost omogućavanja takvog oblika pristupa mreži, budući da navedena tačka pristupa predstavlja logičan i ekonomski opravdan međukorak za operatora koji penjanjem na skali ulaganja ulaže u vlastitu mrežu i teži izdvajanju lokalne petlje, bez obzira što je u tom slučaju operator dovoljno blizu da bi mogao izdvojiti lokalnu petlju.

U skladu sa članom 75. stav 3. tačka 1. Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija smatra potrebnim da Crnogorskom Telekomu odredi obavezu da pregovara u dobroj namjeri sa drugim operatorima koji traže usluge bitstream pristupa. Agencija je mišljenja da je navedena obaveza neophodna za postizanje budućih sporazuma vezano za uslugu bitstream pristupa, s obzirom da bi, u odsustvu ex-ante regulacije, Crnogorski Telekom bio u mogućnosti da na tržištu veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište narušava tržišnu konkurenciju onemogućavanjem pregovora, odnosno postizanja dogovora s operatorima po pitanju pružanja uslugu bitstream pristupa.

Isto tako, Agencija smatra potrebnim da, u skladu sa članom 75. stavom 3. tačkom 4. Zakona o elektronskim komunikacijama, Crnogorskom Telekomu odredi obavezu zabrane ukidanja prethodno odobrenog bitstream pristupa. Agencija je mišljenja da je navedena obaveza neophodna, s obzirom da bi, u odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bio u mogućnosti da prestane sa

pružanjem usluge operatorima koji već djeluju na tržištu, što bi dovelo do gubitka tržišnog učešća operatora, pa čak i izlaska s tržišta. Ovakav scenario je protiv interesa krajnjih korisnika, s obzirom da bi izgubili mogućnost korišćenja i izbora usluga koje su već postojale na tržištu.

Nadalje, Agencija smatra potrebnim da, saglasno članu 75. stav 3. tačka 6. Zakona o elektronskim komunikacijama, Crnogorskom Telekomu odredi obavezu da operatorima odobri otvoreni pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim tehnologijama koje su nezamjenljive za osiguranje pružanje širokopojasnih usluga na maloprodajnom tržištu. U suprotnom, postojala bi opasnost od onemogućavanja ulaska novih operatora na relevantno tržište, iz razloga što je neophodno povezati tehnologiju Crnogorskog Telekoma sa tehnologijama novog operatora. Agencija ocjenjuje da je predložena obaveza neophodna za uspostavljanje i očuvanje konkurencije na tržištu.

Agencija smatra potrebnim da, saglasno članu 75. stav 3. tačka 7. Zakona o elektronskim komunikacijama, Crnogorskom Telekomu bude određena obaveza osiguranja zajedničkog korišćenja elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme. Crnogorski Telekom je dužan da omogući operatorima korisnicima pristup do pristupnih tačaka primjenom dostupnih tehničkih rješenja, u zavisnosti od izbora operatora korisnika:

- Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi zajedničko korištenje telekomunikacione kablovske kanalizacije,
- Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi operatoru neosvijetljeno optičko vlakno/a bez prenosne opreme (eng. dark fibre),
- Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi pristup talasnoj dužini (xWDM pristup) u optičkom vlaknu koje Crnogorski Telekom koristi za svoje potrebe, u svrhu povezivanja aktivne opreme operatora korisnika na mrežu.

Vezano za navedenu obavezu omogućavanja operatorima korisnicima pristupa do pristupnih tačaka, primjenom dostupnih tehničkih rješenja, zavisno od izbora operatora korisnika, Agencija smatra da je Crnogorski Telekom dužan da, u okviru svojih tehničkih mogućnosti, ponudi operatoru korisniku mogućnosti u okviru navedena tri rješenja, dok operator korisnik ima pravo da izvrši slobodan izbor bilo kojeg od ponuđenih rješenja, tj. da izabere ono koje je najpovoljnije za njega, zavisno od svojih tehničkih mogućnosti. U tom cilju, Agencija smatra da je potrebno Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu, nametnuti i obavezu kolokacije koja se odnosi na zajedničko korišćenje raspoloživog prostora u objektima Crnogorskog Telekoma, a u cilju smještanja aktivne opreme operatora korisnika, koja je potrebna za obezbjeđenje pristupa širokopojasnom čvoru (tački pristupa).

Agencija smatra da je, u skladu s članom 75. stavkom 3. tačkom 9. Zakona o elektronskim komunikacijama, potrebno da se Crnogorskom Telekomu odredi obavezu da omogući pristup sistemima podrške saglasno međunarodnim standardima, preko web-interfejsa sa odgovarajućom sigurnosnom zaštitom putem kojeg je operatorima korisnicima bitstream usluge omogućen, uz najviše 2-satni period ažuriranja trenutnog statusa, pristup sljedećim informacijama:

- informacionom sistemu praćenja zahtjeva operatora za uslugu bitstream pristupa;
- zahtjevima operatora za popravku kvara, statusu i dinamici popravke kvara; informacijama o statusu dostupnosti usluge do krajnjeg korisnika, posebno podacima o broju slobodnih DSLAM portova raščlanjeno po tipovima DSLAM-a, sa naznakama o planiranim rokovima proširenja DSLAM-a.

Agencija smatra da je predložena obaveza Crnogorskom Telekomu razumna i ne predstavlja veliko i nepravedno opterećenje za njega, s obzirom da isti već daje mogućnost provjere dostupnosti usluge pristupa putem elektronske aplikacije kao i prijavu smetnji, a i zato što je u skladu s praksom informatizovanog načina poslovanja i komunikacije u efikasnom poslovnom svijetu. Agencija naglašava da način komunikacije pisanim putem (telefaks uređajima) predstavlja prepreku efikasnom načinu rada operatora koji nudi svoje usluge na maloprodajnom tržištu (npr. pravovremena informacija krajnjem korisniku o vremenu otklanjanja kvara) i kao takva nije prihvatljiva, iz razloga potencijalnog odugovlačenja samih procesa od strane Crnogorskog Telekoma.

Agencija smatra potrebnim da, saglasno članu 75. stavu 3. tačka 5. Zakona o elektronskim komunikacijama, odredi Crnogorskom Telekomu obavezu da mora omogućiti takav oblik usluge bitstream pristupa (putem zakupljivanja logičkih kanala) koji bi operatorima omogućio tehničke uslove za pružanje usluge prenosa govora putem internet protokola (VoIP), IP televizije (IPTV) i videa na zahtjev (VoD) na maloprodajnom tržištu, uz jednake uslove i nivo kvaliteta usluge koju obezbjeđuje svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. Naime, s obzirom na rast tražnje za uslugama prenosa govora putem internet protokola (VoIP), IP televizije (IPTV) i videa na zahtjev na maloprodajnom tržištu, u slučaju kada operatori koji koriste uslugu bitstream pristupa ne bi bili u mogućnosti da ponude navedene usluge krajnjim korisnicima, ne bi mogli konkurisati maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima Crnogorskog Telekoma, a što bi dovelo do neefikasne tržišne konkurencije, nasuprot interesa krajnjih korisnika. Stoga, Agencija smatra da je predložena obaveza izuzetno važna s ciljem podsticanja konkurencije na maloprodajnom tržištu, dok s druge strane ista ne predstavlja Crnogorskom Telekomu značajan teret, s obzirom da sam kapacitet glavnog dijela mreže (agregacija i transport) omogućava pružanje takvih usluga.

Crnogorski Telekom je obavezan za uslugu bitstream pristupa obuhvaćenu definicijom tržišta iz poglavlja 2.6. ovog dokumenta, omogućiti preko nacionalnog pristupa do svih korisnika povezivanjem na samo jednoj tački u mreži Crnogorskog Telekoma.

Dodatno, saglasno Direktivi Evropske komisije o pristupu i interkonekciji, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom trebao da omogućí migraciju između sljedećih usluga:

- između tačaka/nivoa pristupa usluge bitstream pristupa;
- između usluge bitstream pristupa i usluge izdvojenog pristupa lokalnoj petlji i potpetlji.

Procedure i pripadajući troškovi procesa migracije trebaju da budu uključene u pomenutu referentnu ponudu, kao njen sastavni dio.

Dalje, Agencija smatra da je potrebno obavezati Crnogorski Telekom da osigura određeni nivo usluge - *SLA (Service Level Agreements)* za sve oblike usluge bitstream pristupa, kao što su npr. rokovi uspostavljanja usluge i vrijeme otklanjanja kvarova. Takođe, sastavni dio svakog SLA su i odgovarajuće naknade (penali) u slučaju neispunjavanja određenih rokova u SLA. Saglasno navedenom, Agencija smatra da Crnogorskom Telekomu treba odrediti pružanje osnovnog nivoa usluge (*Basic SLA*), koje će činiti sastavni dio predmetne referentne ponude. Kako bi se osigurala primjena nametnutog osnovnog nivoa SLA, Agencija određuje obavezu Crnogorskom Telekom-u da objavljuje indikatore efikasnosti (*Key Performance Indicators*) na kvartalnoj osnovi ili na zahtjev Agencije, što je detaljno navedeno u dijelu obaveze transparentnosti. Dodatno, Agencija određuje obavezu Crnogorskom Telekom-u da pregovara u dobroj namjeri i ispunjava razumne zahtjeve

operatora za višim nivoom SLA. Nadalje, Agencija smatra opravdanim da Crnogorski Telekom obavijesti Agenciju u slučaju postojanja bilo kakvog nivoa usluge (SLA) koju pruža nekom drugom pravnom licu na bazi komercijalnih ugovora, a koji se razlikuje od osnovnog nivoa usluge koji se nudi uz referentnu ponudu za veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokacijiza proizvode za masovno tržište, kao i da bez odlaganja takav dokument učini javnim.

Na osnovu do sada navedenog, Agencija smatra da je predložena obaveza opravdana s obzirom na doprinos uspostavljanju efikasne konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija. Usluga bitstream pristupa omogućava ostalim operatorima da na širem području Crne Gore nude usluge krajnjim korisnicima i na taj način ravnopravno konkurišu maloprodajnom dijelu Crnogorskog Telekoma i njegovim povezanim društvima. Agencija smatra veleprodajnu uslugu bitstream pristupa važnom uslugom u procesu liberalizacije tržišta elektronskih komunikacija, tj. u procesu povećanja penetracije širokopojsnih priključaka u Crnoj Gori, a isto tako i uslugom od velikog značaja za podsticanje ravnopravne tržišne utakmice na povezanom maloprodajnom tržištu. Stoga je, gledano iz ugla Agencije, važnost usluge bitstream pristupa izuzetno velika i to iz razloga što se konkurentnom veleprodajnom ponudom drugim operatorima omogućavaju ravnopravni uslovi za tržišnu konkurenciju na čitavoj teritoriji Crne Gore.

Nadalje, uzimajući u obzir brzinu razvoja tržišta i veliki značaj širokopojsnog pristupa, Agencija ocjenjuje da je izuzetno važno da operator ima mogućnost pristupa na različitim nivoima mreže Crnogorskog Telekoma putem usluge bitstream pristupa, nezavisno od tehnologije u pristupnoj mreži, imajući u vidu izvodljivost pružanja predloženog pristupa s obzirom na raspoloživi kapacitet Crnogorskog Telekoma, s obzirom da se na taj način podstiče konkurencija i razvoj elektronskih komunikacionih usluga, sve u interesu krajnjih korisnika.

Agencija je stoga zaključila da bez određivanja obaveze pristupa i korišćenja posebnih djelova mreže postoji mogućnost da Crnogorski Telekom odbije pregovore u dobroj mjeri sa drugim operatorima koji traže pristup, odnosno da uskrati pristup bitstream usluzi. S obzirom da usluga bitstream pristupa omogućava novim operatorima da konkurišu maloprodajnom dijelu Crnogorskog Telekoma i njegovim povezanim društvima na širem području Crne Gore u pružanju širokopojsnih usluga, Agencija smatra da se obavezom veleprodajne usluge centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji, odnosno usluge bitstream pristupa putem različitih tačaka pristupa, dugoročno štiti tržišna konkurencija, obzirom da je operatorima omogućeno da napredovanje na skali ulaganja prema tehničkim inovacijama i razvoju infrastrukturne konkurencije.

Medutim, Agencija smatra da regulatorna obaveza pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, bez određivanja drugih regulatornih obaveza, ne može riješiti prepreke razvoju tržišne konkurencije prepoznate u poglavljima 4.3.2. i 4.3.3. ovog dokumenta, te stoga Agencija smatra da je potrebno dopuniti navedenu obavezu drugim obavezama sa ciljem djelovanja na sve potencijalne probleme.

5.1.5 Obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva

Agencija može, shodno članu 76. Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom naložiti preduzimanje mjera u vezi sa povratom troškova, kontrolom cijena određenih usluga koje se pružaju radi obezbjeđivanja pristupa i/ili interkonekcije i vođenje troškovnog računovodstva. .

Operator kojem je naređeno preduzimanje mjera kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva, mora dokazati da su cijene izračunate na osnovu troškova, uz prihvatljivu stopu prinosa na investiciona ulaganja. Prilikom provjeravanja ispunjavanja te obaveze Agencija može primijeniti metode troškovnog računovodstva koje su nezavisne od onih koje primjenjuje operator. Agencija može od operatora Rješenjem takođe zahtijevati da obrazloži i po potrebi koriguje cijene, pri čemu teret eventualnog dokazivanja snosi operator.

Član 77. stav 2. Zakona o elektronskim komunikacijama predviđa da Agencija ima pravo da propiše mehanizam pokrivanja troškova ili metodologiju određivanja cijena, što mora biti primjereno ciljevima unaprijeđenja efikasnosti i održive konkurencije, ciljevima razvoja i povećanju koristi za krajne korisnike. Agencija može koristiti i upoređenja sa cijenama na uporedivim tržištima ili tržištima sa razvijenom konkurencijom, uzimajući pri tome u obzir specifičnosti domaćeg tržišta.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza relevantnog tržišta veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, Agencija propisuje Crnogorskom Telekomu, kao operatoru koji imaju značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, obavezu kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva

Svrha određivanja obaveze kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva jeste osiguranje ravnopravnih i transparentnih kriterijuma, kao i kriterijuma koji podstiču razvoj konkurencije, a koje operator treba primijeniti prilikom raspodjele troškova na usluge koje pruža. Troškovno računovodstvo odnosi se na skup pravila i procedura koje osiguravaju raspodjelu troškova, prihoda, imovine, obaveza i kapitala na pojedine aktivnosti i usluge.

Model troškovnog računovodstva omogućava sprovođenje obaveze računovodstvenog razdvajanja i provjeru troškovne orijentisanosti i cijena u svrhu sprečavanja međusobnog subvencioniranja, zatim previsokih ili preniskih cijena i neefikasnog ponašanja operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Nametanjem ove obaveze, odnosno insistiranjem na sprovođenju aktivnosti koje su ranije započete i koje su proistekle kako iz prethodne analize ovog tržišta iz 2013. godine tako i iz sprovođenja projekta uvođenja troškovnog računovodstva kod Crnogorskog Telekoma, Agencija će otkloniti prepreku razvoju konkurencije na ovom relevantnom tržištu koja se odnosi na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage i praksu unakrsnog subvencioniranja usluga. Naime, razlog za uvođenje ove obaveze je bio raniji zaključak Agencije da Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, može unakrsno subvencionirati usluge na način da postavi cijenu usluge veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište internetu za druge operatore iznad troška za tu uslugu a cijenu usluge (koju on pruža) na pripadajućem maloprodajnom tržištu ispod troška, pa time može da iskoristi svoj položaj značajne tržišne snage.

Crnogorski Telekom je, shodno obavezi troškovnog računovodstva i obavezi odvajanja računovodstvenih evidencija propisanih u sklopu regulatornih obaveza nakon obavljenog prvog kruga analize ovog relevantnog tržišta, sproveo odvajanje računovodstvenih evidencija koje se odnose na usluge ovog relevantnog tržišta od usluga ostalih maloprodajnih i veleprodajnih tržišta, u skladu sa dokumentom „Metodologija računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva”.

Crnogorski Telekom je dužan da u sklopu regulatorne obaveze kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva, da nastavi sa implementacijom projekta računovodstvenog odvajanja i troškovnog

računovodstva, na način i u rokovima propisanim dokumentom Agencije "Metodologija računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva".

Vezano za cijene usluga veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište, Agencija može pristupiti utvrđivanju cijena relevantnih usluga na osnovu jediničnih cijena iz troškovnih modela operatora kojima je određena obaveza vođenja troškovnog računovodstva i revidiranih regulatornih godišnjih finansijskih izvještaja ili primjenom nekog drugog metoda kontrole cijena u skladu sa odredbama člana 76 Zakona o elektronskim komunikacijama, u periodu do naredne analize relevantnog tržišta veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište.

6. PRILOZI

6.1 Prilog 1: Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na predlog Odluke o relevantnim tržištima

 <p>Crna Gora DEČENJA DANICE NEZAVISNOSTI NEKADU BOSNA DEŽAVOSTI 2016</p> <p>Da je vječna Crna Gora</p> <p>Crna Gora Agencija za zaštitu konkurencije</p> <p>Broj: 01 – 334/2-16 Podgorica, 13.12.2016. godine</p> <p>AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE I POŠTANSKU DJELATNOST n/r izvršnog direktora Bulevar Džordža Vašingtona 56, kula C 81000 PODGORICA</p> <p>PREDMET: Izjašnjenje na Prijedlog Odluke o relevantnim tržištima.</p> <p>Agencija za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: Agencija) je, 2. decembra 2016. godine, primila zahtjev Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „EKIP“) za izjašnjenje i mišljenje na tekst Prijedlog Odluke o relevantnim tržištima usluga shodno Preporuci (2014/710/EU) od 9. decembra 2014.godine, o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji.</p> <p>S tim u vezi, a u skladu sa nadležnostima Agencija iz Zakona o zaštiti konkurencije i Sporazuma o saradnji Agencije i EKIP-a na području obezbeđivanja konkurencije i predupređivanja štetnih efekata, nedostatka konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija, na Prijedlog Odluke o relevantnim tržištima dajemo sledeće:</p> <p style="text-align: center;">MIŠLENJE</p> <p>Agencija za zaštitu konkurencije saglasna je sa predloženim tekstom dostavljenog akta, a za potrebe nadležnosti i rada EKIP u skladu sa Zakonom o zaštiti konkurencije.</p> <p>Dodatno, Agencija u skladu sa ciljem i duhom Sporazuma o saradnji, ističe da ostajemo na raspolaganju za bilo koje dalje postupanje i podršku u procesu koji EKIP sprovodi u skladu sa zakonskim ovlašćenjima u <i>ex ante</i> kontroli definisanih tržišta.</p> <p>S poštovanjem,</p> <p>Načelnica Odsjeka Lepa Aleksić</p> <p></p> <p style="text-align: right;"> DIREKTOR Miodrag Vujović</p> <p></p> <p style="text-align: center;">Bulevar revolucije br.2, 81000 Podgorica TEL: (+382) 20 239 010; (+382) 20 239 024; FAX: (+382) 20 239 015 e mail: zastita.konkurencije@azzk.me web: www.azzk.me</p>	<p style="text-align: right;">19.12. 2016</p> <p>016 334/2</p>
--	--

6.2 Prilog 2: Mišljenje Agencije za zaštitu konkurencije na nacрте analiza relevantnih tržišta

Crna Gora
Agencija za zaštitu konkurencije

AGENCIJA ZA ZAŠTITU KONKURENCIJE	
19.09.2017	
0102	GP3012

Broj: 02 – 254/2
Podgorica, 15.09.2017. godine

**AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST**
n/r g-din. Darka Grgurovića, izvršnog direktora
Bulevar Džordža Vašingtona 56, kula C
81000 PODGORICA

PREDMET: Izjašnjenje i mišljenje na dostavljene nacрте *analiza relevantnih tržišta*

Agenciji za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: „AZZK“) je, 26.07.2017. godine dostavljen zahtjev Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „AEKIP“) za komentare, mišljenja i sugestije na nacрте analiza sljedećih relevantnih tržišta, pripremljene od strane AEKIP-a, i to:

1. Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj telefonskoj mreži koji se pružaju na fiksnoj lokaciji;
2. Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži;
3. a) Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji;
b) Veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište;
4. Veleprodajni visokokvalitetni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Pravni osnov za davanje mišljenja AZZK, na navedene analize predstavljaju odredbe člana 19 Zakona o zaštiti konkurencije (*Službeni list Crne Gore, broj 44/2012*), kao i odredbe člana 65 Zakona o elektronskim komunikacijama (*Službeni list Crne Gore, broj 40/2013*) (u daljem tekstu: „ZEK“), kojim je propisano da AEKIP u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije određuje, prati i preispituje relevantne usluge i relevantna geografska tržišta u Crnoj Gori u sektoru usluga elektronskih komunikacija, kao i da shodno članu 66 ZEK-a, AEKIP sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije. Pored toga, nekadašnja Uprava za zaštitu konkurencije je sa AEKIP-om potpisala Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i predupređenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija (u daljem tekstu: „Sporazum“).

Ovim putem ističemo da je **Agencija u potpunosti saglasna, u okviru svojih nadležnosti, sa predloženim tekstom nacрте dostavljenih akata** na komentare, mišljenja i sugestije, a za potrebe rada AEKIP u skladu sa ZEK-om.

Uvidom u dostavljene nacрте analiza, Agencija je utvrdila da je AEKIP u postupku analize navedenih tržišta vodio računa o primjeni evropskih direktiva na području elektronskih komunikacija, a koje su implementirane u crnogorsko zakonodavstvo kroz ZEK.

Istovremeno, AEKIP ističe da su Preporukom Evropske komisije o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija, koja podliježu *ex_ante* regulaciji (2014/710/EC), usvojenoj u skladu sa Direktivom Evropskog parlamenta i Evropskog savjeta o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge, definisana sljedeća tržišta usluga, i to:

UL. Svetlane Kane Radević br.3, 81000 Podgorica
TEL: (+382) 20 239 010; (+382) 20 239 024; FAX: (+382) 20 239 015
www.azzk.me

- 1) Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj telefonskoj mreži koji se pružaju na fiksnoj lokaciji;
- 2) Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u mobilnoj telefonskoj mreži;
- 3) a) Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji;
b) Veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište;
- 4) Veleprodajni visokokvalitetni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Tržišta obuhvaćena važećom Preporukom su relevantna tržišta koja su podložna *ex ante* regulaciji, obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlaštenja sama da utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta van liste od četiri gore navedena relevantna tržišta, podložna *ex ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

Članom 11 ZEK-a utvrđene su, između ostalih, nadležnosti AEKIP-a da sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

Zakonom o zaštiti konkurencije, upućuje da akti ili radnje kojima se vrši povreda konkurencije, i to: sporazume kojima se sprječava, ograničava ili narušava konkurencija; zloupotrebe dominantnog položaja; koncentracije kojima se sprječava, ograničava ili narušava konkurencija ili slobodan razvoj otvorene tržišne ekonomije, a naročito stvaranje, odnosno jačanje dominantnog položaja na tržištu.

Uzimajući u obzir činjenicu da je AEKIP utvrdio da određena gore navedena definisana tržišta nisu dovoljno konkurentna, AEKIP će nametnuti određene mjere identifikovanom operatoru sa značajnom tržišnom snagom na određenom tržištu, sa čim je AZZK u potpunosti saglasna. Pri utvrđivanju nametnutih mjera/obaveza identifikovanom operatoru, AEKIP uzima u obzir i princip proporcionalnosti, pri čemu smatra da se isti može zadovoljiti ako se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede one regulatorne obaveze koje će najbolje ukloniti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije. U skladu sa ciljem i duhom Sporazuma, AZZK očekuje da bude obaviještena u slučaju neispunjavanja nametnutih mjera/obaveza identifikovanog operatora sa značajnom tržišnom snagom, kako ne bi doslo do narušavanja konkurencije na definisanim tržištima. U smislu navedenog, a shodno čl. 28 Zakona o zaštiti konkurencije, ističemo da AZZK može pokrenuti postupak povrede konkurencije po službenoj dužnosti i kada na osnovu podnijetih inicijativa, informacija, dokumenata i drugih raspoloživih podataka, osnovano pretpostavi postojanje povrede konkurencije.

Pri definisanju relevantnih tržišta, AEKIP je pošla od osnovnih načela definisanja relevantnih tržišta koja se odnose se na analizu stepena supstitucije na strani tražnje, stepena supstitucije na strani ponude i analize potencijalnih konkurentskih pritisaka.

Zaključno, AEKIP je postupak analize predmetnih tržišta sproveo u skladu sa ZEK-om.

Ostajemo na raspolaganju za bilo koje dalje postupanje i podršku u procesu koji AEKIP sprovodi u skladu sa zakonskim ovlaštenjima u *ex ante* kontroli definisanih tržišta u skladu sa Zakonom.

S poštovanjem,

Obradili:
Samostalni savjetnici I:

Jovana Tošković
Jovana Tošković

Momir Ćukić
Momir Ćukić

UL Svetlane Kane Radević br.3, 81000 Podgorica
TEL: (+382) 20 239 010; (+382) 20 239 024; FAX: (+382) 20 239 015
www.azzk.me

6.3 Prilog 3: Odgovor na komentare operatora sa javne rasprave

Primjedbe Crnogorskog Telekomu i odgovori Agencije na nacrt Analize relevantnog veleprodajnog tržišta centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište				
Oznaka komentara	Br. strane	Tekst nacrta Analize	Komentar Crnogorskog Telekomu	Odgovor Agencije na komentare Crnogorskog Telekomu
A1	40	<p>Takođe, Agencija je razmatrala mogućnost da operator putem kablovske pristupne mreže počne nuditi uslugu ekvivalentnu usluzi bitstream pristupa. Agencija smatra da bitstream pristup odnosno ekvivalentna usluga putem neke od postojećih kablovskih mreža u Crnoj Gori trenutno nije tehnički moguć niti ekonomski isplativ za vlasnike tih mreža. Takođe, geografska pokrivenost mreža kablovskih operatora je ograničena, pa veleprodajni pristup tim mrežama ne predstavlja supstitut usluzi širokopojasnog pristupa na veleprodajnom nivou.</p>	<p>Bitstream usluga na nivou 3 je izvodljiva na kablovskoj infrastrukturi, što se vidi iz primjera u Njemačkoj (BnetzA smatra bitstream pristup putem HFC mreža, kao dio tržišta Bitstreama na nivou 3 u tri poslednje runde analize tržišta).</p>	<p>Agencija ne prihvata predlog Crnogorskog Telekomu.</p> <p>Naime, u navedenoj tački je analiziran stepen substitucije na strani ponude - veleprodajni nivo. Zamjenjivost na strani ponude se ogleda u mogućnosti da drugi operatori, u vremenskom periodu na koji se odnosi ova analiza, kao posledica hipotetičkog povećanja cijena važeće veleprodajne usluge bitstream pristupa, ponude istovjetnu uslugu toj veleprodajnoj usluzi, ne izlažući se znatnijim dodatnim troškovima.</p> <p>To praktično znači da bi neka usluga bila uključena u opseg relevantnog tržišta u domenu usluga, treba da ima iste ili slične tehničke karakteristike, treba da ima istu ili sličnu geografsku dostupnost, kao i da ima iste ili slične cjenovne karakteristike.</p> <p>S obzirom na karakteristike razvoja kablovskih distributivnih mreža u Crnoj Gori, Agencija smatra da širokopojasni pristup na nivou veleprodaje putem kablovskih mreža, u vremenskom periodu na koji se odnosi ova analiza, ne ulazi u dimenziju usluga relevantnog tržišta. Agencija će s obzirom na mogućnost pružanja veleprodajne usluge bitstream pristupa putem kablovske infrastrukture nastaviti pratiti stanje na tržištu.</p> <p>Argument Crnogorskog Telekomu da je bitstream usluga na nivou 3 izvodljiva na kablovskoj infrastrukturi, nije sporan, međutim to je samo jedna od karakteristika koju određena usluga treba da ispunjava da bi bila uključena u opseg relevantnog tržišta u domenu uslugu.</p>

A2	41	<p>Na bazi sprovedene analize Agencija je zaključila da relevantno tržište veleprodajnog centralnog pristupa koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište obuhvata sledeće usluge :</p> <ul style="list-style-type: none"> - bitstream uslugu, sa podrazumijevanim sljedećim tačkama preuzimanja saobraćaja: <ul style="list-style-type: none"> o tačka pristupa na IP nivou, o tačka pristupa na Ethernet nivou, o tačka pristupa na DSLAM-u/OLT-u . - uslugu širokopojsnog pristupa koju Crnogorski Telekom pruža za sopstvene potrebe, nezavisno o tome da li se radi o pristupnoj tehnologiji na bazi bakarne parice, optičkog vlakna ili hibridnog rješenja (koje podrazumijeva korišćenje i bakarne parice i optičkog vlakna). 	<p>Dodato u skladu sa prethodnim komentarom. Cijeneći da će Agencija prihvatiti ovaj stav Telekoma očekujemo da će u fazi izrade finalnog dokumenta dalji tekst Analize ovog relevantnog trzista biti usaglašen sa novim zakljuckom o relevantnom trzistu usluga</p>	<p>Agencija ne prihvata predlog Crnogorskog Telekoma.</p> <p>Kako je u prethodnom komentaru obrazloženo, da bi neka usluga bila uključena u opseg relevantnog tržišta u domenu usluga, treba da ima iste ili slične tehničke karakteristike, treba da ima istu ili sličnu geografsku dostupnost, kao i da ima iste ili slične cjenovne karakteristike. U slučaju kablovskih distributivnih mreža u Crnoj Gori, ovi uslovi nijesu ispunjeni, u vremenskom periodu na koji se odnosi ova analiza.</p>
A3	70	<p>Agencija smatra potrebnim da, saglasno članu 75. stav 3. tačka 7. Zakona o elektronskim komunikacijama, Crnogorskom Telekomu bude određena obaveza osiguranja zajedničkog korišćenja elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme.</p> <p>Crnogorski Telekom je dužan da omogućiti operatorima korisnicima pristup do pristupnih tačaka primjenom dostupnih tehničkih rješenja, u zavisnosti od izbora operatora korisnika:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi zajedničko korišćenje telekomunikacione kablovske kanalizacije, - Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi operatoru neosvijetljeno optičko vlakno/a bez prenosne opreme (eng. dark fibre), - Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi pristup talasnoj dužini (xWDM pristup) u optičkom vlaknu koje Crnogorski Telekom koristi za svoje potrebe, u svrhu povezivanja aktivne opreme operatora korisnika na mrežu. 	<p>Izmjena prethodno važećeg rješenja koje je podrazumijevalo obezbjeđivanje pristupnih voda, proizvodi potrebu za kolociranjem aktivne opreme Operatora korisnika koji bi kanalizaciono, ili putem dark fiber-a obezbjedio pristup širokopojsnom čvoru. U tom smislu bi bilo potrebno dopuniti analizu ako se insistira na novom rješenju.</p>	<p>Agencija prihvata predlog Crnogorskog Telekoma.</p> <p>Agencija će dopuniti tekst Analize relevantnog tržišta, u dijelu obaveza koje se nameću operatoru sa značajnom tržišnom snagom, obavezom koja se odnosi na kolokaciju, tj. zajedničko korišćenje prostora u objektima operatora sa značajnom tržišnom snagom.</p>
A4	70	<p>Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi navedena tehnička rješenja u zavisnosti od tehničkih mogućnosti.</p>	<p>CT smatra da je kao i u slučaju analize na fiksnoj lokaciji potrebno utvrditi redoslijed. Drugim riječima, obezbjeđuje se kanalizacija, zatim ako nije raspoloživa vlakno,</p>	<p>Agencija ne prihvata predlog Crnogorskog Telekoma.</p> <p>Predlog Crnogorskog Telekoma nije prihvatljiv iz razloga što Crnogorski Telekom definiše slobodne i zauzete kapacitete u skladu sa postojećim i planiranim stanjem. S tim u vezi, ako Crnogorski Telekom ima mogućnost da na nekoj lokaciji ponudi operatoru</p>

			<p>pa ako nema niti vlakana onda talasna dužina. U suprotnom ukoliko bi operatoru korisniku bilo ostavljeno da bira rjesenje to bi bila nerazumna neopravdana obaveza nametnuta SMP operatoru, ako se vec svrha regulacije (omogućavanje pristupa operatoru korisniku) može postici na način koji je najprimjereniji. U suprotnom to bi bila pretjerana regulacija pri cemu Telekom ne bi bio u mogućnosti da upravlja svojom mrezom nego bi njome upravljali operatori korisnici ako bi im bilo u mogućnosti da biraju model pristupa CT infrastrukturi.</p> <p>Argumenti za ovakav stav nalaze se i u stavovima BEREC o najboljoj praksi regulacije na ovom relevantnom tržištu Dokument BoR (12) 127</p>	<p>korisniku sva tri rešenja dužan je da to i uradi, a operator korisnik će se sam odlučiti koje je rešenje najprihvatljivije za njega. Na taj način će se omogućiti operatoru korisniku da, u zavisnosti od svojih tehničkih mogućnosti, odabere najpovoljnije rješenje. Ovo je najbolji način za podsticanje konkurencije u ovom segmentu.</p>
--	--	--	---	--